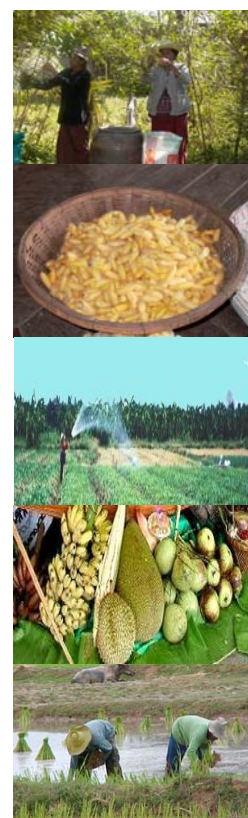

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนาศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 บทเรียนจากภาคเหนือ

คำนำ

ผลการวิจัยที่นำมาเสนอนี้เป็นความรู้ที่ได้จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาและเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในช่วงที่ชุมชนได้รับการจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านจากรัฐบาล เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่มีเป้าหมายในระยะยาวที่จะให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในกิจกรรมการพัฒนาระบบการพึ่งตนเองของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชน ในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านจึงนับเป็นทุนอย่างหนึ่งที่ได้นำไปในชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ทุนนี้ ร่วมกับทุนทางด้านทรัพยากร สังคม ความรู้ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิม เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการสะสมทุนอย่างต่อเนื่อง และเกิดประโยชน์กับครอบครัวและชุมชน การวิจัยนี้จึงให้ความสนใจกับกระบวนการที่กองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับทุนที่ชุมชนมีอยู่แต่เดิม และผลที่ติดตามมาจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวว่าสามารถทำให้ชุมชนมีการดำรงชีวิตแบบพอเพียงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมโดยเฉพาะการพึ่งตนเองได้ทั้งด้านความรู้ และเทคโนโลยี รวมทั้งสามารถติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรทางสังคมภายนอกอื่น ๆ อย่างเสมอภาค ทั้งนี้ความรู้และความเข้าใจในมิติอันซับซ้อนของทุนชุมชนจะช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

การสร้างความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อน เนื่องจากแต่ละชุมชนตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นความสูงต่ำของพื้นที่ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ หรือสถานที่ตั้งที่มีการคมนาคมติดต่อกับเมืองหรือชุมชนอื่น ๆ ได้อย่างสะดวก เป็นต้น โดยชุมชนแต่ละแห่งได้มีกระบวนการของการสร้างสมความรู้ที่จะทำมาหากิน สร้างที่อยู่อาศัย สร้างความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิต ฯลฯ ซึ่งต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนหรือการจ้างแรงงาน การแลกเปลี่ยนความรู้ การร่วมมือกันสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายและความต้องการของคนในชุมชนมาโดยตลอด ก่อให้เกิดเป็นทุนในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ ซึ่งทุนเหล่านี้เมื่อก่อรูปขึ้น ก็จะช่วยให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไปอีก โดยกระบวนการนี้จะดำเนินต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการวิจัย ได้แก่ การศึกษาถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค และเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน โดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมจะนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชุมชนจากจุดยืนของชุมชนได้อย่างแท้จริง คณะผู้วิจัยคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและความรู้ เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ตั้งไว้ อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ในการดำเนินการวิจัย โครงการวิจัยนี้ได้เลือก ชุมชน 53 แห่ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อม และกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากเน้นการสร้างความรู้จากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีได้มุ่งตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ ทฤษฎีและความรู้ที่ได้จะมาจากประสบการณ์ การรับรู้ ความคิดของชุมชน

นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ยังได้เลือกชุมชนอีก 9 แห่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน โดยใช้วิธีวิทยาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีกระบวนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชุมชนกับนักวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคอันเกิดจากการดำเนินงานที่เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยนักวิจัยและชุมชนจะร่วมกันประสานงานกับสถาบันวิชาการ องค์กรของรัฐและเอกชน เพื่อเข้าร่วมกันทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้จะเลือกดำเนินการในชุมชนซึ่งมีปัญหาอุปสรรคที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยชุมชนเอง ซึ่งกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจะช่วยให้สามารถเอาชนะอุปสรรค และปัญหาได้

การวิจัยนี้ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยทุนของชุมชนมีความหมายกว้าง หมายถึง สิ่งที่ชุมชนได้พยายามสร้างและสะสมมาเป็นเวลานาน เพื่อให้ชุมชนมีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภค มีสุขภาพที่ดี มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ทุนชุมชนจึงอาจหมายถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลได้จากการผลิต การดูแลผู้เจ็บป่วย การดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยกันป้องกันโจรผู้ร้าย การพึ่งพากันและกันระหว่างหมู่บ้านเมื่อเกิดฝนแล้ง ฯลฯ

ทุนชุมชนอาจมีการสะสมพอกพูนขึ้นหรือสูญหายไปตามช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของชุมชน การสืบค้นเพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับทุนชุมชนตั้งแต่อดีต มาจนถึงปัจจุบันจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงการสะสมทุนของชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน และรวมไปถึงการวางยุทธศาสตร์ที่จะทำให้อุณหภูมิทุนชุมชนที่มีอยู่เกิดการสะสมทุนของชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน โดยรวมวัตถุประสงค์สำคัญของการวิจัยกรณีศึกษา มีดังต่อไปนี้

(1) เพื่อศึกษาแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทรัพยากร โดยวิถีการดำรงชีวิตมีความหมายรวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่าง ๆ (เช่น ระบบการแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่ม ระบบความคิด ความเชื่อ ฯลฯ) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่)

(2) เพื่อศึกษากระบวนการที่วิถีการดำรงชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชน สัมพันธ์กับบุคคลและองค์การสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและเติบโต หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการศึกษาถึงระดับความพอเพียงของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแต่ละรูปแบบว่ามีความพอเพียงในลักษณะใด หรือยังคงต้องพึ่งพิงบุคคลและองค์การภายนอกชุมชนในลักษณะใด

(3) เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมและทุนเศรษฐกิจ อันมีพลวัตของการปรับเปลี่ยนมาจากอดีต ทุนชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมา และทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ และสามารถสะสมทุนชุมชนต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน การศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนจะทำให้เข้าใจถึงความหมายของทุนชุมชนในมิติต่าง ๆ รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนว่าเป็นอย่างไร

(4) ในส่วนของทุนทางเศรษฐกิจ จะศึกษาถึงภาวะหนี้สินของคนในชุมชน กระบวนการที่หนี้สินสะสมพอกพูนขึ้น หรือลดน้อยถอยลง รวมทั้งกระบวนการจัดการเกี่ยวกับหนี้สิน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการจัดการกับหนี้สิน

(5) เพื่อศึกษาว่ากองทุนหมู่บ้านมีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไร เช่น ในเรื่องการทำมาหากิน การจัดการกับหนี้สิน การทำงานร่วมกันของชุมชน เป็นต้น

ผลจากการศึกษารณีศึกษาได้แก่องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน ซึ่งโครงการวิจัยนี้จะนำเสนอเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ ได้แก่

(1) ช่วงก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ (เช่น การผลิตเพื่อขาย การซื้อสินค้าเพื่อบริโภคแทนการผลิตเองเป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนผ่านกลไกตลาด ฯลฯ)

(2) ช่วงที่ชุมชนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ จนถึงช่วงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน

(3) ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน ซึ่งในช่วงนี้จะได้องค์ความรู้จากการศึกษาติดตามชุมชนในระยะเวลา 2 ปี คือเริ่มจากช่วงเวลาที่ได้รับกองทุนหมู่บ้านและศึกษาติดตามชุมชนเหล่านี้ไปจนถึงสิ้นปีที่ 2 และจากการศึกษาแบบย้อนประสบการณ์ ซึ่งเป็นการศึกษาชุมชนที่ได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปแล้วเมื่อเริ่มต้นโครงการวิจัย

คณะผู้วิจัยหวังว่าองค์ความรู้ที่ได้จากกรณีศึกษาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจว่าในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน (เช่น การปลูกข้าว การทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปสินค้า การท่องเที่ยวและบริการอื่น ๆ ฯลฯ) จะต้องมีความเข้าใจในบาง (เช่น ทางด้านภูมิศาสตร์ ระบบตลาดสาธารณะูปโภค ระบบสินเชื่อ ความรู้และเทคโนโลยี องค์การสนับสนุน ฯลฯ) ใดบ้างที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในระดับที่ชุมชนมีอำนาจอิสระ และสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านความสัมพันธ์กับองค์กร/บุคคลภายนอก ในด้านความรู้และเทคโนโลยี ในด้านเงินทุน และในด้านการตลาด ซึ่งในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตต้องการเครือข่ายของการติดต่อสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน นับตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ไปจนถึงระดับโลก (เช่น กรณีของการนำผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ไปขายในตัวจังหวัด กรณีของการส่งออกผลผลิตไปขายต่างประเทศ)

ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึงทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ จะช่วยให้ผู้วางนโยบายชุมชน นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงาน และสาธารณชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในสถานการณ์ต่าง ๆ กัน ต้องการความรู้จากนักวิชาการที่เหมาะสมรวมทั้งความต้องการจำเป็นในระดับการวางนโยบายและกำหนดแผนการพัฒนาที่แยกออกได้หลายระดับ ซึ่งจะมีผลทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความรู้ของนักวิชาการ และกระบวนการกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานได้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนมากกว่าที่เป็นมาในอดีตผลจากการวิจัยนี้จะช่วยให้ชุมชนได้มีเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิตและกระบวนการสะสมทุน โดยบทเรียนจากชุมชนหนึ่งเป็นประโยชน์กับชุมชนอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ การนำความรู้จากชุมชนเผยแพร่ไปสู่ผู้วางนโยบาย นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงาน และสาธารณชนจะช่วยให้ชุมชนสามารถสื่อสารกับองค์กรและบุคคลต่าง ๆ ภายนอกชุมชนบนฐานของความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกัน ไม่เกิดช่องว่างทางความรู้และความคิดอย่างที่เคยเป็นมา

นภาพรณ์ หะวานนท์

เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

สุรวุฒิ ปัดไธสง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การระดมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกพื้นที่ดงกรรมพันธ์บ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านเนื้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร.ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

ภาวะสิ้นยุคเมือง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

บทที่ 1

บทนำ

การหันมาผลิตเพื่อขายแทนการ “หาอยู่หากิน” ในบริบทของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ทำให้วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชนบทต้องอาศัยทุนในรูปของเงินตรามากกว่าในอดีต แม้ว่าบทบาทของทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นในแต่ละชุมชน จะผันแปรมาน้อยแตกต่างกันไปตามระดับของการเข้าไปข้องเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนในระบบทุนนิยมก็ตาม ท่ามกลางแรงกดดันของความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นนี้ ความพยายามที่จะปรับตัวหรือแสวงหาทางออกในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนชนบทหลายแห่ง ดังเช่นความพยายามสะสมเงินทุนหมุนเวียนร่วมกันในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ชุมชนเหล่านี้มิได้ยอมจำนนที่จะยอมรับสภาวะการณ์ที่ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว แน่แน่นอนว่าในกระบวนการสะสมทุนของชุมชนร่วมกันนี้ ชุมชนบางแห่งไม่สามารถที่จะทนแรงเสียดทานที่รายล้อมอยู่โดยรอบได้ กลุ่มออมทรัพย์ในหลายชุมชนจึงล้มลุกคลุกคลาน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นอย่างหนักหน่วงของสมาชิกในกลุ่มได้ แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มออมทรัพย์ในบางชุมชน กลับเติบโตและสามารถสะสมทุนเงินตราจนอยู่ในระดับที่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตที่พึ่งพาทุนเงินตราได้อย่างแข็งแกร่ง ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทุนเงินตราที่กลุ่มออมทรัพย์เหล่านี้สร้างขึ้น ถ่ายทอดและสะสมอยู่ในชุมชน จึงน่าจะเป็นบทเรียนที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้อาจจะไม่ต้อง “ลองผิดลองถูก” ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทุนเงินตราที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน น่าจะเป็นฐานที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้สามารถบริหารจัดการและทำกิจกรรมเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปในทิศทางที่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน หรือสามารถวางยุทธศาสตร์เพื่อนำทุนที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนต่อไปได้อย่างยั่งยืนนั่นเอง

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในส่วนของกรณีศึกษา (case studies) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน อันจะมี

ผลต่อระดับความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่ชุมชนได้รับจากการมีกองทุนหมู่บ้าน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนเงินตราในระดับที่มีความเข้มแข็งก่อนการปรากฏตัวขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะไม่เพียงเป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนในรูปของเงินตราเท่านั้น หากแต่การวิจัยในชุมชนเช่นนี้ย่อมทำให้ทราบว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนจะมีผลต่อกระบวนการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านอย่างไร รวมทั้งทุนเงินตราที่จัดสรรเงินลงไปชุมชนภายใต้กฎระเบียบ ความช่วยเหลือและคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน มีผลอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราที่ดำรงอยู่เดิมของชุมชน สามารถกระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนต่อไปได้อย่างต่อเนื่องยั่งยืนและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองดังความปรารถนาในการผลิตนโยบายกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ และในลักษณะอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านดอนแก้ว¹ ถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนของชุมชน และกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่มีระบบการจัดการทุนเงินตราของตนเอง บ้านดอนแก้วถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือ และอยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ อันเป็นผลให้ชาวบ้านต้องอาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตร ที่นาส่วนใหญ่ในชุมชนจึงปลูกข้าวได้เพียงหนึ่งครั้ง นอกจากนั้นบ้านดอนแก้วยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีพในฐานะของชาวไร่ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่ดินเพื่อขาย แม้ว่าในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจะเริ่มทยอยปลูกลำไยในที่ที่ปลูกข้าวโพดเพื่อลดแรงกดดันของความต้องการใช้ปัจจัยการผลิตที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ตาม แต่กระนั้นการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ก็ยังมีส่วนกำหนดวิถีชีวิตของชุมชน ดังจะเห็นได้ทั้งในมิติของการใช้เวลาในแต่ละรอบฤดูกาลผลิต การกำหนดประเภทของการให้สินเชื่อในกลุ่มออมทรัพย์ และเงินสดที่ได้จากการปลูกข้าวโพดยังคงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนอีกด้วย แน่แน่นอนว่านอกจากระบบนิเวศน์และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแล้ว ความสามารถในการสร้างกระบวนการที่ทำให้ทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนเติบโตและมีความมั่นคงในรูปของกลุ่มออมทรัพย์เป็นเหตุผลร่วมที่

¹ ชื่อหมู่บ้าน ตำบล และชาวบ้าน เป็นชื่อสมมุติ

สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้บ้านดอนแก้วถูกเลือกเป็นกรณีศึกษา กระบวนการบูรณาการทุนทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมเข้าหากันในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินมาเป็นเวลา 23 ปี นับตั้งแต่มีการก่อตั้งกลุ่มในปี พ.ศ. 2522 ด้วยสมาชิก 18 คน เงินสัจจะ 900 บาท จนถึงปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิกทั้งหมด 339 คน ครอบคลุมหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านโป่งที่เป็นคนเมืองถึง 7 หมู่บ้าน และมีรายได้จากการดำเนินกิจการในปี พ.ศ. 2544 ถึง 2,579,245 บาท โดยเป็นเงินสัจจะออมทรัพย์ 1,861,691 บาท และเงินฝากออมทรัพย์พิเศษ 308,160 บาท ขณะที่กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านโป่งที่ตั้งขึ้นมาในระยะเวลาใกล้เคียงกันกลับล้มลุกคลุกคลาน บ้านดอนแก้วจึงถูกเลือกในฐานะของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง เพื่อเป็นแหล่งของการเรียนรู้ และเพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชนในมิติของการจัดการการเงินตราของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่

บ้านดอนแก้วอยู่ในอำเภอรอบนอกของจังหวัดลำพูน หมู่บ้านอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 17 กิโลเมตร มีถนนสายลี้-ลำปาง และสายบ้านโป่ง-ทุ่งหัวช้างเป็นถนนสายหลัก บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นที่ราบบนเนินเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร ทิศเหนือของหมู่บ้านติดกับพื้นที่ป่า และบ้านแม่แดง ตำบลดงช้าง ส่วนทิศตะวันตก ทิศตะวันออก และทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านโป่ง คือบ้านฮ่อง บ้านดอนฮ่อม และบ้านโป่ง พื้นที่ทำกินของชาวบ้านมีแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำลี้ไหลผ่าน แม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงจึงเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวบ้าน ปัจจุบันบ้านดอนแก้วมีประชากร 602 คน เป็นชาย 319 คน หญิง 283 คนจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 167 ครัวเรือน

ก่อนปี พ.ศ. 2456 บริเวณที่ตั้งบ้านดอนแก้วเป็นป่าแพะ และเป็นปางวัวปางควายของชาวบ้านจากบ้านโป่ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่คับแคบ จนไม่สามารถนำวัวควายที่เลี้ยงไว้เข้าไปในหมู่บ้านได้ชาวบ้านเหล่านี้จึงสร้างกระท่อมหักแรมเพื่อเลี้ยงวัวควาย ขณะเดียวกันก็แผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ฝ้าย พริก พืชผักต่าง ๆ ด้วย ต่อมาชาวบ้านโป่งได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในบ้านดอนแก้วมากขึ้น ประชากรส่วนใหญ่ในบ้านดอนแก้วจึงมาจากบ้านโป่ง บ้านดอนแก้วได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2456

พื้นที่ทำกินของชาวบ้าน มีที่นาประมาณ 300 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มติดเชิงเขาในเขตบ้านปาง โดยมีเหมืองฝายที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ขุดขึ้นเพื่อทดน้ำจากแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงเข้าสู่ที่นาชาวบ้านจึงทำนาได้ แต่เนื่องจากในฤดูแล้ง น้ำในแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงลดระดับลงจนกระทั่งไม่มีน้ำเข้าสู่ระบบเหมืองฝาย ที่นาส่วนใหญ่ยกเว้นบริเวณที่อยู่ริมแม่น้ำและลำห้วย จึงไม่สามารถปลูกพืชในฤดูแล้งได้ ข้าวที่ปลูกได้ส่วนใหญ่เก็บไว้บริโภคในครัวเรือน ครัวเรือนที่ปลูกข้าวไม่พอกิน มักจะปลูกข้าวในไร่เสริมด้วย แต่ปัจจุบันครัวเรือนที่ปลูกข้าวไรลดลงเหลือเพียง 3-4 ครัวเรือนเท่านั้น พื้นที่ปลูกข้าวไร่จึงถูกแปรเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพดจนเกือบจะเต็มพื้นที่แล้ว ส่วนที่สวนซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดอนและที่สูงนั้น ชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย พื้นที่ปลูกข้าวโพดในปัจจุบันมีประมาณ 1000 ไร่ เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีบางครัวเรือนได้หันมาปลูกหอมแดงด้วย ส่วนไม้ยืนต้นเช่นลำไย เริ่มมีการปลูกเมื่อประมาณ 4-5 ปีที่ผ่านมาในไร่ข้าวโพด ดังนั้นเมื่อต้นลำไยโตเต็มที่พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในบ้านดอนแก้วก็ควรจะลดลง นอกจากข้าวโพดจะเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดของชาวบ้านแล้ว นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา สินค้าหัตถกรรมได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดอีกทางหนึ่งของชาวบ้าน เนื่องจากผู้หญิงในบ้านดอนแก้วเริ่มหันมาทอผ้าไหมยกดอกขายให้กับโรงงานผ้าไหมที่ตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านใกล้เคียง

ป่าที่อยู่รอบหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาด้วยการกันพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นป่าอนุรักษ์และจำแนกผืนป่าบริเวณห้วยไทรออกเป็นป่าใช้สอยประมาณ 2000 ไร่ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณนี้ ในฐานะของแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน เป็นทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน

วิธีการศึกษา

เนื่องจากการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านดอนแก้ว มีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนเงินตราในวิถีการดำรงชีพของชุมชนว่ามีลักษณะ เงื่อนไข และกระบวนการเป็นอย่างไร รวมทั้งมีเป้าหมายเพื่อศึกษาว่า กองทุนหมู่บ้านมีส่วนอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนที่ดำรงอยู่ ทำให้ลดน้อยถอยลง หรือพอกพูนต่อเนื่องยั่งยืน การศึกษานี้จึงมุ่งที่การพยายามทำความเข้าใจกระบวนการดังกล่าวจากวิถีของชุมชน โดยข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์มาจาก 3

แหล่ง คือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก 2) ข้อมูลที่ได้จากการจัดกลุ่มสนทนา และ 3) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นกระบวนการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎี โดยใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือ ผู้วิจัยจะเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักไว้กว้าง ๆ ตามกรอบในการวิจัย ทั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 5 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตผู้ใหญ่บ้านคนก่อน ๆ และผู้สูงอายุทั้งฐานะดี ปานกลางและยากจนที่ยังมีความทรงจำดีเกี่ยวกับชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเลือกชาวบ้านที่เป็นผู้นำพืชพันธุ์พืชประเภทต่าง ๆ มาปลูกเป็นรายแรก ได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ปลูกแตงโม หอมแดง มันอาร์ว ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วแระญี่ปุ่น มะเขือเทศ ลำไย ฯลฯ ชาวบ้านที่เพิ่งเลิกปลูกข้าวไร่และยังปลูกข้าวไร่อยู่ ชาวบ้านที่เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู และเลี้ยงวัวควาย ชาวบ้านที่ทำงานกับโรงงานผ้าไหม โรงงานเย็บผ้าไหม ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของร้านค้าประเภทต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งร้านขายอาหารสด อาหารแห้ง ร้านขายส่ง ร้านซ่อมรถและอุปกรณ์การเกษตร ชาวบ้านที่มีสมาชิกในครอบครัวอพยพออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชน ทั้งต่างประเทศ และต่างจังหวัด ชาวบ้านที่เป็นผู้รับเหมาร้างบ้านในชุมชน (สล่า) ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของสวนลำไยขนาดใหญ่ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดรายใหญ่ ชาวบ้านที่มีที่นาขนาดใหญ่ ชาวบ้านที่ฐานะปานกลาง ชาวบ้านที่ฐานะยากจน ทั้งที่มีที่นาขนาดเล็กไม่พอปลูกข้าวกินและต้องเช่านาเพิ่ม ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาและรับจ้างรายวัน ชาวบ้านที่ยังชีพอยู่ด้วยการเก็บของป่า

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี และเหมืองฝาย โดยเลือกเก้าผีปู่ย่าตระกูลที่มีสมาชิกอยู่จำนวนมากในบ้านดอนแก้ว คนตั้งข้าวในพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน และแก่เหมืองฝายที่มีสมาชิกจำนวนมากในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มที่สี่เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ โดยเลือกกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่ม กรรมการที่เข้ามาว่าวมกลุ่มในช่วงกลาง และในช่วงระยะหลัง กรรมการที่เป็นเหรียญภิก สำรองประจำหมู่บ้านอื่น สมาชิกที่มีเงินสัจจะออมทรัพย์จำนวนมาก สมาชิกที่มีเงินสัจจะออมทรัพย์จำนวนน้อย สมาชิกที่ฝากเงินสัจจะครั้งละจำนวนมาก สมาชิกที่ฝากเงินสัจจะครั้งละจำนวนน้อยมาก สมาชิกที่ฝากออมทรัพย์พิเศษจำนวนมาก สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มที่ห้าเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน เหรียญภิก และเลขากองทุน รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่กู้ ทั้งสมาชิกที่กู้เงินจำนวนน้อยที่สุด (3,000 บาท) กู้จำนวนปานกลาง (10,000 บาท) และกู้จำนวนมาก (19,000 บาท) นอกจากนั้นยังเลือกสมาชิกกองทุนโดยคำนึงถึงความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการกู้ คือ สมาชิกที่กู้ไปปลูกข้าวโพด กู้ไปซื้อเครื่องสูบน้ำ และกู้ไปซื้อสารเร่งลำไย สมาชิกที่กู้ไปเลี้ยงไก่ สมาชิกที่กู้ไปทำร้านค้า สมาชิกที่ไม่ขอกู้เงิน และชาวบ้านที่ไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์ (concept) จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราวสำหรับตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลจากใครเพิ่มเติม โดยจะเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้มานำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบสมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อ

ข้อมูลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งหมด 47 คน

ส่วนข้อมูลจากการจัดกลุ่มสนทนา เป็นการจัดกลุ่มสนทนาเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งจัดขึ้นหลังจากได้สัมภาษณ์ระดับลึกคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ผู้เข้าร่วมสนทนาประกอบด้วยคณะกรรมการที่ร่วมก่อตั้งกลุ่มและยังคงมีบทบาทจนถึงปัจจุบัน ในการจัดกลุ่มสนทนา ใช้การอัดเทปและนำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเช่นเดียวกับการสัมภาษณ์ระดับลึก

สำหรับข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์นั้น แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ รายงานการประชุมสามัญประจำปี และการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนที่สองเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมการก่อตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน รายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินของสมาชิก

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการศึกษากรณีชุมชนบ้านดอนแก้ว โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนเงินตราอย่างต่อเนื่องมายาวนานก่อนหน้านี้ที่รัฐบาลจะผลิตนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นในบทนี้ยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้วเพื่อเป็นฐานสำหรับการเข้าใจชุมชน และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนชุมชนที่ก่อรูปและสะสมอยู่ในชุมชนก่อนที่จะหมู่บ้านจะได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งนี้เพราะทุนที่ชุมชนสะสมมาแต่เดิมย่อมมีผลต่อทั้งกระบวนการสะสมทุนเงินตราในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ และต่อการดำเนินงานและผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ส่วนบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ และบทที่ 5 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามา

ของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนและต่อวิถีการดำรงชีวิต
ของชุมชน

บทที่ 2

ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

เนื่องจากการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชนในมิติของทุนเงินตราในชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ ยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และผลกระทบของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชน รวมทั้งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอันเนื่องมาจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน แต่เนื่องจากทุนที่ชุมชนได้สะสมมาในอดีตมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในปัจจุบัน รวมถึงต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การศึกษานี้จึงจะเริ่มต้นจากการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนได้สะสมมาในอดีตก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ชาวดอนแก้วหลายคนเรียกว่า “สมัยเงินเขียว” โดยการวิเคราะห์จะแบ่งทุนชุมชนออกเป็น 3 มิติเพื่อช่วยให้มองเห็นถึงความซับซ้อนของทุนชุมชน คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการจัดสรรผลได้จากการผลิต ทุนทางสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน และทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง อุดมการณ์ ระบบความคิดความเชื่อ และระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์และสืบสานในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ความหลากหลายของการหาอยู่หากิน : ฐานอันมั่นคงในการดำรงชีวิต

ก่อนที่ความทันสมัยจะเริ่มแทรกตัวเข้าสู่ชุมชนบ้านดอนแก้ว หรือนับย้อนหลังไปไม่นานเกิน 30 ปีนั้น บ้านดอนแก้วที่คนในชุมชนพูดถึงยังมีสภาพของความเป็น “บ้านป่า” อยู่ นัยของคำว่า “บ้านป่า” นอกจากจะหมายถึงการห่างไกลจากความเจริญ ไร้ป่า ตลอดจนชีวิตที่ยากลำบากแล้ว ยังหมายถึงชุมชนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสภาพของธรรมชาติที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด ดังจะเห็นได้จากวิถีชีวิตที่คนเฒ่าคนแก่ระลึกถึงเมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มเป็นสาว หรือที่คนวัยกลางคนระลึกถึงเมื่อครั้งยังเป็นเด็ก ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของป่า กล่าวคือ พื้นที่ป่าบริเวณที่สามารถปลูกข้าวได้เพราะอยู่ใกล้ลำห้วยหรือไม่ลาดชันจนเกินไปนักมักจะถูกแปรเป็นที่ไร่นาขึ้นสำหรับปลูกข้าวไว้เสริมกับการทำนา

ข้าว เพื่อจะได้มีข้าวไว้เพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี โดยทั่วไปในการทำไร่ข้าว ชาวบ้านจะหยอดพันธุ์พืชหลาย ๆ ชนิดพร้อมกับพันธุ์ข้าวด้วย แตงกวา แตงโม ถั่วฝักยาว มะนอย มะเขือเทศ แตงไทย มักเป็นพืชที่ถูกเลือกปลูกในไร่ข้าว เนื่องจากเป็นพืชที่เลื้อยไปตามพื้นดินหรือไม่บังต้นข้าว “...ตอนต้นช่วงข้าวยังมีมะแตกได้ มะแตงก็ได้ มันจะได้กินไปด้วยกันหมด มะแตงนี้จะไปตวยปั่นข้าว แตงโมก็ไปปั่นข้าว แต่ข้าวจะขึ้นสูงแล้วถ้าเขาเกี่ยวข้าวแล้วปุ๊บ มะนอยเขาก็จะได้เก็บกิน มะถั่วก็ได้กินโดยแถม...”

นอกจากจะปลูกข้าว ปลูกไม้ผล และปลูกผักนานาชนิดไว้บริโภคแล้ว สภาพธรรมชาติของปายังมีส่วนสำคัญที่ทำให้การบริโภคของชาวบ้านยังผูกพันอยู่กับการหาของตามธรรมชาติมาบริโภคอีกด้วย ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ที่สำคัญของชาวดอนแก้ว อาหารที่หาได้จากป่ามีทั้งพืชและสัตว์นานาชนิด เช่น เห็ด หน่อไม้ หนูป่า กวาง เก้ง กระต่าย แม้อาหารบางประเภทที่ได้จากป่าอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล แต่ชาวบ้านก็สามารถหาอาหารประเภทอื่น ๆ มาบริโภคทดแทนได้ตลอดทั้งปี อย่างเช่นในช่วงเวลาที่น้ำมาก ลำห้วยในบริเวณที่นาและที่ไร่ก็จะกลายเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญของชาวบ้าน ส่วนของใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น เครื่องมือจับปลา และล่าสัตว์ต่าง ๆ ก็สามารถหาจากป่าได้เช่นเดียวกับไม้ที่นำมาสร้างบ้าน “...ก่ขุดหน่อไม้ เก็บเห็ดกา เก็บหยาหมากินนี้กา ไม้ก่เอาลูกป่า มาแบ่งบ้าน...” นอกจากนั้นปายังเป็นพื้นที่เลี้ยงวัวควายอีกด้วย โดยชาวบ้านจะปล่อยวัวควายไว้ในป่า 2-3 วัน จึงไปตามดูสักครั้งหนึ่ง วัวควายที่เลี้ยงไม่ได้มีความหมายในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญในการทำนาเท่า นั้น หากแต่ยังช่วยให้ชาวบ้านมีเงินสดเป็นครั้งเป็นคราวสำหรับซื้อของใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิตโดยเฉพาะเกลือและน้ำมันก๊าด ซึ่งเป็นสิ่งของที่ไม่สามารถปลูกหรือเก็บหาจากธรรมชาติได้เอง ชาวบ้านมักจะขายสัตว์เลี้ยงเหล่านี้ให้กับพ่อค้าชาวลำปางที่มักจะแวะเวียนมาหาซื้ออยู่เสมอ

โดยทั่วไป เงินสดที่ชาวบ้านใช้เพื่อซื้อสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ซึ่งไม่สามารถปลูกหรือเก็บหาจากธรรมชาติได้เองนั้นก็มาจากหลาย ๆ แหล่งเช่นเดียวกัน แต่ส่วนใหญ่มาจากการขายผลผลิตที่ผลิตได้โดยเฉพาะถั่วลิสง มีส่วนน้อยที่มาจากการขายข้าวที่เหลือเกินบริโภค การขายสิ่งที่เก็บหาได้จากธรรมชาติซึ่งเหลือจากการบริโภค การขายเนื้อสัตว์ที่ล่าได้หลังแบ่งกันในหมู่คนที่ร่วมกันล่าแล้ว

ปริมาณของการขายผลผลิตที่ผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติและการซื้อหาสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตคงเริ่มคึกคักมากขึ้นในช่วงประมาณ 20-30 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะมีคนเฒ่าคนแก่

ในหมู่บ้านรวมทั้งชายวัยกลางคนหลายรายที่เคยเป็นพ่อค้าตระเวนรับซื้อถั่วลิสงและผลผลิตอื่น ๆ ใส่เกวียนลากไปที่ลี้ เพื่อนำขึ้นรถโดยสารไปขายที่เชียงใหม่ ส่วนสิ่งของที่จำเป็นอื่น ๆ นั้นชาวบ้านก็หาซื้อได้สะดวกยิ่งขึ้นจากพ่อค้าเร่ชาวลำปางที่มักจะเวียนมาตั้งร้านค้าชั่วคราวที่บ้านปง อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าปริมาณของเงินสดที่ชาวบ้านใช้ซื้อสิ่งจำเป็นจากพ่อค้าเร่และที่ได้รับจากการขายผลผลิตที่ผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นก็ตาม แต่หากพิจารณาจากประเภทของสิ่งที่ซื้อซึ่งมีจำนวนไม่มากนักและสิ่งที่ขายซึ่งมักเป็นผลผลิตที่เหลือจากการใช้หรือบริโภค รวมทั้งวัตถุประสงค์ในการขายที่ไม่ได้มุ่งกำไรแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่า การซื้อขายในช่วงยุคนี้มีความหมายใกล้เคียงกับการแลกเปลี่ยนผลผลิตนั่นเอง

การเข้าถึงที่ดินทำกิน : เงื่อนไขของการสร้างฐานชีวิตให้มั่นคง

อันที่จริง ความพอเพียงในการบริโภคในชุมชนเกษตรกรรม นอกจากจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินที่สะสมและถ่ายทอดอยู่ในชุมชนแล้ว ยังขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงที่ดินทำกินของสมาชิกในชุมชนอีกด้วย ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า ย้อนหลังไปไม่เกิน 40-50 ปี หรือสมัยที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ของคนวัยกลางคนในปัจจุบันยังเป็นหนุ่มเป็นสาวหรือเริ่มตั้งครอบครัวนั้น ได้มีครัวเรือนที่ไม่มีที่นาอุปถัมภ์ การไม่มีที่นาของครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการที่พ่อแม่มีที่นาน้อย จนไม่สามารถแบ่งที่นาให้ลูกทุกคนได้ ซึ่งในกรณีนี้พ่อแม่มักยกที่นาให้ลูกบางคน เช่นลูกสาวหรือลูกชายที่เลี้ยงดูพ่อแม่ มีไม่กี่ครัวเรือนที่สาเหตุของการไม่มีที่นามาจากการขายที่นามรดก ภูมิปัญญาของครัวเรือนที่ไม่มีที่นาในชุมชนย่อมแสดงให้เห็นว่า บัดนี้ไม่มีที่ดินที่ไม่มีเจ้าของซึ่งสามารถบุกเบิกเป็นที่นาด้วยแรงงานของมนุษย์เหลือให้จับจองอีกต่อไปแล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การได้รับมรดกได้กลายเป็นช่องทางหลักของการได้มาซึ่งที่นา แต่ประเด็นสำคัญที่ต้องพูดถึงในที่นี้ก็คือ การไม่มีที่นาไม่ได้เป็นเงื่อนไขให้ครัวเรือนเหล่านี้มีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจหรือไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียง เนื่องจากครัวเรือนเหล่านี้ยังสามารถจับจองที่ป่าเพื่อเปลี่ยนให้เป็นไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าวไว้บริโภคได้ นอกจากนั้นครัวเรือนที่มีที่นาลittleจนข้าวที่ปลูกได้มีปริมาณไม่พอบริโภคตลอดทั้งปีก็สามารถปลูกข้าวในที่ไร่เสริม ความสามารถในการเข้าถึงที่ดินจึงสร้างความมั่นคงให้กับฐานชีวิตของสมาชิกในชุมชน

ถาม : แล้วมีที่นามีไหมคะ

ตอบ : นานะมีมีสวนประมาณสองไร่พ่อแม่เอาหื้อ ดั่งเหนอมีสองไร่ใส่ลำไยไว้หั้นลำไย

ปลูกได้ สองสามปีนี่ กะบ่มีเวลาดี๊จะเบี่ยะเหมือนกันเนาะเมา (มัว) อับจ้างเนาะ
บ่อเดียวลูกใหญ่เฮามีสวนมีหยังเฮาไปอับจ้างแล้วก้ไปสวนก้ได้พ่อง

ถาม : นานี้ไม่มีเลยเป็นเพราะอะไรคะพ่อกแม่ถึงไม่มีให้เลย

ตอบ : บ่มีเลย

ถาม : ถ้าพ่อกแม่ไม่มีที่นาให้ เรานุกเบิกเองไม่ได้หรือคะ

ตอบ : บ่ได้เงินปู้ยาตายายมานะก่า แล้วแม่เป็นมีหน้อยหนึ่งแล้วคนดีเลี้ยงแม่เป็นก้เอา
เลี้ยงแม่ต่อไปแถมอื่ก่า เฮาแยกไปมีครอบครัวก้เลี้ยงครอบครัวเฮาเหีย

ถาม : หมายถึงว่าน้องหรือคะ

ตอบ : น้อง

ถาม : ให้นาน้องไป

ตอบ : มันบ่มีงานสองงานมันบ่ไ้เป็นสิบๆ ไรเนาะ ป่อกแม่มันตักป่อกแม่เกิดมาบ่มีไฮ
มีนากันน้กอื่ก่า ตักล้าดี๊เป็นม่ายหน้อยล้าไป

ถาม : สวนของแม่ๆ เป็นจับจองไว้หรือคะ

ตอบ : แม่เป็นเดี่ยวไว้แต่ก่อนแต่หลังมาอื่ก่า แล้วเป็นมาแบ่งลูกคนไรๆ

ถาม : แล้วพี่ได้จากแม่มาสองไร่

ตอบ : ได้มาไรเหมือนกันแต่ขอกับน้องตัวหล้า

ถาม : ไปขอเป็นมาอื่ก่าไร

ตอบ : อันนี้มันไรเดียวมันกบ่ป่อกเอียะ

กล่าวโดยภาพรวม แม้สภาพธรรมชาติของป่า ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน และ
ความสามารถในการเข้าถึงที่ดิน จะเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่ทำให้ในช่วงยุคนี้ไม่มีครัวเรือนใดในชุม
ชนมีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่าทุกครัวเรือนจะมีฐานะทาง
เศรษฐกิจในระดับที่ใกล้เคียงกัน ดังจะเห็นได้จากความสามารถในการสะสมทุนของสมาชิกบาง
รายในชุมชน เนื่องจากมีครัวเรือนที่สามารถซื้อเกวียนที่มีราคาสูงถึงเล่มละ 600 บาทจากพ่อค้า
ชาวลำปางได้ การเป็นเจ้าของเกวียนนอกจากจะแสดงถึงความสามารถในการสะสมทุนของครัว
เรือนแล้ว การเป็นเจ้าของเกวียนยังเป็นตัวเร่งให้ครัวเรือนนั้นสะสมทุนจนสามารถซื้อที่นาจาก
ญาติพี่น้องได้ ดังเช่นพ่อหลวงแสง สิงห์มะโน ที่สามารถซื้อที่นาจากพี่น้องผู้ชายที่อพยพออกไป
อาศัยอยู่นอกชุมชนเนื่องจากการแต่งงาน

ตอบ : ของป่อกหม่อนป่อกตาของเขาตะก่อนจั้นแม่หม่อนแม่หลวงแสงหน้อยอยู่ เขาตายไปแล้วก้
เป็นป็นหื้อลูกหื้อหลานเป็น แล้วพ่องก้ไปเอาเมียก้าแพงเพชร พ่องก้ไปเอาเมียลำปาง

พ่องกไปทางทุ่งหัวช้างแล้วเป็นมาถามขายหื้อกซื้อไว้ๆ ตะก่อนมันถูก
 ถาม : ซื้อจากลูกหลาน
 ตอบ : ซื้อกับลูกกับหลานเต๋อกพันสองพันสวนนี้ซื้อดีดิดลองไปนี่
 ถาม : อันนี้แม่ก็ซื้อไว้
 ตอบ : ซื้อเหี้ย
 ถาม : เวลาซื้อเราเอาเงินจากไหนมาซื้อแม่
 ตอบ : ก่ขายบะถั่วดินเลี้ยงหมูๆ นี่ตัวสามสิบห้าหมู่น้อยนา ก่ได้มากอย่างแม่ว่านะก่าฮอมกิน
 เหี้ยเต๋ออันเก็บไว้เหี้ยเต๋ออัน แล้วก่เป็นจะขายหยังก่เอาไปซื้อเหี้ยแล้วก่เซาะเอาแถม
 ถาม : แต่เวลาเขาจะขายที่เขาถามญาติก่อนนะแม่เนาะ ขายคนอื่นไม่ได้เลย
 ตอบ : เป็นถามเขาเหี้ยก่อนเป็นว่าเป็นเสียตาย เขาก่ถามพ่อเขาจะญะจะไ่เงินเขาก่บ่หมี่
 ฮอมเก็บนั้นเก็บนี้สมัยตะก่อนมีจั่วบ่อ บ่อหลวงเป็นขัปล้อฮับจ้งลากถั่วดินอะหยัง ก่เอา
 มาเปาะกันซื้อ
 ถาม : พ่อหลวงนี่ก็ขัปล้อลากถั่วดิน
 ตอบ : ลากไปลื้อนขายลื้อนเอามาฮอมกัน

การพึ่งพาและแบ่งปัน : กฎของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน

อาณาบริเวณโดยรอบของบ้านดอนแก้วเป็นป่าแพะ ลักษณะพื้นที่เป็นที่ดอน สูงกว่าบริเวณหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลปง จึงเป็นส่วนที่มีคนมาตั้งถิ่นฐานช้ากว่าบริเวณอื่น ๆ ที่เป็นที่ราบ หลังจากชาวบ้านปงที่มาพักแรมชั่วคราวเพื่อเลี้ยงวัวควายได้ตั้งบ้านเรือนอย่างถาวรอยู่ในบริเวณนี้แล้ว ก็เริ่มมีคนจากบ้านปงและหมู่บ้านอื่น ๆ ย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยคนที่ย้ายเข้ามาอยู่นี้จะจับจองที่ดินที่ว่างเปล่าเพื่อปลูกบ้าน ส่วนการทำนาก็ยังทำกินบริเวณเดิม เนื่องจากไม่มีที่ดินว่างเปล่าซึ่งสามารถบุกเบิกเป็นที่นาเหลือให้จับจองได้อีกแล้ว การย้ายเข้ามาอยู่นี้มีทั้งที่ย้ายเข้ามาเป็นครอบครัวและย้ายเข้ามาเป็นกลุ่มที่ละลาย ๆ ครอบครัวซึ่งโดยส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้องและเพื่อนสนิท กรณีรายที่ย้ายเข้ามาเป็นกลุ่มพบว่า มักจับจองที่ดินผืนใหญ่แล้วแบ่งที่ดินดังกล่าวให้กับสมาชิกในกลุ่มโดยการแบ่งที่ดินออกเป็นแปลงเล็ก ๆ จากนั้นจึงใช้วิธีการจับฉลากเป็นวิธีในการเลือกแปลง ดังเช่นในกรณีของนายบุญเท่ง เสาร์คำ ซึ่งย้ายมาจากบ้านปงพร้อมญาติพี่น้องและเพื่อนอีก 5 ครอบครัว ลักษณะของการย้ายบ้านเป็นกลุ่มเช่นนี้ยังคงทำให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนสนิทตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงหรือละแวกเดียวกันเช่นเดิม ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในบ้านป่า ที่เต็มไปด้วยภัยอันตราย ทั้งจากโจรผู้ร้าย สัตว์ป่านานาชนิด และไข้มาเลเรีย

ตอบ : บ้านดอนแก้วที่จะมาอยู่นี้ บ่ได้ซื้อ ที่บ้านมาจัดสรรเอาเอง

ถาม : มาจับเอง

ตอบ : แบ่ง แบ่งกันเป็นกองกลาง มันจะมี 6 หลัง

ถาม : จับได้ยังไงคะ

ตอบ : มากับผู้ใหญ่บ้าน

ถาม : พ่อหลวงเปลี่จัดสรรไว้หรือคะ

ตอบ : ผมนี่แหละมาจัดสรรครับ ตอนแรกเป็นป่าดง แล้วที่นี้มันก็เจริญขึ้นเป็นพวกไม้เนื้อแข็ง พวกไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตะแบก นี่ะพอตัดไปก็หรือน้อย เขาเห็นว่าที่บ้านบ่กว้าง ให้มาอยู่ดอนแก้วก็เลยพากันยกมา ประมาณ 10 กว่าคนครับ

ถาม : ตอนที่ยกมา มีคนอยู่ที่ดอนแก้วมั๊ยคะ

ตอบ : มีครับ

ถาม : ตอนที่ยกมาก็มีคนอยู่ดอนแก้ว

ถาม : แต่บ้านผมอยู่ข้างบน

ถาม : พอยกมาพี่ก็เลยมาจัดสรรทำเป็นแปลงๆ แล้วเพื่อนที่ยกมาก็จัดกัน ว่าใครจะอยู่ตรงไหน

ตอบ : จับสลาก

วิถีของการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันดำรงอยู่ในทุกมิติของการดำเนินชีวิต เพราะนอกจากการอพยพโยกย้ายบ้านร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อประกันความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตซึ่งกันและกันด้วยการตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันแล้ว การเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะการจับจองที่ไร่เพื่อปลูกข้าวและการสร้างและปรับปรุงเหมืองฝายก็ดำเนินไปบนฐานคิดของการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันทำนองเดียวกับการล่าสัตว์และการสร้างบ้าน

การที่บ้านดอนแก้วมีจุดตั้งอยู่ในหุบเขาขนาดเล็ก ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้จึงมีจำกัด กอปรกับพื้นที่ใกล้เคียงมีการตั้งถิ่นฐานถาวรเป็นชุมชนมาก่อน ทำให้ไม่มีที่ราบรอบหมู่บ้านที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาเหลือให้จับจองได้อีกแล้ว เพื่อจะได้มีบริโภคตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรในบ้านดอนแก้วจึงเริ่มจับจองที่ไร่เพื่อปลูกข้าวเสริมกับข้าวนา พื้นที่ป่าซึ่งถูกจับจองแรก ๆ มักเป็นที่ริมลำห้วย แต่เนื่องจากการปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกในระบบไร่หมุนเวียน ต้องจับจองที่ไร่หลาย ๆ แปลงเพื่อให้รอบการหมุนเวียนยาวนานเพียงพอที่จะให้ดินพักและฟื้นตัวได้ทัน พื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนเป็นที่ไร่จึงมีระยะห่างไกลจากหมู่บ้านออกไปทุกที ข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ยืนยันว่า พื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนเป็นไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวไร่ในช่วงยุคนี้

นั้นบางแปลงมีระยะห่างจากหมู่บ้านโดยใช้เวลาเดินเกือบหนึ่งถึงสองชั่วโมง ชาวบ้านจึงมักปลูกเพิงไผ่พักแรมชั่วคราวในไร่ข้าว และปลูกพริก พืชผักสวนครัวๆ ไว้บริเวณในระหว่างมาถอนหญ้าซึ่งโดยทั่วไปมักกินเวลาครั้งละหลาย ๆ วัน ดังนั้น เพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัยซึ่งกันและกัน การจับจองที่ไร่จึงมักเป็นการจับจองร่วมกันในระหว่างญาติพี่น้องหรือเพื่อนสนิท

การสร้างและปรับปรุงเหมืองฝายก็ดำเนินไปภายใต้กฎของการพึ่งพาและแบ่งปันเช่นเดียวกัน เพราะการสร้างฝายกั้นลำน้ำและการขุดเหมืองเพื่อนำน้ำเข้าสู่ที่นา เป็นงานที่ยากลำบากมาก โดยทั่วไป ชาวบ้านจึงมักชักชวนเจ้าของที่ดินแปลงข้างเคียงมาช่วยกันสร้างเหมืองฝาย แรงงานที่แต่ละครอบครัวส่งมาทำงานจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ต้องการ หากต้องการน้ำ 1 ตังจะต้องส่งสมาชิกในครอบครัวมาช่วย 1 คน แต่หากต้องการน้ำ 2 ตังก็จะต้องส่งสมาชิกมาในครอบครัวมาช่วย 2 คน ส่วนการปรับปรุงเหมืองหรือการขุดลอกเอาขี้เหมืองออกซึ่งจะกระทำกันทุกปีก่อนเริ่มฤดูเพาะปลูกใหม่นั้น ก็ยึดหลักเดียวกันคือจำนวนสมาชิกที่แต่ละครัวเรือนส่งมาทำงานขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ต้องการ

ตอบ จวนกันแปดคนนี่พอดีเฮากไปก็ดวงแม่ธรณีเจ้าดีเจ้าดิน เฮาแบ่งควก (กระตังใบตอง) เหยียบแบ่งควกวางแม่ธรณีเจ้าดีเจ้าดิน แล้วกัต้นี้จะเอาแบ่งดีเหมืองดีฝ่ายกัได้อีกด้านของเจ้าดีเจ้าดินฮักซงฮักซา ลูกน้องป่องปายจะไปหื้อได้เจ็บไปเบ้นอะหยังซักผู้ซักคน เฮากแบ่งเหมืองแบ่งฝายจากหั้นกัฮักกันตกลงกัน เฮาไปพันไม้แมนอนทรายพันไม้เหียงนา ต้นเด้อฮั้นมาอยู่สี่สิบสองต้น มีอยู่แปดคอกแล้วกลากันมีลื้อคนกันคนกัน มอกซักสามโมงเมื่อคั้นป้อหลวงกไปไล่ฮ้องเขาไปละฮ่อนเฮาไปลากไม้มา ไปไล่บอกกันมีลื้อคนกันคนกันไป ลากเอามากองไว้ฮอดทรายซักเก้าโมงกปากันมา มาฝายกมาบับไม้แมนอนทราย นอนทรายแล้วจากหั้นฮากเอาลงเบ้นคอก แบ่งคอกแบ่งตำรางตกลี่เหลี่ยมมา บกๆ แล้วเอาไม้หลักหลอเข้าเสียบๆ มีอยู่สี่สิบสองคอกฝายมันบ่ปอกว่างน้อ มันเบ้นห้วยกานันกัฮักกันตกลงกันเก็บเงินกันตังห้าร้อย

การพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันยังพบในการล่าสัตว์อีกด้วย ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปชาวบ้านมักจะล่าสัตว์ร่วมกันทีละหลาย ๆ คนเพื่อป้องกันอันตรายและคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยเนื้อสัตว์ที่ล่าได้ร่วมกันนี้จะนำมาแบ่งปันกัน

วิถีในการปลูกบ้านก็ดำเนินไปภายใต้กฎดังกล่าว เพราะเมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งในกลุ่มต้องการปลูกบ้าน เขาจะเอาขันข้าวไปบอกกล่าวกับสละ ซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีความรู้ในการปลูก

บ้าน โดยทั่วไปส่วที่ได้รับชนข้าวจะรับหน้าที่เสมือนผู้คอยควบคุมการก่อสร้าง ส่วนแรงงานในการก่อสร้างจะมาจากการเอามือร่วมกันในระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน การเอามือจะเริ่มจากกันตัดไม้ในป่า ชักลากมาที่บ้าน และนำมาเลื่อยเพื่อแปรรูปเป็นไม้แผ่น จากนั้นจึงร่วมกันปลูกบ้าน การเอามือและการตอบมือจึงเกิดขึ้นซ้ำไปซ้ำมาในชุมชน

เมื่อการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันซึ่งกันและกันเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านป่าในอดีต จึงมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า หน่วยการผลิตในระดับครัวเรือนไม่สามารถดำรงชีวิตโดยไม่สามารถอาศัยความช่วยเหลือจากครัวเรือนอื่น ๆ ในชุมชน การที่แต่ละครัวเรือนต้องพึ่งพาครัวเรือนอื่น ๆ นั้น เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนในช่วงยุคนี้ ซึ่งมีผลถึงการทำมาหากินของคนในชุมชน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า สภาพของหมู่บ้านในความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่และคนวัยกลางคนในช่วงนี้นั้น เป็นชีวิตที่ยากลำบาก และขาดแคลนจนบางปีไม่มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี นอกจากนั้นยังเต็มไปด้วยภัยอันตรายโดยเฉพาะจากสัตว์ร้ายและไข้มาเลเรีย คนที่อายุ 60 ปีขึ้นไปหลายคนมีพี่น้องเสียชีวิตในขณะที่ตนเองยังเป็นเด็ก ด้วยนัยนี้ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันจึงเป็นกฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อสร้างความต่อเนื่องและดำรงอยู่ของชุมชน แต่กระนั้นก็ดี การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อาจจะไม่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดต่อกันมา หากไม่มีการแบ่งปันสิ่งได้จากการลงแรงร่วมกันหรือตอบแทนกลับคืนอย่างยุติธรรม การแบ่งปันผลได้อย่างยุติธรรมมีนัยบ่งถึงสิ่งที่แบ่งปันจะต้องมีคุณค่าเหมือนกันโดยไม่จำเป็นที่จะต้องมีมูลค่าเท่ากัน ส่วนการตอบแทนกลับคืนอย่างยุติธรรมนั้นมิได้หมายความว่าถึงช่วงระยะเวลาของการตอบแทนกลับคืน แต่หมายถึงความแน่นอนของการตอบแทนกลับคืน นั่นคือ เมื่อสมาชิกในครัวเรือนที่ไป “เอามือ” ต้องการแรงงานหรือความช่วยเหลือ เขาก็จะได้รับการตอบมือตามที่ร้องขอ

ความรู้ที่สร้างจากการทำมาหากิน: เจื่อนไขในการพึ่งตนเองของชุมชน

ความพอเพียงในการบริโภคของสมาชิกในชุมชนนอกจากจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของสภาพธรรมชาติแล้ว ยังขึ้นอยู่กับความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินที่ชุมชนสร้างขึ้น ถ่ายทอดสะสมและดำรงอยู่ในชุมชนอีกด้วย แต่โดยที่ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นในวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสภาพธรรมชาติของป่า เช่น ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกในไร่ข้าว ความรู้ในการล่าสัตว์ ความรู้ในการเก็บของป่า ความรู้ในการจับปลา ความรู้ในการบุกเบิกที่นา ความรู้ในการสร้างเหมืองฝาย ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ความรู้

ในการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น เป็นความรู้ที่ก่อเกิดขึ้นในบริบทเฉพาะแบบหนึ่ง เช่น ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกในไร่ข้าว ซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นในบริบทที่ชาวบ้านต้องปลูกข้าวไร่เสริมเพื่อให้มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี ไร่ข้าวจึงเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ของคนรุ่นต่อมาในชุมชน เมื่อไร่ข้าวถูกเปลี่ยนเป็นไร่ข้าวโพดและลำไย ความรู้ในด้านนี้จึงไม่ได้มีการสืบทอดในยุคปัจจุบัน เช่นเดียวความรู้ในการล่าสัตว์ เมื่อสภาพธรรมชาติของป่าเปลี่ยนแปลงไป จนส่งผลให้สัตว์ป่าที่เคยมีชุกชุมลดจำนวนลง

ความเชื่อที่หลากหลาย : แหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ความเชื่ออันเป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในบ้านดอนแก้วเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อทางโหราศาสตร์ และการนับถือผู้อาวุโส เป็นต้น ความเชื่ออันหลากหลายเหล่านี้ เป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน เพราะพลังอำนาจที่มีอยู่ในระบบความเชื่อสามารถควบคุมไม่ให้สมาชิกของชุมชนละเมิดกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่สังคมยึดถือหรือควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ในกรอบของจารีตประเพณี ดังเช่น การเคารพนับถือผีบรรพบุรุษมีพลังอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงในตระกูล

นอกจากพลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเหล่านี้จะจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนหมู่บ้านแล้ว พลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเรื่องผียังทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกันหรือความเป็นญาติเดียวกันอีกด้วย ชาวดอนแก้วนับถือผี 4 ประเภทคือ 1) ผีบรรพบุรุษ คือผีปู่ย่า แต่ละตระกูลจะมีหัวหน้าของตระกูลผู้มีผีปู่ย่าเดียวกันหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าแก้วผี หรือมือตัน หรือครอบครวตัน คอยดูแลให้ผีปู่ย่ามีที่พักพิงด้วยการสร้างศาลไว้ที่บ้านแก้วผี โดยทั่วไปชาวบ้านที่นับถือผีในตระกูลเดียวกันจะมาเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านแก้วผีทุกปี นอกจากนั้นยังเลี้ยงผีปู่ย่าเมื่อแต่งงาน ในยามเจ็บป่วย หรือเมื่ออพยพออกนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกันนี้ถือว่าเป็นญาติพี่น้องเดียวกัน “...ตีญาติเดียวกันนะ คือว่าผีผู้ตั้งผีนะ เลี้ยงผีร่วมกันถือว่าเป็นญาติเดียวกัน...” 2) ผีเสื้อบ้านหรือผีเจ้าที่หมู่บ้าน นอกจากชาวดอนแก้วแต่ละตระกูลผีปู่ย่าจะนับถือผีบรรพบุรุษของตนเองแล้ว ชาวดอนแก้วยังนับถือผีเสื้อบ้านร่วมกันด้วย โดยทุกปีชาวดอนแก้วทั้งหมดในหมู่บ้านจะร่วมกันเลี้ยงผีเสื้อบ้านร่วมกันที่ศาลผีเสื้อบ้านซึ่งตั้งอยู่ในที่สาธารณะของหมู่บ้าน 3) ผีโองหรือผีตำบล ชาวบ้านในตำบลปงที่เป็นคนเมืองจะนับถือเจ้าพ่อสามองค์ คือ เจ้า

พ่อปันมะหาด เจ้าปู่เหลียงและอ้ายเจ็ดเตี้ยร่วมกัน โดยจะร่วมกันประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อทุกปี ด้วยไก่ ทุก 6 ปีด้วยหมูตัวผู้ 1 ตัว และทุก 32 ปีด้วยควายตัวผู้ 1 ตัว การเลี้ยงผีร่วมกันในระหว่างชาวบ้านที่เป็นคนเมืองนี้ ช่วยผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกัน “...บ่หมดทั้งตำบล บ้านยางนี้ไป ไปเฉพาะหมู่บ้านไต่บ่อตาย...” 4) ผีในการทำมาหากิน ผีประเภทสุดท้ายที่ชาวดอนแก้วนับถือ เป็นผีที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ได้แก่ผีฝาย ผีน้ำ ผีไฮ ผีสวน และผีห้วย ก่อนเริ่มฤดูปลูกเพาะปลูก ชาวดอนแก้วจะประกอบพิธีเลี้ยงผีเหล่านี้

นอกจากการประกอบพิธีเลี้ยงผีจะผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นญาติพี่น้องและพวกเดียวกันแล้ว การเข้าร่วมประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ในการผลิต ความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น ทานข้าวใหม่ สลากภัทร ประเพณีทานข้าวสงฆ์ ประเพณีแห่ช้างเผือก เป็นต้น ยังเป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกันอีกด้วย

อันที่จริง สิ่งที่ทำให้แรงเกาะเกี่ยวในชุมชนดำรงอยู่อย่างแข็งแกร่งไม่ได้เป็นเพราะความเชื่อเรื่องผี การเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ในหมู่บ้านเท่านั้น แต่การแต่งงานในหมู่บ้านก็ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ยิ่งไปกว่านั้นการที่ชุมชนพัฒนารูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการการผลิต การดูแลทรัพยากรส่วนร่วม เช่น การจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝายเพื่อจัดการเรื่องน้ำ การรวมกลุ่มกันในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้านในการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกระบวนการทำนา การปลูกข้าวไร่ และถั่วลิสง ก็ยังเป็นการเพิ่มแรงเกาะเกี่ยวกันในชุมชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

การพึ่งตนเองได้ของทุกครัวเรือน : การบูรณาการทุนชุมชน

แม้การดำรงชีวิตของชาวดอนแก้วในอดีต จะเต็มไปด้วยความยากลำบาก แต่กระนั้นก็ไม่มีใครถูกมองหรือมองตนเองว่าเป็นคนทุกข์ในหมู่บ้าน เพราะทุกครัวเรือนสามารถหาอยู่หากินจนพออยู่พอกิน แม้ว่าบางปีที่เกิดภัยพิบัติจนฝนแล้งหรือน้ำท่วมอาจทำให้บางครัวเรือนไม่มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปี จนต้องอดข้าวก็ตาม แต่การไม่มีคนทุกข์นี้ไม่ได้หมายความว่าความแตกต่างระหว่างครัวเรือนหรือทุกครัวเรือนจะมีฐานะเท่ากัน เพราะชาวบ้านก็ยังมองว่ามีคนจนคนรวยอยู่ในหมู่บ้านเช่นเดียวกับในยุคปัจจุบัน บางทีสิ่งที่แตกต่างอาจจะอยู่ที่ความหมายของความจนและความรวย เพราะถึงแม้ว่าในอดีตคนจนคนรวยจะ “...ปออยู่ปอกินคล้าย ๆ กัน ...”

แต่กระนั้นคนจนก็หมายถึงคนที่ “...นាប់หมีพันไร่กิน...” ส่วนคนรวยหมายถึงคนที่ “...มีนามากกว่า รวยเนาะ ได้ขายข้าวขายหยังหื้อคนจนอีก่า...”

การที่ชาวบ้านมองว่าคนจนคนรวยมีฐานะ “...ปออยู่ปอกินคล้าย ๆ กัน ...” มีนัยที่แสดงให้เห็นว่า ทุกครัวเรือนมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจหรือพึ่งตนเองได้ เพราะเกิดการบูรณาการทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชุมชน

บทที่ 3

ไร่ข้าวในผืนป่ากับถนน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ลำไย และผ้าไหมยกดอก : ชุมชนในกระแสความเปลี่ยนแปลง

บ้านดอนแก้วเป็นหนึ่งในหมู่บ้านรุ่นหลัง ๆ ที่เพิ่งได้รับผลกระทบจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อทศวรรษ 2500 แม้ว่าจุดตั้งของหมู่บ้านจะอยู่ห่างจากตัวอำเภอซึ่งมีถนนสุขุมเปอร์ไฮเวย์สายเชียงใหม่-ลำปางผ่านเพียง 11 กิโลเมตรเท่านั้นเอง แต่ทิวเขาใหญ่น้อยที่กั้นขวางระหว่างหมู่บ้านกับตัวอำเภอ ก็ไม่เพียงทำให้การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะหากไม่เดินลัดดัดข้ามดอยซึ่งใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมงเศษ ก็ต้องเดินตามทางเกวียนไปประมาณครึ่งวันเท่านั้น แต่ยังช่วยสร้างแรงเสียดทานให้กับกระแสของความเปลี่ยนแปลงอีกด้วย นโยบายของถนนที่ตัดใหม่ด้วยงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรในสมัยรัฐบาลที่มีมร. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และลาดยางเสร็จในอีกสิบปีต่อมาจึงไม่ได้มีฐานะเป็นเพียงเส้นทางคมนาคมเท่านั้น เพราะถนนได้สร้างช่องทางสำหรับการเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านกับกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชน เมื่อถนนสร้างเสร็จ กระแสของการพัฒนาจึงไหลบ่าเข้ามาสู่หมู่บ้าน และมีผลทำให้การดำรงชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่กระนั้นชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ได้ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตหรือสมาชิกส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัวจนตกอยู่ในสภาวะแตกสลายดังวลีที่นักวิชาการบางคนมักนำมาใช้อธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทอยู่เนือง ๆ เพราะชุมชนสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และแน่นอนว่าวิถีการดำรงชีวิตที่ปรับเปลี่ยนตามบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในชุมชน ย่อมมีผลต่อความคาดหวังและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

การสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่ไหลบ่าเข้าสู่บ้านดอนแก้ว และผลที่มีต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ของกองทุนหมู่บ้านกับวิถีชีวิตของชุมชนที่จะกล่าวถึงในบทต่อไป

ถนน ชุมชน และความเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในบ้านดอนแก้วเกิดขึ้นหลังจากถนนสองสายที่ตัดผ่านกลางหมู่บ้านลาดยางเสร็จในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เพราะถนนสายแรกซึ่งตัดเชื่อมระหว่างลี้กับจังหวัดลำปางทำให้การเดินทางไปลี้สั้นระยะเวลาลงเหลือเพียง 20 นาที ไปเสริมงามใช้เวลา 45 นาที และไปลำปางใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงเศษเท่านั้นเอง ส่วนถนนอีกสายซึ่งตัดเชื่อมทุ่งหัวช้างกับบ้านปงก็ทำให้การเดินทางไปตัวอำเภอสะดวกยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อถนนสร้างเสร็จแล้วได้มีรถโดยสารวิ่งระหว่างลี้-ลำปางผ่านหมู่บ้านอีกด้วย โดยวิ่งวันละ 2 เที่ยว คือเที่ยวเช้าและเที่ยวเย็น บริเวณสี่แยกที่ถนนทั้งสองสายมาบรรจบกันจึงกลายเป็นพื้นที่สำหรับขายเห็ด ขายนม หรือผักนานาชนิดที่ชาวบ้านยังเก็บหาได้จากป่ารอบหมู่บ้านที่ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษา “...เอาไปขายสี่แยก เจ้าเฮไปขายหั่นซีกเตี๊ยกหมู่บ้านปาง ซีกเตี๊ยกหมู่บ้านเดินตางไปเดินตางมาอ้อ...” “...มันมีรถประจำทางที่เขาจะซื้อนะครับ เขาจะจอดซื้อ สมมติเป็นเห็ด เราขายเห็ด เขาเข้ามาปั๊บเขาก็จะเหมา เขาจะขอลดถุงหนึ่ง เราก็ต้องลดให้เขาไปเลย...”

แต่ถนนไม่เพียงทำให้การเดินทางสะดวกสบายขึ้นและสร้างโอกาสให้ชาวบ้านบางส่วนเท่านั้น เพราะในทางกลับกันถนนยังทำให้ชาวบ้านอีกหลายคนที่เคยขับเกวียนตระเวนรับซื้อถั่วลิสงแล้วลากไปขึ้นรถโดยสารที่ลี้เพื่อขายที่เชียงใหม่ต้องสูญเสียอาชีพนี้ให้กับพ่อค้าที่มีรถยนต์ไปโดยปริยาย เพราะการคมนาคมที่สะดวก ทำให้มีพ่อค้าจากต่างถิ่นแวะเวียนมารับซื้อพืชผลที่ชาวบ้านปลูกได้อย่างง่ายดาย “...มันก็ดีครับ (ถั่วเขียว) แต่ทางตลาดมันไม่มีใครรับนะ คือแบบว่าหนทางมันไม่ได้เป็นอย่างวันนี้ บ่มีถนน เป็นขี้เปื้อน ต่อมาขยายช่วงคึกฤทธิ์ก็ดีขึ้นมาน้อย...” การเดินทางที่สะดวกยังทำให้ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อในระดับมัธยมที่ลี้ หลังจากจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนในหมู่บ้านแล้ว แม้ว่าในช่วงหลังนโยบายของการขยายโอกาสทางการศึกษาจะทำให้โรงเรียนแห่งนี้เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้น จำนวนชาวบ้านที่ส่งลูกไปเรียนต่อในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาที่ลำปางก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องแน่นอนว่าค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูกหลานที่ชาวบ้านต้องจ่ายในมูลค่าแบบคนเมืองได้สร้างแรงกดดันให้ชาวดอนแก้วต้องดิ้นรนเพื่อ “หาเงิน” สำหรับความรู้ที่เชื่อว่าจะสร้างช่องโอกาสให้ลูกหลานในอนาคต

การเข้ามาของพืชพาณิชย์

ก่อนที่ชาวดอนแก้วจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อขายกันอย่างจริงจังนั้น ชาวบ้านหลายคนได้พยายามปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่น ๆ แทนการปลูกถั่วลิสงซึ่งมีราคาต่ำและไม่แน่นอน พืชที่ชาวดอนแก้วเคยปลูกมีหลายชนิด เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ยาสูบ ข้าวโพดฝักอ่อน แตงโม พริกหนุ่ม มะเขือม่วง พักทอง เป็นต้น แต่ก็เป็นการปลูกในช่วงระยะเวลาเพียงสั้น ๆ มีทั้งที่ปลูกเพียงปีเดียวก็เลิกปลูก เช่น มะเขือยาว เนื่องจากบริษัทที่เข้ามาส่งเสริมไม่มารับซื้อ พืชบางชนิดปลูกได้ 2-3 ปี ก็เลิกปลูก เนื่องจากเป็นโรค ผลผลิตเสียหายหมด เช่น แตงโม “...แตงโมนี้นะ ถ้ามันบ่ล้ม บ่เป็นหยั่งนะครับ แตงโมนี้นะจะรวย โรคของแตงโมเข้าแล้ว ลงเป็นหมื่นนี่นะ พอโรคเข้ามา ก็ตายพรีละกะ แล้วทั้งหมดก็เหี่ยวล้ม ๆ ไปหมด คนก็เลยเลิก...”

ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เข้ามาในบ้านดอนแก้วเมื่อปี 2524 โดยชาวบ้านรายหนึ่งซึ่งเคยไปช่วยพี่เขยปลูกอยู่ที่ลี้ ได้นำเมล็ดพันธุ์มาทดลองปลูกในที่ของตนเอง ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เพราะเมื่อหักต้นทุนการผลิตซึ่งมีเพียงค่าเมล็ดพันธุ์แล้ว ผลตอบแทนจากการปลูกต่อไร่อยู่ในอัตราสูงกว่าพืชชนิดอื่น ๆ ที่เคยปลูกมาก่อน นอกจากนั้น เกษตรอำเภอยังเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกด้วย ชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงเริ่มปลูกข้าวโพดบ้าง โดยจะปลูกในพื้นที่ปลูกข้าวไร่ ก่อนที่รถไถขนาดใหญ่จะเข้ามาในหมู่บ้านเมื่อปี 2539 นั้น ชาวบ้านมักจะปลูกข้าวโพดในพื้นที่ขนาดเล็กใหญ่มากนักร เพราะต้องอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลักในการดายหญ้า “...สองคนผัวเมียนี้จะช่วยกัน ก็ยะไป ดายไป แล้วก็บุกไป ตอนนั้นไม่ใช้ปุ๋ย ไม่รู้ว่าจะใช้จะได ตอนนั้นนี่ เรื่องปุ๋ยนี้บ่รู้ บ่รู้เลย ใส่ถั่วดินแถมสองไร่ ใส่ข้าวไร่ไร่สองไร่ ก็ยะอยู่ที่เดียวกันนะ แบ่งไปไร่ สองไร่ เป็นถั่วดินสองไร่ ข้าวไร่สองไร่ ข้าวโพด 5 ไร่...” แต่เมื่อรถไถขนาดใหญ่เข้ามาในหมู่บ้านเมื่อปี 2538 ชาวบ้านก็สามารถปลูกข้าวโพดในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ขึ้น พื้นที่ปลูกข้าวโพดก็ขยายเพิ่มมากขึ้นพร้อม ๆ กับอัตราผลตอบแทนต่อไร่ที่ได้รับซึ่งลดลงอย่างต่อเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของปัจจัยการผลิต คือ ปุ๋ย และยาฆ่าหญ้า “...จากที่ไถมา 38 ใช้ปุ๋ยนี้ก็ประมาณ 40 แล้วนะครับ ตอนนั้นบ่ต้องใช้ปุ๋ยมันก็งามอยู่แล้ว แต่ตอนนี้เริ่มใช้ปุ๋ยที่ว่าเกษตรตำบลจะเข้ามาผสมนะ แต่หมู่เฮาก็ู้กันว่าบ่มีเงินนะ บ่ใส่หรอก มันงามอยู่แล้ว เขาก็บอกว่าใส่มันจะได้งามขึ้นไปอีก เกษตรก็เข้ามาแต่งปุ๋ยนะกะก็เลยไปซื้อปุ๋ยนี้มาใส่กัน ก็ซื้อกัน...”

ผลตอบแทนต่อไร่จากการปลูกข้าวโพดที่ลดลงกอบปรกับรายได้จากการปลูกลำไยที่เพิ่มขึ้นเป็นปัจจัยสนับสนุนที่ทำให้พื้นที่ปลูกลำไยขยายตัวมากขึ้น แต่กระนั้นการขยายตัวก็เป็นไปอย่าง

ช้า ๆ ทั้งนี้เพราะการปลูกลำไยต้องใช้ทุนสูงและต้องมีการดูแล “...อย่างบ้านนี้ที่ปลูกไยมีส่วนหน้อย ถ้าเขาปลูกไยแต่ก็ผิวมันกับงาม หน่วยมันกับใหญ่ ถ้าเขาใส่ธรรมชาติของเขาโดยตรงนะ ถ้าเขาทำปุ๋ยหมักอย่างดีเป็นสอน มันก็ต้องมีปุ๋ยวิทยาศาสตร์จួយพอง มันก็ต้องพ่นยา พอสอร์โมน ถ้าบ่ปุ๋ยอะ อันก็แมงเขบแมงกิน แต่ปุ๋ยนี้ดีจะใส่กันนัก ๆ บ่ค่อยมีได้ไ้ไ้มันต้องมีซึ่งชั่วควายสำรวจมีมูลสัตว์...” โดยทั่วไปชาวบ้านที่มีที่ไร่นาหลายแปลง มักจะเลือกปลูกลำไยในแปลงที่ใกล้บ้านที่สุด เพื่อสะดวกในการถอนหญ้าและรดน้ำ เมื่อลำไยโตจนเก็บผลผลิตได้ จึงค่อยทยอยปลูกลำไยในแปลงอื่นต่อไป ส่วนชาวบ้านที่มีที่ไร่นาเพียงน้อย ก็มักจะปลูกลำไยลงไปไร่ข้าวโพดเลย ในระหว่างที่ลำไยยังไม่โต ก็จะไปปลูกข้าวโพดต่อไป เพื่อจะได้มีเงินสดมาหมุนเวียนไว้ใช้ในระหว่างที่รอลำไยโต

การเข้ามาของโรงงานเย็บผ้าและผ้าไหมยกดอกกับการกลายการเป็นแรงงานรับจ้างในชุมชนของชาวดอนแก้ว

โรงงานเย็บผ้าในบ้านดอนแก้วตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 10 ปีเศษที่ผ่านมา โดยการลงทุนของเจ้าของร้านขายผ้ารายใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเสนอให้ช่างเย็บผ้าชาวลีที่อพยพมาอาศัยอยู่ในบ้านดอนแก้วกับพี่ชายที่มาทำงานที่หน่วยป้องกันและปราบปรามมาเลเซียและต่อมาแต่งงานกับคนบ้านดอนแก้ว และมักมาซื้อผ้าที่ร้านอยู่เป็นประจำให้เป็นผู้ควบคุมดูแลโรงงานเย็บผ้าเนื่องจากมีฝีมือในการตัดเย็บดี โดยจะส่งงานหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าออร์เดอร์ จักรเย็บผ้าและอุปกรณ์ในการตัดเย็บให้ หลังจากโรงงานตั้งขึ้นในบ้านดอนแก้วแล้ว ได้มีหญิงสาวหลายคนสนใจสมัครมาเย็บผ้า เพราะหากเย็บผ้าไม่เป็น ผู้ดูแลโรงงานก็จะสอนให้ก่อนจนชำนาญ ในการเย็บผ้ามีทั้งเย็บในโรงงานซึ่งจะต้องเข้างานเป็นกะ หรือรับงานไปเย็บที่เองบ้าน ซึ่งในกรณีหลังนี้คนเย็บจะต้องมีจักรเย็บผ้าเอง เพราะโรงงานไม่ได้ให้หรือให้ยืมจักรเย็บผ้า เนื่องจากค่าแรงมี 2 ระบบ คือ ทั้งเป็นรายวันและเป็นรายชิ้น การเย็บที่บ้านจึงเย็บได้ตลอดเวลา และสามารถทำรายได้มากกว่าการเข้ากะตามเวลาที่โรงงานกำหนด คนงานเย็บผ้ารายหลายจึงมักจะพยายามสะสมเงินเพื่อเช่าซื้อจักร โดยทั่วไปคนงานจะได้ค่าแรงเฉลี่ยวันละประมาณ 140 บาท ปัจจุบันโรงงานแห่งนี้มีคนงานเย็บผ้าอยู่ประมาณ 40-50 คน เป็นคนบ้านดอนแก้วประมาณ 10 คน ส่วนที่เหลือเป็นคนจากหมู่บ้านใกล้เคียง ความสามารถในการควบคุมและรักษาคุณภาพของงานอย่างสม่ำเสมอทำให้เจ้าของโรงงานยังทยอยส่งงานมาให้โรงงานนี้อย่างต่อเนื่อง แต่เนื่องจากชาวบ้านยังทำงานในระบบที่ผู้ดูแลเรียกว่า “แบบชาวบ้าน” คือ จะหยุดไปทำนา และไปร่วมงานศพ หรืองาน

ประเพณีอื่น ๆ ที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานที่เข้ามาจะเป็นงานด่วนหรือไม่ก็ตาม ดังนั้น ผู้ดูแลโรงงานจึงสร้างระบบรับช่วงงานต่อ โดยส่งงานให้ช่างเย็บผ้าที่ดี และท่งหัวช้างอีกด้วย

ส่วนการทอผ้าไหมเพื่อขายนั้น เริ่มขึ้นในชุมชนหลังจากโรงงานเย็บผ้าตั้งขึ้นแล้ว บริษัททอผ้าไหมบริษัทแรกเข้ามาตั้งสาขาในบ้านดอนฮ่อมเมื่อปี 2534 หลังจากนั้นบริษัทอื่น ๆ ก็ทยอยเข้ามาเปิดสาขา จนกระทั่งปัจจุบันมีบริษัทผ้าไหมที่เป็นสาขาย่อยเปิดดำเนินการในตำบลบ้านโปงถึง 4 บริษัท และทำให้การทอผ้าไหมกลายเป็นแหล่งรายได้ของผู้หญิงในหมู่บ้านต่าง ๆ อีกด้วย ในการทอผ้าไหม บริษัทจะจัดหาอุปกรณ์ รวมทั้งก็ให้ด้วย หากทอไม่เป็นก็จะอบรมให้ ค่าตอบแทนในการทอจะคิดเป็นชุด แต่ละชุดมีราคาไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความยากง่ายในการทอ ราคาจะอยู่ระหว่างชุดละ 1020 จนถึง 2300 บาท โดยทั่วไปชาวบ้านจะทอได้ประมาณ 2 ชุด / เดือน

บทที่ 4

การสะสมทุนเงินตราของชุมชน ด้วยฐานของทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน

การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนหมู่บ้าน มักถูกมองในฐานะเป็นดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนอยู่เสมอ เพราะกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถสะสมเงินสัจจะได้จำนวนมาก จนสามารถนำไปเป็นทุนสำหรับดำเนินกิจกรรมที่มีความหลากหลายและสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ มักถูกจัดประเภทอยู่ในกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง และแน่นอนว่าชุมชนที่กลุ่มออมทรัพย์เหล่านี้ดำรงอยู่ ก็มักถูกนิยามว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งไปโดยปริยาย การศึกษากลุ่มออมทรัพย์ในลักษณะดังกล่าวมีนัยของมองกลุ่มออมทรัพย์โดยตัดขาดออกจากบริบทของชุมชน ทั้ง ๆ ที่เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามวิถีการดำรงชีวิตย่อมมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชน ดังเช่นชุมชนที่วิถีการดำรงชีวิตต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการบริโภคสูงมากก็มีแนวโน้มที่จะสะสมทุนเงินตราได้มากและเร็วกว่าชุมชนที่วิถีการดำรงชีพอาศัยเงินน้อยกว่า นอกจากนี้วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนและทุนที่ชุมชนได้สะสมมาแต่เดิมยังมีผลต่อการดำเนินกิจกรรมและต่อผลของการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์อีกด้วย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนนั่นเอง การสร้างความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจกลุ่มออมทรัพย์ในบทนี้ จึงมีจุดเน้นอยู่ที่การทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ โดยจะยึดความแตกต่างในเชิงคุณภาพของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนเป็นปัจจัยหลักในการแยกแยะกระบวนการสะสมทุนเงินตราออกเป็นช่วง ๆ ซึ่งอาจแบ่งช่วงเวลาของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นปี 2522 จนถึงปัจจุบันออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ คือ ยุคเงินเขียว ยุคเงินคล่อง และยุคกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคเงินเขียว

ยุคนี้เป็นยุคที่กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนดำเนินไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากวิถีการผลิตและการบริโภคของชุมชนยังมีความต้องการและใช้ทุนเงินตราในระดับที่น้อยมาก เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนยังเป็นกิจกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก ยุคนี้เริ่มตั้งแต่กลุ่ม

ออมทรัพย์ก่อตั้งขึ้นจนถึงช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2530 เมื่อชาวดอนแก้วส่วนใหญ่หันมาปลูกพืชพาณิชย์ประเภทอื่น ๆ แทนการปลูกถั่วลิสงเพื่อขายกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

กลุ่มออมทรัพย์ในบ้านดอนแก้วก่อตั้งขึ้นโดยได้รับอิทธิพลและการสนับสนุนอย่างแข็งแรงแจกโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบซึ่งเป็นองค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบท เช่นเดียวกับกลุ่มออมทรัพย์อีกหลายแห่งในเขตอำเภอทุ่งหัวช้าง ทั้งนี้เพราะในช่วงต้นปี 2522 โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบได้คัดเลือกผู้นำชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลบ้านปง แม่ตะไคร้ ดงช้าง และนาห้วย หมู่บ้านละ 2 คน เพื่อให้เข้าอบรมเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการพูดถึงการรวมกลุ่ม การอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาการเกษตร เป็นต้น โดยรุ่นแรกเป็นการอบรมเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อผู้นำชาวบ้านทั้ง 2 คน กลับจากการอบรม เขาได้นำความรู้เรื่องกลุ่มออมทรัพย์มาถ่ายทอดให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ทราบผ่านการเรียกประชุมชาวบ้าน แม้ว่าผู้นำทั้ง 2 คนนี้และผู้นำบางคนที่ไม่ได้ไปร่วมอบรมจะเห็นด้วยกับแนวคิดในการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ แต่ดูเหมือนว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ “...บ่หันดีโดย...” ต้องใช้เวลาอีก 2-3 เดือน กลุ่มออมทรัพย์จึงเป็นรูปเป็นร่างขึ้น โดยมีสมาชิกรุ่นบุกเบิกรวมทั้งหมด 18 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชาวบ้านที่ได้รับคัดเลือกให้อบรมรุ่นแรกและรุ่นถัด ๆ มา รวมทั้งญาติพี่น้องและเพื่อนสนิทของคนเหล่านี้ เมื่อชาวดอนแก้วสามารถจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาได้ เจ้าหน้าที่จากโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบจึงพาชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ไปดูงานกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งโครงการชมองว่าเป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง เช่น ที่บ้านทุ่งไ้ย้ง จังหวัดแพร่ บ้านหนองหล่ม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน

ความรู้จากการดูงานมีผลต่อการดำเนินกิจการของกลุ่มออมทรัพย์ในช่วงระยะแรก ๆ เป็นอย่างมาก เห็นได้ชัดจากกฎระเบียบเกี่ยวกับการฝากเงินสัจจะซึ่งกลุ่มเรียกว่าเงิน “ออมทรัพย์สัจจะ” ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดให้มีการเปลี่ยนแปลงสัจจะได้เมื่อมีการประชุมใหญ่เท่านั้น หรือเปลี่ยนได้เพียงปีละ 1 ครั้ง การกำหนดเพดานเงินออมทรัพย์สัจจะในวงเงินที่สมาชิกสามารถฝากได้คือ 3 บาทหรือ 5 บาท เพื่อให้กลุ่มฯก้าวเดินไปอย่างช้า ๆ และมั่นคง การกำหนดให้กู้เงินประจำปีในช่วงต้นปีคือเดือนมกราคมหลังจากมีการประชุมใหญ่สมาชิกและปันผลแล้ว และกำหนดให้ชำระคืนเงินกู้ก่อนการประชุมใหญ่เพื่อนำดอกเบียมาปันผลให้สมาชิก ซึ่งต่อมากฎระเบียบเกี่ยวกับการกำหนดสัจจะได้มีการปรับเปลี่ยนตามการร้องขอของสมาชิกบางรายเพื่อให้ตน

เองสามารถออมเงินได้ตามสัจจะที่กำหนดไว้ การที่สมาชิกบางรายไม่สามารถส่งเงินออมทรัพย์ สัจจะได้ทุกเดือนนั้น เนื่องจากกำหนดเงินสัจจะไว้สูงเกิน 10 บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่สูงมาก สำหรับชุมชนที่มีรายได้จากการปลูกถั่วลิสงขาย และค่าจ้างแรงงานรายวันอยู่ในอัตราประมาณ วันละ 7 บาทเท่านั้น ความ “เขี้ยว” ของปริมาณเงินที่หมุนเวียนอยู่ในชุมชน ทำให้สมาชิก หลายรายขอร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎในการเปลี่ยนวงเงินสัจจะจากทุก 1 ปี มาเป็นทุก 6 เดือน “...สมัยนั้นมันเขี้ยวทั่วดินเนาะ พอดีเยยะไปบางปีเฮาก็ได้นัก บางปีก็ได้หน้อย ที่นี้มานับ บ้านนี้ออมสิบบาท เป็นว่าแม่จะออมปลูกเนาะ แม่ขอออมห้าบาท หกเดือนลดครั้งนา หกเดือนครั้ง หกเดือนนี้ลดได้เพิ่มได้...” นอกจากกฎระเบียบดังกล่าวแล้ว กลุ่มผู้ก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้ตกลง ร่วมกันว่าจะปล่อยกู้เมื่อกลุ่มมีเงินออมทรัพย์สัจจะครบ 100,000 บาท แม้การกำหนดเงื่อนไข ในการปล่อยกู้ตามจำนวนเงินสัจจะออมทรัพย์ที่กลุ่มสะสมได้ในวงเงินดังกล่าวจะหวังผลถึงการทำให้กลุ่มฯเติบโตอย่างช้า ๆ และมั่นคงก็ตาม แต่เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่กำหนดเงินสัจจะไม่เกิน 10 บาท ระยะเวลาที่กลุ่มฯสะสมเงินโดยไม่ปล่อยกู้ให้สมาชิกกู้จึงนานถึง 7 ปี แน่นอนว่าเงื่อนไข ดังกล่าวย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มจำนวนสมาชิกไปโดยปริยาย เพราะแม้กรรมการจะพยายาม ชักชวนญาติพี่น้องและชาวบ้านคนอื่น ๆ ให้มาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ก็ตาม แต่กระนั้น จำนวนสมาชิกของกลุ่มฯกลับเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ นอกจากนั้นยังมีสมาชิกที่ลาออกเพราะทนรอ กู้ไม่ไหวอีกด้วย

กลุ่มออมทรัพย์บ้านดอนแก้วมีสถานการณ์ที่ดีขึ้นเมื่อเปิดให้สมาชิกกู้เงินในปีที่ 8 หลัง ก่อตั้งกลุ่ม เพราะอัตราดอกเบี้ยที่กลุ่มฯกำหนดร้อยละ 12 บาท / ปี เป็นแรงจูงใจที่ทำให้ชาวบ้าน ที่ยังไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกลุ่มฯหรือลาออกก่อนที่กลุ่มฯจะเปิดให้กู้ ตัดสินใจสมัครเป็นสมาชิก กลุ่มฯ เพราะในช่วงขณะนั้นอัตราดอกเบี้ยที่สมาชิกในหมู่บ้านกู้ยืมโดยไม่ผ่านสถาบันการเงินสูง ถึง 3 บาท / เดือน การเปิดให้สมาชิกกู้เงิน ได้นำไปสู่การเปลี่ยนกฎระเบียบเกี่ยวกับการฝาก เงินออมทรัพย์สัจจะด้วย โดยกลุ่มได้ขยายเพดานวงเงินสัจจะจากเดิมที่กำหนดไว้ไม่เกิน 5 บาท 10 บาท มาเป็นออมได้ในวงเงินไม่เกิน 100 บาท เนื่องจากกลุ่ม “...ต้องการเงินหมุน...”

สถานการณ์ของกลุ่มฯพลิกผันในช่วงประมาณปี 2531 เมื่อชาวบ้านดอนแก้วเริ่มหันมา ปลูกหอมและกระเทียม ทั้งนี้เพราะชาวบ้านจะเก็บผลผลิตได้ในช่วงฤดูแล้งของปีถัดมา จึงเลย กำหนดเวลาในการชำระหนี้เงินกู้ซึ่งกำหนดไว้ก่อนการประชุมใหญ่ในช่วงต้นเดือนมกราคม ยิ่งไป กว่านั้นราคาหอมและกระเทียมก็ผันผวน เมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถชำระหนี้เงินกู้ประจำปี

ได้ทันตามเวลาที่กำหนด เงินกู้ประจำปีจึงกลายเป็น “เงินข้ามปี” ไปโดยปริยาย สถานการณ์ “เงินข้ามปี” รุนแรงถึงที่สุดในปี 2534 จนกลุ่มต้องยกเลิกการปล่อยกู้ในปีดังกล่าวเนื่องจากได้รับเงินครบในช่วงประมาณกลางปี วิฤติของการชำระหนี้ที่กลุ่มฯเผชิญอยู่นี้นำไปสู่การแก้กฎระเบียบเกี่ยวกับการกู้เงิน คือมีการกำหนดเพดานเงินกู้ประจำปีตามวงเงินสัจจะที่สมาชิกแต่ละรายสะสมไว้ โดยใช้สมุดเงินฝากเป็นหลักฐานในการค้าประกัน หากสมาชิกรายใดไม่สามารถชำระเงินกู้ได้ตามเวลาที่กำหนด คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์จะนำเงินสัจจะที่สะสมไว้มาล้างหนี้ และยกเลิกการเป็นสมาชิก 3 ปี เช่นเดียวกับในกรณีขาดส่งเงินสัจจะ 3 เดือนติดต่อกัน ซึ่งกลุ่มฯมองว่าเป็นเพราะ “...คร้านก่ บ่เยาะก้านก่...” ด้วยกฎระเบียบดังกล่าว กลุ่มออมทรัพย์จึงสามารถจัดการกับวิฤติ “เงินข้ามปี” ได้ในที่สุด

ความยากลำบากในการเพิ่มจำนวนสมาชิกหรือการทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ “...หันดีโดย...” นั้น เป็นผลมาจากระดับเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนในขณะนั้นที่ยังมีความต้องการทุนเงินตราอยู่ในระดับต่ำ เพราะโดยทั่วไปกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนมีเป้าหมายอยู่ที่การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง นอกจากนั้นจุดตั้งของหมู่บ้านเองก็ยังเป็นแรงเสียดทานที่ช่วยชะลอกระแสการเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินไปอย่างช้า ๆ ดังจะเห็นได้จากการปลูกถั่วลิสงในช่วงนี้ที่แม้จะมีเป้าหมายเพื่อขาย แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้มีแรงจูงใจในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้เงินทุนในการซื้อหาปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ “...ไถยังบ่มีเลย ปลูกก่เอาเสียมขุดใส่ ขุดเป็นหลุมระยะห่างห้าสิบเซนติเมตร หรือว่าแต่ละคนจะปลูกห่างปลูกถี่...” นอกจากนั้นราคาถั่วลิสงที่ขายได้ก็ไม่สูงมากนัก ประมาณถั่งละ 7-10 บาท

อย่างไรก็ตาม แม้วิถีการดำรงชีวิตของชาวดอนแก้วในช่วงยุคนี้ จะมีความต้องการใช้เงินทุนในระดับต่ำ แต่กระนั้น กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนกลับดำเนินต่อเนื่องไปโดยมิได้สะดุดหยุดลงหรือถูกทำลายไป การที่กระบวนการสะสมทุนเงินตราดำเนินไปในทางบวกคือชาวบ้านสามารถสะสมเงินทุนได้เพิ่มพูนขึ้นนั้น เป็นเพราะกระบวนการดังกล่าวดำเนินไปด้วยการเชื่อมโยงทุนที่ชุมชนสะสมมาในทุกมิติ ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม กล่าวคือ นอกจากความสามารถในการเข้าถึงที่ดินทำกินและความสามารถในการหาอยู่หากินได้เองตามธรรมชาติจากป่ารอบหมู่บ้านของชาวดอนแก้ว จะเป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราแล้ว การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ชื่อสัตย์ เสียสละและมีคุณธรรมหลายคน ดังจะเห็นได้จากผู้นำที่ได้รับเลือกให้เป็นคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งส่วนใหญ่เคยเป็นผู้นำองค์กร

ต่าง ๆ ในชุมชนมาก่อน ย่อมมีผลกระทบต่อการสะสมทุนเงินตรา ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ในช่วงนี้คือ คณะกรรมการส่วนใหญ่เคยบวชเป็นพระสงฆ์และสามเณรมาก่อน

คำตอบ : ตอนแรกนี่เขาก็ดูคนที่ว่า เกยผ่านงานมาก่อน เกยเป็นปอหลวง เกยเป็นคนะ
กรรมการมาก่อนนะ หรือว่าเป็นกรรมการวัดมาก่อน เป็นผู้ช่วยเหมืองฝายมาก่อน
เขาต้องดู คนว่าทำงานเป็นก่อน มันต้องเริ่มตัวนั้นนะ อย่างลุงบุญนี้ สมัยก่อน
เป็นอยู่ศรีสะเกษ แล้วเป็นมาเอาเมีย ต่างเหนือเนี่ยะ เป็นเกยเป็นจวนนักธรรมโท
และเป็นครูอาสาโดย คนอยู่ดีว่า เอาเป็นเลขา

คำถาม : อ้อ เป็นรู้หนังสือ

คำตอบ : งานเขียนหนังสือพ่อง งามโดย

คำถาม : แล้วคนที่ป็นเหรียญกฐิน รุ่นแรกนี่เลือกยังไงคะ

คำตอบ : เหรียญกฐินรุ่นแรกนี่ก็ ลุงงวด ต่เป็นตายไปเนาะ การจัดการเขียน แล้วตัว
หนังสือเป็นก้างมโดย แล้วความู้เป็นกิดิโดย เป็นกิดิได้เป็น ผู้ช่วยผู้ใหญ่
บ้านโดยสมัยนั้น

คำถาม : อ้อ ค่ะ แล้วอย่างนี้คนที่เขียนหนังสือบ่งาม ความรู้มีนี่ก็คงเป็นกรรมการไม่ได้
สิคะ

คำตอบ : เป็นได้แต่เริ่มก่อน ตัวนี้เป็นตัวนำก่อน นำไปก่อน

คำถาม : อ้อ เป็นตัวนำก็ต้องมีความรู้สิคะ แล้วอย่างพอพุดนี่เป็นอะไรมาก่อนคะ

คำตอบ : กำลังสิก เป็นน้อย

คำถาม : เป็นน้อยมาก่อนหรือคะ

คำตอบ1 : การรู้การจาหน่อย

คำตอบ2 : อย่างประธาน อย่างลุงญาเนาะ

คำถาม : ค่ะ

คำตอบ1 : ลุงญาเป็นเล่นต่างด้านสังคมการพื้นเมืองเนาะ เป็นการฮ้องเพลงเป็นเพลงพื้นบ้าน
สี่ช่อล้อ ซอ ซึงนี่ คือเป็นอยู่ด้านนี้มาก่อน เป็นกิดิเกยู้คน ฮื่อคนนี้ฮื่อมีหย่ง
พ่อง เวลาเป็นมือบรรม ก็มีการเล่นโดย มีซอ ฮื่อฟัง พยายามดึงคนเข้ามา แต่เขาจะดง
คน กันได้นี้คือทุกคนต้องฮื่อคนละอย่าง แล้วกิดิดึงเข้ามาพร้อมกัน มาร่วมกัน แล้วกิดิ
หนึ่งมันจะเป็นแรงขึ้นไป

คำตอบ2 : มันจะเป็นเสียสละ คนดีเสียสละนักรน้อย มีการมึงนหย่งไปจ่วย ไม่ว่าเมื่อวันเมื่อ
คีนกา หย่งฮื่อ

คำตอบ1 : ทุกอย่างบ่ว่าจะเป็นงานวัดงานวา งานบ้านศพ บ้านบอย จะหันหน้าหมู่บ่บอย

คำตอบ2 : คนกิดิเลยฮื่อจักกว่าหมอนันมันยะการกา เสียสละหย่งน้อยกิดิเลือกขึ้นมาก็จะ

ทุนทางสังคมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ ความรู้สึกเป็นญาติพี่น้องกัน ดังจะเห็นได้จาก ยุทธศาสตร์ในการเพิ่มจำนวนสมาชิกของกลุ่มที่กระทำโดยอาศัยความสัมพันธ์ของญาติพี่น้องหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าไปตามสายพี่สายน้อง นอกจากนั้นทุนทางสังคมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ การเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นการสร้างช่องทางที่ทำให้ชาวบ้านได้รับประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์จากชุมชนต่าง ๆ ผ่านการดูงานและการฝึกอบรม

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคเงินคด่อง

กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในช่วงยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งในแง่ของทุนชุมชนที่นำมาใช้ในกระบวนการสะสม และยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเป็นผลมาจากวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากยุคที่ผ่านมา เพราะชาวบ้านต้องใช้ทุนเงินตราเพื่อการผลิตและบริโภคในระดับที่สูงขึ้น ทั้งเพื่อเข้าถึงปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า รถยนต์ รถจักรยานยนต์ ฯลฯ รวมทั้งยังเพื่อจ่ายเป็นค่าไฟฟ้า ค่าเดินทาง ค่าเล่าเรียนบุตร เป็นต้น ยุคนี้มีความเหลื่อมทับซ้อนกับช่วงยุคเงินเขียว คือเริ่มประมาณต้นทศวรรษ 2530 ถึงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มออมทรัพย์สามารถสะสมเงินทุนได้อย่างรวดเร็วหลังจากที่ชาวบ้านเริ่มปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แทนพืชพาณิชย์หลากหลายประเภทที่ต่างพาเหรดกันเข้ามาในบ้านดอนแก้ว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งชาวบ้านคนหนึ่งนำมาปลูกในปี 2525 หลังได้รับคำแนะนำจากพี่เขยซึ่งปลูกข้าวโพดพันธุ์นี้ได้ดี ได้นำความหวังมาสู่ชาวดอนแก้วอีกครั้งหนึ่ง เพราะจำนวนเงินที่ได้รับในช่วงแรก ๆ หลังจากหักต้นทุนที่มีเพียงค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าจ้างเกี่ยวหญ้าและเก็บฝักมีจำนวนมากกว่ารายได้ที่รับจากการขายพืชชนิดอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเคยปลูก แน่แน่นอนว่ารายได้จากการปลูกข้าวโพดเป็นตัวเร่งให้ชาวบ้านเปลี่ยนไร่ข้าวเป็นไร่ข้าวโพด พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รายได้ที่เป็นกอบเป็นกำในช่วงระยะแรก ๆ จากการปลูกข้าวโพดนี้ ทำให้จำนวนเงินออมทรัพย์จะเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด การเข้ามาของรถไถขนาดใหญ่ในปี 2538 ทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ขนาดใหญ่เกินกว่า 10 ไร่ได้อย่างสะดวกสบาย การเข้ามาของรถไถไม่เพียงทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้ในพื้นที่ขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ยังเป็นผลให้ชาวบ้านต้องการทุนเงินตราในฐานะที่เป็นทุนเพื่อนำมาเป็นค่ารถไถ ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย และค่า

เก็บผักที่เพิ่มขึ้นอีกด้วย ในปี 2539 กลุ่มออมทรัพย์จึงเริ่มให้สมาชิกกู้เงินกู้พิเศษ 4 เดือน เพื่อให้สมาชิกมีเงินมาลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น “เพราะก้นเกษตรทุกอย่างมันเข้ามาน้ำ มันใจเครื่องทุนแรงหมดละถ้าบ่มีหื้อเขากู้ก็บ่ได้ ต้องหื้อเขากู้...” โดยให้สมาชิกใช้หลักทรัพย์มาค้ำประกัน ซึ่งได้แก่ โฉนด น.ส.3 น.ส.3ก และใบจอง ยกเว้นทะเบียนรถทุกประเภทและสปก. เพราะกรรมการมองว่าทะเบียนรถไม่ได้แสดงว่าบุคคลที่ครอบครองรถเป็นเจ้าของรถแต่อย่างใด หากไม่ได้ซื้อรถด้วยเงินสด นอกจากนั้นรถยังมีโอกาสที่จะเสียหายได้ง่ายหากถูกชน ส่วนสปก.นั้นก็ไม่สามารถโอนสิทธิให้บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ทายาท “ใบจองนี้สิทธิที่ดินที่บ้านเฮา ๆ ผู้กินก็ มันมีจริงแต่ ก่ออย่างสปก. บางครั้งมันไปไหนญาติ อย่างใบจองนี้เฮาไปไหนก็ได้ ไปธนาคารก็ได้...” โดยกำหนดวงเงินกู้รายละไม่เกิน 20,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือน แบ่งเข้ากลุ่มออมทรัพย์เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินการและจัดสรรให้สมาชิก 1 บาท และจัดสรรให้คณะกรรมการ 1 บาท ต่อมาในปี 2541 กลุ่มฯให้กู้กลุ่มข้าวโพด เนื่องจากสมาชิกร้องขอและกรรมการเห็นว่ากลุ่มฯเริ่มมีเงินเหลือพอที่จะปล่อยกู้ได้ เงินกู้เพื่อปลูกข้าวโพดจะให้เป็นปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ในวงเงินประมาณ 5,000 บาท และเงินสดอีก 5,000 บาทเพื่อเป็นค่าจ้างรถไถหรือค่าจ้างแรงงานในการเก็บข้าวโพด กลุ่มฯจะเปิดยื่นกู้ในช่วงต้นเดือนเมษายน และให้สมาชิกชำระคืนเงินต้นหลังขายข้าวโพดได้แล้ว โดยกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี กำหนดให้ชำระดอกเบี้ยก่อนสิ้นปี เพื่อนำดอกเบี้ยไปปันผลให้สมาชิกในการประชุมใหญ่สามัญประจำปีในช่วงต้นเดือนมกราคม การให้กู้กลุ่มข้าวโพด ทำให้สมาชิกสามารถยืดระยะเวลาในการเก็บข้าวโพดออกไปในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งเป็นผลดีต่อสมาชิก ทั้งนี้เพราะจะทำให้ข้าวโพดแห้ง จนมีความชื้นต่ำ ขายได้ราคาสูง

เงินกู้สำหรับผู้ปลูกข้าวโพดต่างกับเงินกู้ประจำปีและเงินกู้พิเศษ ทั้งนี้เพราะในกรณีของเงินกู้ประจำปีนั้น กลุ่มฯมองว่าเป็นการกู้เงินตนเอง ส่วนเงินกู้พิเศษ กลุ่มฯให้ความสำคัญกับหลักทรัพย์ที่สมาชิกลำมาค้ำประกัน หรือเป็นการหาเงินให้กลุ่มฯ จึงแตกต่างจากการให้เงินกู้แก่ผู้ปลูกข้าวโพด เพราะกลุ่มฯจะให้เฉพาะสมาชิกที่ปลูกข้าวโพดเท่านั้น เนื่องจากมองว่าเงินที่ให้กู้เป็นเงินของกลุ่มฯ ในช่วงปีที่ผ่านมา กลุ่มฯเริ่มให้กู้แก่สมาชิกที่ปลูกหอมแดงด้วย โดยขณะนี้กลุ่มฯมีนโยบายที่จะขยายการให้สินเชื่อแก่สมาชิกที่ปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่น ๆ ด้วย

หากสมาชิกมีปัญหาในการชำระหนี้ กรรมการจะยืดหยุ่นให้ ในกรณีเงินกู้ประจำปี กรรมการให้สมาชิกค้างดอกเบี้ยได้ แต่เงินต้นต้องส่งตามกำหนด ส่วนในกรณีเงินกู้กลุ่มข้าวโพด กำหนดให้สมาชิกชำระดอกเบี้ยคืนก่อนประชุมใหญ่สามัญประจำปี

เงินที่กลุ่มนำมาให้สมาชิกกู้ในช่วงยุคนั้น ไม่ได้มีเฉพาะเงินออมทรัพย์อย่างเดียว แต่ยังมีเงินฝากพิเศษอีกด้วย เงินฝากพิเศษเป็นเงินที่กลุ่มฯเปิดให้สมาชิกและคนทั่วไปฝากและถอนได้โดยไม่จำกัดจำนวนเช่นเดียวกับธนาคาร โดยเริ่มรับฝากเงินประเภทนี้ในปี 2540 เพื่อให้กลุ่มมีเงินเพียงพอสำหรับสมาชิกที่มีความต้องการเงินกู้เพิ่มขึ้น หลังจากเปิดรับเงินฝากพิเศษได้ 2-3 ปี ปริมาณเงินฝากและจำนวนคนที่นำเงินมาฝากก็เพิ่มขึ้น ในจำนวนคนที่นำเงินมาฝากนี้ นอกจากสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ยังมีข้าราชการในท้องถิ่น และองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ ด้วย เงินฝากพิเศษนี้ กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ร้อยละ 7 บาท/ปี แต่หากถอนเงินก่อนวันปันผลจะไม่คิดดอกเบี้ยให้ โดยเงินฝากพิเศษนี้นำมาให้สมาชิก ผลการดำเนินงานในส่วนของเงินฝากพิเศษในปีแรกพบว่าเกือบขาดทุน เนื่องจากคณะกรรมการไม่ได้คิดดอกเบี้ยเป็นรายวันแต่กลับคิดดอกเบี้ยเป็นปี แม้ว่าระยะเวลาฝากจะไม่ถึง 1 ปีก็ตาม ดังนั้นในปีต่อมา จึงมีการปรับปรุงกฎระเบียบในการคิดดอกเบี้ยใหม่ เงินฝากที่จะคิดดอกเบี้ยให้เต็มร้อยละ 7 บาท จะต้องมีความระยะเวลาฝากจนถึงวันปันผลไม่น้อยกว่า 6 เดือน ส่วนเงินที่ฝากไม่ครบ 6 เดือนหรือฝากตั้งแต่เดือนกรกฎาคมจนถึงวันปันผล คิดดอกเบี้ยให้ครึ่งหนึ่ง คือร้อยละ 3.5 บาท

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคกองทุนหมู่บ้าน

แม้ยุคนี้จะมีความต่อเนื่องจากยุคที่ผ่านมา ทั้งในแง่ของการที่ทุนทางเศรษฐกิจมีบทบาทหลักในกระบวนการสะสมทุนเงินตรา และยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ก็ตาม แต่ลักษณะที่สำคัญซึ่งทำให้ยุคนี้มีความแตกต่างในเชิงคุณภาพจากยุคที่ผ่านมาคือ การที่รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการจัดการทุนเงินตราของชุมชนผ่านทุนเงินตราที่จัดสรรให้ชุมชนหมู่บ้านและกฎระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อปีที่ผ่านมา กลุ่มออมทรัพย์ได้ลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ประจำปีและเงินกู้กลุ่มข้าวโพดจากเดิมที่กำหนดไว้ร้อยละ 12 ต่อปี มาเป็นร้อยละ 10 ต่อปี นอกจากนั้นกลุ่มยังขยายวงเงินกู้พิเศษให้แก่สมาชิกที่ประสงค์จะนำเงินไปไถ่ถอนเงินกู้กับธกส.อีกด้วย โดยเริ่มให้กู้ครั้งแรกในปี 2543 เนื่องจากมีสมาชิกร้องขอ ในปี 2543 กลุ่มให้สมาชิกกู้จำนวนสองราย ปีถัดมาจำนวนสมาชิกที่ขอกู้เพิ่มขึ้น และขอกู้ในวงเงินที่สูงขึ้นด้วย โดยวงเงินที่ให้กู้สูงสุดถึง 170,000 บาท/ราย ดังนั้น เพื่อป้องกันความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น กลุ่มจึงวางระเบียบของการกู้เงินเพื่อล้างหนี้ธกส.อย่างเข้มงวดมากกว่าก่อนที่จะปล่อยให้สมาชิกกู้ จะต้องตกลงกับธกส.ก่อนว่าหากสมาชิกไถ่ถอนเงินกู้

แล้วจะได้รับการพิจารณาให้กู้ใหม่เพื่อสมาชิกจะได้นำเงินดังกล่าวมาคืนกลุ่ม “...ก่อนจะฮือ ต้องไปอยู่กับหัวหน้าธกส.ก่อน ว่าเป็นอนุมัติก่อน ถ้าเป็นอนุมัติ เขาก็ฮือไม่ได้ แต่ถ้าเป็นบออนุมัติ เขาก็ฮือบได้ เป็นอย่างนี้ ก็ต้องแก้กัน...” กลุ่มมองว่าการปล่อยกู้ดังกล่าวเป็นวิธีการในการหารายได้ให้กับกลุ่ม เพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเนื่องจากการลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่ม

อันที่จริง สิ่งที่คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์กำลังหวั่งกังวลคงไม่ได้เป็นเพียงการลดลงของรายได้อันเนื่องมาจากการปรับลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ลงเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกลุ่มกำลังเผชิญกับสิ่งที่ดูน่าหวั่งกังวลยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การที่เงินกู้ประจำปีของกลุ่มฯ เหลือ ขณะที่ยอดเงินที่ชาวดอนแก้วขอกู้จากกองทุนเงินล้านเกินไปประมาณเจ็ดแสนบาท แน่นอนว่าสถานการณ์เช่นนี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มต้องพยายามหารายได้เพื่อมาชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเท่านั้น หากแต่เพื่อลดต้นทุนของการดำเนินการอีกด้วย

บทที่ 5

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นโครงการที่แตกต่างไปจากโครงการอื่น ๆ ที่รัฐบาลเคยนำเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นโครงการที่ยอมรับถึงความแตกต่างหลากหลายในด้านความพร้อมของหมู่บ้านในการนำเงินที่ได้รับจัดสรรไปก่อประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน การให้อำนาจหมู่บ้านดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปตามศักยภาพและความต้องการของตนเองมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า หมู่บ้านมิได้ถูกมองลงในลักษณะที่ต้องสงเคราะห์อีกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมู่บ้านมิได้ตำแหน่งที่เช่นเดิมในกระบวนการพัฒนาที่รัฐเป็นผู้กำหนดอีกแล้ว เมื่อตำแหน่งที่ของหมู่บ้านในจินตภาพของรัฐเปลี่ยนแปลงไป ประเด็นคำถามสำคัญที่น่าจะสืบค้นจึงอยู่ที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการเปลี่ยนในระดับใด มีผลในทางปฏิบัติหรือไม่ หากความเปลี่ยนแปลงนี้ปรากฏอยู่เพียงในระดับฐานคิดของโครงการเท่านั้น เพราะเหตุใดจึงไม่มีผลในทางปฏิบัติด้วยนัยนี้ การประเมินกองทุนหมู่บ้านดอนแก้วจึงให้ความสำคัญกับการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นว่า ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดอนาคตและดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ ในลักษณะใด และด้วยอำนาจในลักษณะดังกล่าว ชุมชนได้รับผลอย่างไรจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านในบริบทของบ้านดอนแก้ว

ชาวดอนแก้วทราบข่าวเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก่อนหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมเพื่อชี้แจงนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุม จึงมีชาวบ้านสนใจมาฟังจำนวนมากพอสมควร การเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจัดขึ้นในวันที่ 7 มิถุนายน 2545 โดยผู้ใหญ่บ้านให้ชาวบ้านส่งตัวแทนมาครัวเรือนละ 1 คน มีชาวบ้านมาร่วมประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการประมาณสองในสามของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด แต่เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนที่ชาวบ้านเลือกนี้ มีผู้ชายมากกว่าผู้หญิง คือมีผู้ชายถึง 11 คน ส่วนผู้หญิงมีเพียง 4 คน ชาวบ้านจึงต้องเลือกคณะกรรมการอีกครั้งเนื่องจากสัดส่วนระหว่างเพศของคณะกรรมการไม่ได้เป็นไปตามระเบียบ แน่แน่นอนว่าในการเลือกคณะกรรมการครั้งนี้สัดส่วนของคณะกรรมการที่ได้รับเลือกเป็นไปตามระเบียบคือ มีผู้ชาย 8 คน และมีผู้หญิง 7 คน เพราะเป็นการคัดเลือกโดย

ยึดหลัก “สิทธิหญิงครึ่ง ชายครึ่ง” หลังจากเลือกคณะกรรมการได้ครบ 15 คนแล้ว คณะกรรมการได้มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อเลือกประธาน รองประธาน เหนรัญญิก และเลขาธิการกองทุน ที่ประชุมลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ผู้ใหญ่บ้านซึ่งจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีเป็นประธานกองทุน ตำแหน่งเลขาธิการกองทุน เลือกคณะกรรมการที่จบการศึกษาระดับปวส. เพราะมองว่าเป็นผู้มีความรู้เช่นเดียวกัน “...ต้องพิจารณาโดยว่าเป็นจบนั่นยัง บ่ไจว่าดูถูกว่า ปอสืบมีศักยภาพ เป็นก่มีเหมือนกัน แต่ว่าคนตีจบมอ.สามหรือว่ามอ.หกมันน่าจะดีกว่าจบปอสืบหน่อย ก่มองความพร้อมของเป็นโดยว่าเป็นที่ความร่วมมือกับชุมชนน่กก...” ส่วนตำแหน่งเหนรัญญิกเลือกกรรมการที่ไม่มีประวัติต่างพร้อยในเรื่องการเงิน ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับคณะกรรมการก็คือ ชาวบ้านที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นคณะกรรมการเกือบครึ่งมีฐานะอยู่ในระดับดีกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน นอกจากนั้นหลายคนยังมีตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน เช่น เป็นอบต. ประธานกลุ่มแม่บ้าน ประธานกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่มีคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนใดที่ได้รับเลือกให้เป็นคณะกรรมการกองทุน นอกจากกรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนหนึ่งที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการกองทุน

สำหรับระเบียบของกองทุนหมู่บ้านดอนแก้วนั้นมีทั้งหมด 10 ข้อ โดยคณะกรรมการประชุมร่วมกันแล้วนำมาแจ้งให้สมาชิกพิจารณาภายหลัง “...คุยกันเองเรียบร้อยแล้วกับบอกสมาชิกแหม่มก่า...” ระเบียบส่วนใหญ่สมาชิกให้ความเห็นชอบยกเว้นข้อที่เกี่ยวกับการกำหนดอัตราดอกเบี้ย เนื่องจากคณะกรรมการเสนอให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี แต่สมาชิกไม่เห็นด้วย จึงต้องลงมติดด้วยการโหวต ซึ่งปรากฏว่าเสียงส่วนใหญ่ให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อปี ส่วนกฎระเบียบข้อที่เหลือคือ ให้สมาชิกถือหุ้น หุ้นละ 20 บาท อย่างน้อยหนึ่งหุ้นแต่ไม่เกิน 10 หุ้น และสมาชิกจะต้องเสียค่าสมัครคนละ 20 บาท ในการกู้เงินให้ใช้บุคคลค้ำประกัน 3 คน ห้ามค้ำประกันซ้ำกัน ระยะเวลากู้ 1 ปี ถ้าผิดสัญญาเกิน 15 วัน ปรับร้อยละ 2 บาทต่อปี เป็นสมาชิกได้ทุกคน แต่ยืมได้ครอบครัวละ 1 คน ดอกเบี้ยจัดสรรคืนสู่สังคมให้กับผู้สูงอายุ ทุนการศึกษาเด็กยากจน ภัยธรรมชาติ กิ๊ฟ้า งานศพ และตอบแทนคณะกรรมการ สมาชิกจะต้องยอมรับการพิจารณาของคณะกรรมการกองทุน และกำหนดให้ตรวจสอบบัญชี 2 ครั้งต่อปี

คณะกรรมการนำเงินทั้งหมดที่ได้รับจัดสรรมาให้สมาชิกกู้ โดยไม่กั้นไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน เนื่องจากเห็นว่าหากคณะกรรมการไม่ซื้อสัตย์อาจจะเกิดปัญหาภายหลังได้ นอกจากนั้นคณะกรรมการยังกำหนดหลักเกณฑ์ในการให้กู้เพิ่มเติมไปจากระเบียบข้างต้นว่า ให้กู้ยืมเฉพาะไปทำ

การเกษตรเท่านั้น สมาชิกที่กู้ยืมไม่เกิน 20,000 บาท ให้ใช้บุคคลค้ำประกัน 3 คน โดยให้นับรวมผู้กู้ด้วย หากกู้เกิน 20,000 บาท จะต้องนำหลักทรัพย์มาค้ำประกัน เมื่อคณะกรรมการเปิดให้สมาชิกยื่นคำขอกู้ มีสมาชิกรายยื่นความจำนงค์ขอกู้ 100 ราย จากสมาชิกกองทุนทั้งหมด 135 ราย วงเงินที่ยื่นขอกู้สูงถึง 1,700,000 บาท หลังจากคณะกรรมการพิจารณาคำขอกู้แล้วมีมติยกเลิกคำขอกู้ของสมาชิก 1 ราย ที่มีทะเบียนบ้านซ้ำกัน ส่วนการปรับลดจำนวนวงเงินกู้ให้เหลือหนึ่งล้านบาทนั้น ให้พิจารณาปรับลดเฉพาะสมาชิกที่ยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 10,000 บาทขึ้นไปนั้น (สมาชิก 57 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 20,000 บาท สมาชิก 9 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 15,000 บาท และสมาชิก 29 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 10,000 บาท) ส่วนสมาชิกที่ยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 5000 บาท (2 ราย) และ 3000 บาท (2 ราย) มีมติอนุมัติตามวงเงินที่ขอกู้ ในการพิจารณาปรับลดจำนวนเงินที่สมาชิกยื่นกู้ขึ้น คณะกรรมการพิจารณาจากหนังสือที่มียอยู่และความสามารถในการชำระหนี้ "...สาเหตุที่เขาจะต้องเลือกซื้อนี้บุคคลคนนี้อย่างที่เขาว่านี่ เป็นหนี้ ธกส.เท่าใด ปีนี้ต้องจ่ายเท่าใด ส่วนใหญ่เขาซื้อไปหมื่นนึงแล้วเป็นจะมีศักยภาพในการส่งตรงนี้ก่อน เพราะถ้าบ่ส่งกรรมการ 15 คนก็ต้องวิ่งแล้ว จี้ว่าให้ส่ง มันเป็นการสร้างความลำบากใจให้กับคณะกรรมการ..."

ในการชำระหนี้เงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระเป็นกลุ่มสามคนตามการค้ำประกัน โดยให้ไปชำระที่ธนาคารกันเอง หลังจากนั้นให้สมาชิกรายนำหนังสือแจ้งความประสงค์การชำระคืนเงินกู้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่ยื่นให้ธนาคารบันทึกว่าได้รับเงินแล้วมาให้คณะกรรมการเก็บไว้เป็นหลักฐาน ผลปรากฏว่าสมาชิกชำระคืนเงินกู้ 100 %

การคืนเงินเพื่อให้กองทุนได้รับชำระคืนเงินกู้ 100 %

ความพยายามของสมาชิกทั้งหมดในการหาเงินเพื่อมาชำระคืนเงินกู้ตามกำหนดเวลาเป็นประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณา เพราะนัยสำคัญของการชำระคืนเงินกู้ไม่ได้สะท้อนความรับผิดชอบส่วนตัวของสมาชิกแต่ละคนอีกต่อไป เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการชำระคืนเงินกู้ 100 % เป็นการแสดงถึงความสำเร็จของการดำเนินกองทุนหมู่บ้าน เมื่อการชำระคืนเงินกู้ได้ถูกทำให้กลายเป็นปัจจัยกำหนดอนาคตของกองทุนหมู่บ้าน การหาเงินจึงเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องทำ แม้ว่าวิธีหาเงินจะมีต้นทุนที่ตนเองต้องรับภาระสูงกว่าในสถานการณ์ปกติสักเพียงใดก็ตาม ดังเช่นวิธีหาเงินเพื่อชำระคืนเงินกู้ของชาวดอนแก้ว

กองทุนเงินล้านเข้ามาในบ้านดอนแก้วในช่วงที่ชาวบ้านกำลังทยอยปลูกลำไยแทนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เงินกู้จากกองทุนเงินล้านประมาณครึ่งหนึ่งจึงถูกนำไปใช้เพื่อลงทุนปลูกลำไย ทั้งซื้อกิ่งพันธุ์ เครื่องสูบน้ำ เครื่องพ่นยา ส่วนชาวบ้านที่ปลูกลำไยมาได้ 4-5 ปี ก็นำไปซื้อสารเร่งลำไย เงินกู้ส่วนที่เหลือถูกนำไปใช้ซื้อปุ๋ยและยา ลงทุนเลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ขายของ ซื้อจักรเย็บผ้า เมื่อชาวบ้านนำเงินกองทุนซึ่งเป็นเงินกู้ระยะสั้นไปลงทุนระยะยาว ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือว่า ชาวบ้านหาเงินมาชำระคืนด้วยวิธีอย่างไร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พบว่า มีชาวบ้านหลายรายที่ต้องตัดสินใจขายข้าวโพดเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านทราบดีอยู่แล้วว่าการขายข้าวโพดในช่วงต้นเดือนพฤศจิกายน จะได้ราคาต่ำ เนื่องจากข้าวโพดมีความชื้นสูงหรือที่เรียกว่าขายดิบ ซึ่งแตกต่างจากการขายในช่วงเดือนมีนา-เมษา ซึ่งเป็นการขายในช่วงที่ข้าวโพดแห้งสนิท “...เขาก็จะเอาเงินล้าน เขาก็จะกู้เงินแล้วเนี่ย เราจะต้องขายดิบเลย ...ก็ กิโล 2 บาท 5 สตางค์ ถ้ารอก็ได้ 3 บาท ระบายไปเลยกลัวเขาเสียเงินล้าน ถ้าเขาไม่กลัวก็ไม่เสียอะไรสักอย่างเลยเวลาพ้นกำหนด เขาก็จะว่าให้เราอีก...”

ส่วนชาวบ้านที่มีทางเลือกมากกว่า ก็จะไม่ยอมขายข้าวโพดในช่วงนี้อ่างแน่นอน คนกลุ่มนี้บางคนหาเงินด้วยการขอกู้เงินกู้พิเศษจากกลุ่มออมทรัพย์แลกกับการเสียดอกเบี้ยให้กลุ่มร้อยละ 2 ต่อเดือน ผู้หญิงที่ทอผ้าไหมหรือเย็บผ้า เลือกที่จะไปขอเบิกเงินล่วงหน้าก่อน บางคนที่ญาติพี่น้องพอมีเงินทองก็เลือกไปยืมคนเหล่านี้ ดูเหมือนจะมีเพียงชาวบ้านที่ขอกู้ไปเลี้ยงไก่เท่านั้น ที่นำเงินจากการขายไก่มาชำระคืนเงินกองทุน

ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ความกังวลว่าตนเองอาจจะไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนเงินกู้แล้วจะทำให้กลุ่มเสีย ได้กลายเป็นเหตุผลที่ทำให้ชาวบ้านบางรายไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน “...คิดว่ามันระยะสั้นนะ ระยะมันสั้นแบบปีเดียวเอี้ยะ สมมติว่าเฮาขอกู้ของเป็นมาปลูกข้าวโพด พฤศจิกายนนี่เป็นต้องส่ง ข้าวโพดยังบ่ได้หักเด้อ แล้วจะเอาตีไหน ไปส่งฮือป็นเอี้ยะ...”

ความรู้สมัยใหม่ : อำนาจในการกำหนดความเป็นไปของกองทุนหมู่บ้าน

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า โครงการกองทุนหมู่บ้านเป็นโครงการที่เปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้แสวงหาทางเลือกในการดำรงชีวิตที่พอเพียงและพึ่งตนเองได้ ผ่านการจัดการเงินทุนตราตามศักยภาพและความต้องการของตนเอง เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเพิ่งเข้ามาในบ้านดอนแก้วได้เพียง 2

ปี ด้วยนัยนี้ ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาน่าจะอยู่ที่ว่า ชาวดอนแก้วได้ดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยอาศัยความรู้ที่สร้างขึ้นจากการสะสมทุนเงินตราในรูปของกลุ่มออมทรัพย์หรือไม่อย่างไร เราอาจพิจารณาประเด็นนี้โดยเริ่มจากคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ก่อนว่า ด้วยความรู้ที่สะสมและสืบทอด พวกเขามีความมั่นใจมากน้อยเพียงใดหากจะต้องเข้ามาจัดการกองทุนหมู่บ้าน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และจัดกลุ่มสนทนาพบว่า คณะกรรมการมีความมั่นใจว่าพวกเขาสามารถจัดการกองทุนได้ดังคำยืนยันที่ว่า

คำถาม : เงินมันควรมารวมกัน บริหารจัดการที่เดียวกันเลย หรือว่าแยกกันอยู่

คำตอบ : จะฮือมันมาเนี่ยะ เอามาที่เดียวกันเลย มาที่เดียวกันเลย

คำถาม : ถ้าที่เดียวกันเลย พ่ออยากเข้าไปดูแล หรืออยากให้เลือกตั้งกรรมการใหม่

คำตอบ : ถ้าเป็นเลือกเฮา เขาก็พร้อมที่จะไปดูแล...”

ตรงข้ามกับคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ คณะกรรมการกองทุนยกเว้นผู้ใหญ่บ้านที่เป็นประธานคณะกรรมการกับมองว่า การจัดการกองทุนเป็นเรื่องยาก แม้จะไปอบรมหลายครั้งแต่ก็ยังไม่รู้เรื่อง บางคนถึงกับรู้สึกว่าคุณเองไม่มีความรู้เลย

“...คือเรื่องกำหนดกำหนดเนาะ อย่างคณะกำหนดอย่างปี่เนี่ยะ ความู้กับใจมีนาพยายามที่จะเข้าใจ พยายามดีจะทำอย่างบัญชีกา อะหยังอ้น้อ พยายามดีจะจัดเป็นมาอบรมหื้อมันู้เรื่อง มีวิธีกำหนดดีหื้อจาวบ้านเข้าใจกันจัดกำหนดยังอ้อ น่าจะมีส่วนนี้ ตอนนั้นมันบ่ทนิตอาสาดีเป็นมีเนาะมาจួយกองทุนเงินล้านละอ่อนดีจบปริญญาตรีเนาะ เฮามาถามเป็นก่หื้อแค่คำปรึกษา แต่เป็นจะลงมาจួយเฮาญีเยะกำหนดเรื่องอย่างอ้อเป็นก่บ่ได้ คือแค่ละอ่อนเป็นมาแนะนำเฮายังบ่เข้าใจดี้อ เพราะความรู้ความอะหยังมันบ่เท่ากัน...”

ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปก็คือว่า คณะกรรมการกองทุนได้ปรึกษาคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มากน้อยเพียงใด คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มองว่าเป็นการปรึกษาเรื่องเล็ก ๆ น้อย เช่นเรื่องกำหนดอัตราดอกเบี้ย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ
สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง
ศรีชัย พรประชาธรรม

คำนำ

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง เป็นรายงานการวิจัยที่พยายามเสนอในแนวการวิจัยเชิง คุณภาพ เผยให้เห็น ภาพชุมชนและความรู้ของยุคสมัย อันเป็นทุนชุมชนมีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและผู้คนที่มาหากินในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยคลี่ให้เห็นประวัติศาสตร์การพัฒนาแบบเส้นตรงมุ่งสู่ความทันสมัย ความรู้ดั้งเดิมได้มีการปะทะประสานกับความรู้ชุดใหม่ จนคนมีการปรับวิถีชีวิตการทำมาหากิน มีช่องทางแสวงหาทุนตราบนอกทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนคงอยู่ในกระแสการพัฒนา ภาพทับซ้อนและความหลากหลายคือชุดความรู้ความจริง ที่ผู้คนให้ความหมายและยอมรับต่อไป

การวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยการให้คำปรึกษาแนะนำ จากรองศาสตราจารย์ ดร. นภาพรณ์ หะวานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จีระเดชากุล เพื่อนคณะนิสิตปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์รุ่น 13 คุณนรินทร์ สังข์รักษา คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ คุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ ช่วยลงภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูล คุณชาติรี ทองสารี แนะนำการเข้าท้องที่ อำเภอ ตำบล เฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลตอนน้ำท่วม คุณนงลักษณ์ จันทาภากุล ช่วยวางแผนการทำงานการเดินทางของที่ระลึก พันเอกนเรศน์ วงศ์สุวรรณ คุณสมบุญร์ ยืนยงสุวรรณ ช่วยอภิปรายแสดงความคิดเห็นในงานวิจัยแนวยุคหลังสมัยใหม่รวมทั้งศิษย์พัฒนศึกษาศาสตร์รุ่นพี่ ๆ ให้คำแนะนำด้านการวิจัยการจัดการเทปข้อมูล รุ่น 14 ด้านโปรแกรมคอมพิวเตอร์ รวมทั้งชาวไทยเลื่องลุ่มน้ำยม ทางโครงการปริญญาเอกสาขาศึกษาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่กรุณาสนับสนุนการวิจัย ขอขอบคุณอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

ศรัทธา พรประชาธรรม

มิถุนายน 2546

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ชุมชนที่ศึกษาและวิถีศึกษา	1
การเลือกชุมชนลักษณะที่สำคัญของชุมชน	2
การเข้าสู่ชุมชน	3
การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน	6
กองทุนหมู่บ้านการหยั่งรากสู่การสร้างความรู้	6
ผู้ให้ข้อมูลหลัก	9
2 ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	14
ลงรากปักฐานของไทยเลื่อง	14
ทุนทางกายภาพ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ	16
ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม	19
ทุนทางสังคมยุคก่อนการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย	21
3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	24
บริการโครงสร้างพื้นฐานการสร้างความรู้ความคุ้นชินความทันสมัย	24
ทุนทางวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวบนความเปลี่ยนแปลง	29
ทุนทางสังคม วิถีชีวิต “ชาวสวน” อัตลักษณ์ดั้งเดิม	31
การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนฐานความเข้มแข็ง / ความอ่อนแอ	34
4 การปรับตัว	36
ความรู้สวนโบราณความเป็นอื่นของการเกษตรเพื่อการค้า	36
ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าว, ของ	40
สายน้ำกับความรู้การแปรรูปผลไม้	49
การค้าทางน้ำ ทุนทางเศรษฐกิจการเริ่มกระบวนการสะสมทุน	54
กระบวนการสะสมทุนของชุมชน	56
ทุนเงินตราและแหล่งเงินกู้ของชาวสวน	57
โอกาสการสะสมทุน	58

บทที่	หน้า
5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	61
ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้าน	61
การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน	63
การเลือกกรรมการชุดใหม่โอกาสการเรียนรู้และถ่ายโอนอำนาจ	65
จำนวนเงินปล่อยกู้	66
คนบ้านคลองกระทงนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการใด	67
การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าละมุด-ใบตอง กรณีศึกษาครอบครัวคุณสมชาย	67
การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าแร่ ปรับปรุงสวน กรณีศึกษาครอบครัวแม่ขวัญ	69
การสร้างและเรียนรู้ตลาดผลไม้ใบตอง	70
มุมมองของคนในชุมชนต่อกองทุนหมู่บ้าน	72
กองทุนหมู่บ้านผลบนความหลากหลาย	72
6 สรุป	75
บรรณานุกรม	82

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาล ได้จัดสรรเงินไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ใช้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน สำหรับการลงทุน เพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน การส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบ และบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ และเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

ด้วยเหตุที่หมู่บ้านและชุมชนมีมากกระจายไปทั่วประเทศ ในปีแรกโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน จึงได้เลือกชุมชนที่มีความแตกต่างในระบบนิเวศและทุนชุมชน รวม 50 ชุมชน เป็นกรณีศึกษา สำหรับเผยให้เห็นกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนต่าง ๆ ด้วย อาจเรียกว่าเป็นปัจจัยภายในเป็นเงื่อนไขตั้งต้น ซึ่งคนให้ความสำคัญกับคุณค่าทางสังคมแตกต่างกันหลากหลายกัน บางชุมชนมีทุนชุมชนเด่นในเรื่องระบบความสัมพันธ์มีขนบธรรมเนียมประเพณี ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์เป็นพวกพ้องเดียวกัน มีอัตลักษณ์เป็นชาวนา ชาวสวน มีระบบการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่ได้ผ่านยุคสมัยมาตั้งแต่ดั้งเดิม แม้ในหมู่บ้านคนก็มิได้มีความเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด กลับมีระบบความรู้ อำนาจที่หลากหลาย และมีพลวัตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ในหมู่บ้านตลอดมา ยิ่งมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีประสบการณ์และความรู้ที่เพียงพอกับวิถีชีวิตดั้งเดิม จึงต้องการความรู้ชุดใหม่ที่จะดำเนินการบริหารจัดการกองทุน สร้างงานใหม่ด้วยทุนประเดิมที่รัฐมอบให้ เราไม่สามารถมองเห็นชุมชนเป็นภาพเดียวที่มีความคล้ายคลึงกันหมด ขณะนี้เราต้องการความรู้ชุดใหม่ อันเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับพลวัตของชุมชนที่เปลี่ยนไป (นภาพรณ ะหวานนท์. 2544 : 59) กองทุนหมู่บ้าน จึงยังต้องการชุดความรู้ การเผยให้เห็นการดำเนินการเพื่อโอกาสในการเรียนรู้ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้าน มากไปกว่าการได้ "เงินตรา" ที่อยู่ในรูปของทุนเท่านั้น และนับเป็นความกล้าของรัฐบาลที่ให้โอกาสตรงนี้กับหมู่บ้านได้ดำเนินการด้วยองค์กร และคณะบุคคลในหมู่บ้านเองที่จะบริหารจัดการกองทุน โดย

รัฐบาลมีเวลาในการควบคุม และดำเนินการในนโยบายทางเศรษฐกิจในเรื่องสำคัญ ๆ แทน และหากหมู่บ้านเข้มแข็งทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้ ประโยชน์ได้ตกแก่ประเทศนั่นเอง

การเลือกชุมชนลักษณะสำคัญของชุมชน

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านภาคเหนือระบบนิเวศน์ของชุมชนไม่มีระบบชลประทาน มีวิถีการดำรงชีวิตอาชีพทำสวน ได้เลือกพื้นที่บ้านคลองกระทงหมู่ 6 ตำบลคลองกระทง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เป็นพื้นที่ตัวแทนทำการศึกษาลำหรับชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ด้วยความโดดเด่นของชุมชนที่มีทุนทางเศรษฐกิจ และสามารถทำรายได้เพื่ออยู่กินและขายได้เป็นจำนวนมาก พื้นที่เพาะปลูกมีลักษณะเป็นส่วนโบราณที่ให้ผลผลิตแล้วและเป็นสวนที่สร้างปรับปรุงใหม่บางส่วน มีคนในหมู่บ้านเป็นผู้ทำการค้าผลไม้ผลผลิตจากสวนทั้งผลสด ใบสด การแปรรูปผลไม้ การบริโภค การแลกเปลี่ยน มีทุนทางสังคม ที่คนสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นญาติหรือพวกพ้องเป็นคน "คลองกระทง" มีระบบการค้าขายของคนทั้งฝ่ายทางบกและทางน้ำมาแต่โบราณ มีทุนทางวัฒนธรรมทั้งแบบดั้งเดิมที่คนมีทัศนะพื้นฐานการมองโลกแบบเกษตรแนวพุทธจนถึงการมีวัฒนธรรมบริโภคตามระบอบทุนนิยม รวมทั้งมีการรวมตัวดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านมาตั้งแต่แรกเริ่มราวปี พ.ศ.2544 ด้วยการเริ่มต้นทำและปรับปรุงงานกองทุนของหมู่บ้านภายใต้เงินทุนประเดิมหนึ่งล้านบาทของรัฐ บทเรียนของชาวบ้านจึงเป็นบทเรียนแท้ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ ปรับตัวและอยู่ร่วมกับทุนด้านต่างๆ เป็นพลวัตมาตั้งแต่ต้น ความรู้คือการสร้างความจริงชุดต่างๆ จึงเป็นแรงบันดาลใจที่จะเลือกชุมชนนี้วิจัยและสมควรที่จะได้เผยให้เห็นมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่อไป และงานวิจัยนี้ต้องการนำเสนอภาพภาคปฏิบัติการกระบวนการบริหารจัดการ กองทุนหมู่บ้าน ปัญหา อุปสรรค และผลของโครงการ ภายใต้เงื่อนไข ความรู้ อำนาจ กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนและอาชีพในหมู่บ้านคลองกระทงที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ทั้งในฐานะปัจเจกที่อยู่ในชุมชน และในฐานะที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่า ชาวสวนและผู้มีอาชีพต่าง ๆ ในหมู่บ้านสร้างกระบวนการเรียนรู้ การปะทะกับอำนาจการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน การเผชิญกับปัญหา อุปสรรค และความรู้ในวิถีชีวิตอันมีทุนชุมชนเป็นรากฐาน สู่การดำรงอยู่ของโครงการกองทุนหมู่บ้านอย่างไร

การเข้าสู่ชุมชน

การเดินทางจากกรุงเทพมหานครขึ้นไปทางภาคเหนือ ถึงจังหวัดสุโขทัย อำเภอสวรรคโลก ไปได้สะดวกทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และเครื่องบิน ทางรถยนต์ อาจใช้เวลาประมาณ 7 ชั่วโมง ผู้วิจัยมักใช้บริการเดินรถประจำทางของบริษัททัวร์ เพราะจะออกจากสถานีขนส่งหมอชิต กรุงเทพฯ ช่วงหัวค่ำไปส่วงที่สุโขทัยพอดี ในการไปทำงานสนามครั้งแรกได้หาข้อมูลศึกษาข้อมูลจังหวัดสุโขทัยด้วยเอกสารมาแล้วระดับหนึ่ง แต่ด้วยความหวังที่จะให้งานวิจัยออกมาได้ดี จึงได้ประสานงานทั้งทางส่วนตัวที่มีญาติอยู่ที่จังหวัดสุโขทัยช่วยแนะนำข้อมูลสนามให้ ปากากันว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำยมที่มีการปลูกไม้ผลมาก อยู่ในท้องที่อำเภอที่มีแม่น้ำยมไหลผ่าน ตั้งแต่อำเภอเมืองสุโขทัย ขึ้นไปทางเหนือตามเส้นทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 101 ถึงอำเภอศรีสำโรง พบเห็นพื้นที่เป็นนา สวนไร่ ผสมกัน เนื่องจากศรีสำโรงเป็นอำเภอสวรรคโลก อำเภอนี้หนาแน่นไปด้วยสวนโบราณไม้ผลไม้ยืนต้นมีมากกว่า 20 ชนิดขึ้นไป รวมทั้งอำเภอเหนือสุดของสุโขทัย คือศรีสัชนาลัย มีนา ไร่ เป็นส่วนใหญ่ จากสวรรคโลกออกไปทางตะวันตกไปทางอุดรดิตถ์ได้แก่ อำเภอศรีนคร มีสวนมะม่วงมาก ส่วนอำเภอทุ่งเสลี่ยม ดินแดนปลูกพืชไร่คือแตงโมทุ่งเสลี่ยม ปัจจุบันกลายเป็นแตงโมเร่ร้อนไปแล้ว เพราะเป็นคนที่อื่นมาเช่าที่ดินทำไร่แตงโม หมดยะยะปลูกก็ย้ายไปที่อื่น แต่ด้วยฐานะการเป็นนิสิต ทำให้ความเป็นญาติไม่อาจประสานกับพื้นที่ลงลึกถึงระดับหมู่บ้านได้ แต่ช่วยให้การศึกษาพื้นที่สะดวกขึ้น

จากประสบการณ์ทำวิจัยมักจะเป็นเรื่องทางลุ่มน้ำหรือทางการศึกษาการใช้ระบบราชการ หรือระบบงานทางวิทยาศาสตร์เพียงมิติเดียว ไม่อาจทำให้ผู้วิจัยมองเห็นหนทางการเข้าถึงข้อมูลได้ จึงใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาเป็นหลักทำงานโดยตัดสินใจเข้าตำบลคลองกระทง เพื่อไปสวัสดิ์กำนันตำบลนี้ เมื่อได้พบปะกำนันได้แจ้งวัตถุประสงค์การวิจัยให้ทราบ กำนันได้ให้ข้อมูลตำบลและหมู่บ้านคลองกระทง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองกำนันบอกว่า คนที่นี่เขาทำสวน น้ำ ใช้น้ำแม่น้ำยมมาตั้งแต่ดั้งเดิม และมีกลุ่มแม่บ้านชาวสวน เงินกองทุนหมู่บ้านคนกู้ มาเพื่อทำสวนเป็นส่วนมาก ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลเบื้องต้น กลับมามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปากากับคณะหัวหน้าโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจึงตกลงใจใช้พื้นที่ตำบลคลองกระทง หมู่ที่ 6 เป็นที่ศึกษา

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อเริ่มต้นการวิจัย จึงเริ่มตั้งแต่การเข้าพบปะทำความรู้จักกับผู้นำ คือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส และปราชญ์ชาวบ้าน และขออนุญาตให้กำนันแนะนำตัวผู้วิจัยในฐานะเป็นนิสิต ต่อชาวบ้านที่จะทำวิจัย รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องตั้งแต่ผู้ใหญ่ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน ไปครั้งแรกใช้ที่ทำการกำนันเป็นสถานที่แนะนำตัว กำนันบอกว่าโชคดีมากที่เข้ามาศึกษาชุมชนในช่วงนี้ เพราะเป็นช่วงผลไม้หลัก ๆ จำพวกละมุด มะปรางยังไม่ออกมา ชาวสวนยังมีเวลาให้สัมภาษณ์

ความไว้วางใจในตัวผู้วิจัยที่ชาวบ้านมีนั้น งานวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีความยากและซับซ้อน อย่างน้อย 3 ชั้น ประการแรก ผู้วิจัยเป็นคนนอกเป็นสิ่งแปลกปลอมของหมู่บ้านอยู่แล้ว และหมู่บ้านมีกลไกพร้อมจะกำจัดสิ่งแปลกปลอมทันที ประการที่สอง งานวิจัยกองทุนหมู่บ้าน เป็นที่ทราบกันว่าเป็นงานของพรรครัฐบาลในระยะแรก ๆ ผู้นำจึงระมัดระวังตัวมาก เพราะคิดว่าผู้วิจัยอาจเป็นเจ้าหน้าที่ หรือคนของรัฐมาตรวจสอบการทำงานโดยตรงแบบข้าราชการ มาตรวจงานหมู่บ้านในอดีต ความยากประการที่สาม ในแนวสัมภาษณ์จะมีการถามเรื่องการบริหารจัดการกองทุน และเรื่องการเงินกองทุน ปกติชาวบ้านมักจะไม่นักเล่าพูดเรื่องราวของผู้นำในชุมชนโดยตรง เพราะอาจเคียดแค้น หรือเกรงว่าจะมีผลต่อตัวผู้ให้ข้อมูล มักถามเสมอว่า จะมีผลอะไรต่อตัวชาวบ้าน และยังเรื่องการกู้ยืมเงิน ปกติชาวบ้านจะไม่กล้าบอกข้อมูลทันที เรื่องเงินเป็นเรื่องปกปิดกันในสังคมหมู่บ้านใครเป็นหนี้ก็ไม่อยากเล่าบอกคนอื่นให้ทราบ เพราะเป็นเรื่องของศักดิ์ศรีด้วย ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีพูดความจริง และการบอกกล่าวแก่ชาวบ้าน แม้คนที่มิได้สัมภาษณ์เดินผ่านก็ทักทายแนะนำตัวเองต่อชาวบ้าน การสละเวลาคุยกับชาวบ้านบ้าง 2-3 นาที ทักทายนับว่าได้ผลในแง่การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ว่าเราเป็นผู้วิจัย เด็กนักเรียนในโรงเรียนก็สำคัญยิ่งการให้ครูใหญ่ช่วยแนะนำตัวผู้วิจัย ทำให้เด็ก ๆ ในหมู่บ้านรู้จักเด็กนักเรียนจำแนกมาก เวลาไปสัมภาษณ์บิดา มารดาที่บ้าน เด็กจะจำได้ได้บอกบิดา มารดาว่า เคยเห็นผู้วิจัยเข้าไปที่โรงเรียนแล้วในวันก่อน ๆ ทำให้บิดามารดาไว้วางใจมากขึ้น

การแนะนำตัวเองอีกวิธีที่ได้พอได้แก่การไปทำการสัมภาษณ์ตามบ้านผู้นำก่อน หรือวัด หรือโรงเรียน และร้านค้าในหมู่บ้าน เพราะเป็นย่านผู้คนผ่านไปมามาก ชาวบ้านจักได้เห็นการทำงานของผู้วิจัยจะเข้าใจ แต่มีผลต่อข้อมูลเพราะสถานที่ชุมชนเหล่านี้ ผู้วิจัยมิได้อยู่ตามลำพัง ข้อมูลเล็ก ๆ อาจเจาะเข้าไปถึงผู้ให้สัมภาษณ์อาจไม่กล้าพูดตรงสถานที่นั้น แต่ถ้าเป็นเรื่องประวัติชุมชน ปรากฏการณ์สำคัญ ๆ ของชุมชน อาทิ การพัฒนาชุมชน การสร้างถนน ประปา คนจะช่วยมาเสริมให้ข้อมูลในกรณี วัน เดือน ปี ได้อย่างดี เพราะบางคนได้เคยร่วมก่อสร้าง ร่วมก่อตั้งมาด้วย จำได้แม่นยำ

การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนได้แก่วันทออกพรรษา ได้ช่วยให้ชาวบ้านไว้วางใจผู้วิจัยมากขึ้น การนั่งสนทนาธรรมกับเจ้าอาวาสแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นสิ่งทำได้ผลดี เมื่อมีการรวมกลุ่มเข้าสวนสอยละมุดการที่เข้าไปช่วยหยิบยกข่าวของให้ชาวบ้าน พูดคุยชาวบ้านจะชอบมาก ยอมรับ การมีมนุษยสัมพันธ์ดี ท่าทีของผู้วิจัยต้องปฏิบัติจริงเท่านั้น จึงจะได้ผล การกระทำสำคัญมาก ครั้งหนึ่งคณะกรรมการเสนอว่าอยากได้เสื้อไว้เป็นที่ระลึกในการทำงานของกองทุนหมู่บ้าน ในเที่ยวถัดมาเมื่อทางโครงการวิจัย ได้ฝากเสื้อไปให้กรรมการจึงรู้สึกขอบคุณ และให้ความร่วมมือในงานกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดี

เรื่องวัฒนธรรมการทำงาน มีความสำคัญเช่นกัน การนัดแล้วต้องติดตาม ทบทวนนัดตามความเหมาะสม เมื่อถึงเวลานัดต้องไปรอชาวบ้านมิให้ชาวบ้านรอผู้สัมภาษณ์ อุปสรรคการทำงานทั้งเครื่องบันทึกเทป แบตเตอรี่ ม้วนเทป ต้องพร้อมก่อนการสัมภาษณ์ การพักควรอยู่ในที่ที่เหมาะสม รับประทานอาหารกลางวันอาจเป็นที่ร้านก๋วยเตี๋ยวกกลางหมู่บ้านบ้าง และต้องมิให้มีเจ้าภาพมาเลี้ยง ผู้วิจัยมักเตรียมสติกเกอร์เล็กๆ ไว้เสมอ แม้คำจักได้ไม่ต้องวิ่งไปแลกเงินทอง จ่ายเงินพอดีไม่ควรนำธนบัตรชนิด 1,000 ไปจ่าย เพราะไปแสดงฐานะการเงินเหนือชาวบ้านที่กำลังร่วมรับประทานอาหารโต๊ะข้างๆ

การใช้หลักความเสมอภาค ไม่มองว่าผู้วิจัยมีอำนาจหรือรู้ไปมากกว่าชาวบ้าน มองว่ามาเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้กัน การเริ่มต้นสัมภาษณ์และการจบการสัมภาษณ์ต้องทำต่อทุกคนที่มาให้สัมภาษณ์ อำนาจมีอยู่ในทุกอณูของสังคม อำนาจมาจากข้างล่าง ผู้วิจัยจึงเคารพผู้ให้ข้อมูลมาก ไม่ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกตัวว่ากำลังถูกสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์จึงมักเริ่มด้วยประวัติชีวิต ชาวบ้านจะดีใจมากเมื่อได้เล่าประวัติชีวิต แม้จะเป็นชีวิตที่ยากลำบาก ผ่านฝน ผ่านหนาว มามาก ผู้สัมภาษณ์ถามว่า ภูมิใจไหมที่ชีวิตมาได้ถึง ณ จุดนี้ ลูกเต้าได้เติบโตใหญ่ คนจะอิจฉาออกทันที ข้อมูลต่างๆ จะหลั่งไหลออกมาเมื่อชาวบ้านยอมรับ และไว้วางใจ

ความสามัคคี การมีส่วนร่วมของผู้วิจัยและคณะผู้วิจัยมีส่วนช่วยให้การเข้าพื้นที่ราบรื่น ในการไปรวบรวมข้อมูล เมื่อไปเป็นคณะซึ่งมีนิติบัญญัติเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้แก่ คุณณรินทร์ สังข์รักษา คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ และคุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ ช่วยสัมภาษณ์ และอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิด มีการช่วยเตรียมการเข้าสู่สนามประชุมหารือกันที่พิกัดก่อนทุกครั้ง ประสบการณ์มุมมองของผู้วิจัยแต่ละคนช่วยเข้าถึงข้อมูลได้มาก และเมื่อกลับขึ้นมาจากสนามจะมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันว่า ใครก็ได้ข้อมูลอะไรบ้าง ควรไปเติมเต็มในเรื่องใด เรื่องใดยังขาดไม่สมบูรณ์ การใช้คณะวิจัยเข้าสนามและทำงานให้ชาวบ้านเห็น ชาวบ้านจะไว้วางใจจำเป็นต้องข้อมูลจริงๆ และทำงานได้ตลอดวัน ส่วนสถานที่พักไม่รบกวนชาวบ้านโดยเลือกพักตามโรงแรมในตัวจังหวัดสุโขทัย หรือในโอกาสที่ต้องการศึกษา ถ่ายภาพตลาดอำเภอสวรรคโลก จะเลือกพักที่โรงแรมในอำเภอสวรรคโลก เพื่อดูตลาดเช้า ตลาดเย็น ประสบการณ์วิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ได้เรียนรู้ว่าการเริ่มต้น การเข้าสู่สนาม หากเป็นไปได้ด้วยความเหมาะสม จะเป็นฐานสำคัญช่วยให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้ผลสมบูรณ์อีกทางหนึ่งด้วย

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน นับเป็นความพยายามเผยให้เห็นความรู้ อำนาจ ที่อยู่เบื้องหลังของภาคปฏิบัติการกองทุนหมู่บ้าน ภาพที่ทับซ้อนของกองทุนหมู่บ้านได้แก่ ภาพทุนที่มาจากรัฐผ่านระบบราชการ การทำให้กลายเป็นกองทุนหมู่บ้านเป็นภาพที่สอง หากการกลายเป็นกองทุนหมู่บ้านได้จริง จะนับเป็นการสร้างเสริมอำนาจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้ทางหนึ่ง ด้วยเหตุที่รัฐไทยได้เลือกพัฒนาประเทศ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สังคมไทย ในชุมชนดั้งเดิม จึงมีปมเงื่อนเกิดขึ้นจากการทำอยู่ทำกินปกติ พึ่งธรรมชาติมากมาย มาเป็นความสะดวกสบาย ทางโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ทั้งถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ โทรศัพท์ ช่วงนี้ชุมชนเริ่มใช้จ่ายเงิน คนไปทำงานนอกชุมชน อันหมายถึง สมองไหล ออกนอกชุมชนสวนกับระบบความรู้ใหม่ที่อยู่ในรูปของเทคนิควิธีการผลิตแบบใหม่ เป็นความรู้ที่ดูบริสุทธิ์ แต่มีความจริงใจจะให้เศรษฐกิจของชุมชนไทยเป็นทุนนิยมเสรี ความจริงใจนั้นเกิดภายใต้อำนาจ และปัจจัยสนับสนุนทั้งในรูปของความรู้กับภาคปฏิบัติการของความรู้ งานวิจัย และประเมินกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้จึงใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้ข้อมูลในชุมชนมาสร้างทฤษฎีเพื่ออธิบาย เผยให้เห็นภาพชุมชนในแต่ละยุคสมัย

กองทุนหมู่บ้านการหยั่งรากสู่การสร้างความรู้

ในการประเมินกองทุนหมู่บ้าน คงมิใช่การไปเคาะยอดข้อมูลตัวเลขต่างๆ ในหมู่บ้านมานำเสนอ “โชว์” ให้คนขึ้นขอบแต่ต้องการ เผยให้เห็นกระบวนการที่คนในหมู่บ้านพยายามสร้างความรู้ อันหมายถึงการที่ชาวบ้านพยายามมีความคิดความเชื่อ อุดมการณ์และภาคปฏิบัติการว่าด้วยทุนที่ทำมาหากินโครงการพัฒนาของรัฐในอดีต ตั้งแต่การระยะต้น ๆ ของการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ รัฐมักมองว่าประเทศที่ยังล้าหลัง ด้อยพัฒนา สาเหตุหนึ่งเกิดจากการขาดแคลนทุน (Capital Deficiency) ที่แสดงให้เห็นได้ก็คือ อัตราส่วนของปริมาณทุนต่อประชากร 1 คนอยู่ในระดับต่ำ และนอกจากนั้นทุนที่มีอยู่น้อยนี้ก็อยู่เพียงไม่กี่ชนิด ทุนในที่นี้รวมถึงเครื่องจักร ความสามารถในการผลิต เชื้อเพลิงและกำลังไฟฟ้าด้วย (วิญญู วิจิตรวาทการ, 2511 : 12) การสร้างความรู้ ควรเกิดจากตัวคำถามภายในของชาวบ้านและนักวิจัย มากกว่าคำถามจากภายนอก ความรู้สร้างจากชาวบ้านที่มีข้อสังเกต มีประสบการณ์จัดการกับทุนในรูปแบบต่างๆ ปีน้าจะปลุกอะไร แม่ลูกของเงินไปโรงเรียน 20 บาท หน้าฤดูแล้งจะชักน้ำเข้าไปสู่สวนโบราณได้อย่างไร จะใช้น้ำจากไหนหุงข้าว อาบ ต้ม

ทันทีที่เราคิดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านจะลังเลไม่แน่ใจว่า จะใช้เงินอย่างไรดี จึงเป็นความระวังระไวที่คิดแบบไม่ไว้ใจ คือ คิดลดทอนทุนลงเป็นเทคนิคการใช้เงิน

ทุนของชาวบ้าน ในทางตรงข้ามชาวบ้านกับมีข้อเสนอเชิงวิชาการแบบของวิถีชีวิตของชาวบ้านสะท้อนกลับมาว่าอย่างไร นั่นคือชนลาที่ติดบอกว่าชุมชนไม่ได้รับความรู้แต่เป็นชุดความรู้พื้นเมือง เป็นความรู้ดั้งเดิม (ในสายตาระบบความรู้สากล) รหัสทางสังคม วัฒนธรรม เจริญเองที่เราเรียกว่าเป็นทุนชุมชน คือมีทั้งทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และการใช้จ่ายเงินตราเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมีอาจแยกศึกษาเพียงด้านใด ด้านหนึ่งได้ แต่ควรพิจารณาเป็นองค์รวมตั้งแต่ระบบการสร้างความรู้ ระบบวิถีชีวิตการทำมาหากินไปจนถึงกระบวนการสะสมทุนในรูปแบบเฉพาะของชุมชน Peter F. Drucker (1993 : 5-7) ตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไปสู่สังคมการเรียนรู้ ควรจะต้องมีการสังเคราะห์คู่ตรงข้ามระหว่างสองวัฒนธรรมเสียใหม่ อันได้แก่วัฒนธรรมดั้งเดิม (the literary) และวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ (scientific culture) กล่าวคือคู่ตรงข้ามระหว่างนักวิชาการกับผู้บริหาร ควรจะไปด้วยกันและให้ความสนใจต่อโลกและความคิดของประชาชน รายงานที่ประชาชนทำอยู่อันเป็นการท้าทายระบบการศึกษาปัจจุบันอย่างยิ่ง สำหรับแนวคิดที่เรียกว่า หลังยุคสังคมนิยม (post-capitalist society)

กองทุนหมู่บ้าน ได้ให้โอกาสชุมชนเป็นผู้สร้างความรู้แต่ด้วยตัว “ทุน” มีลักษณะของความเป็นเศรษฐศาสตร์อันเป็นศาสตร์ที่ทรงพลังมาก ถ้าเปรียบก็เสมือนว่าเป็นอ่างเก็บน้ำหน้าภูเขาอ่างใหญ่ ที่มีทฤษฎีเศรษฐศาสตร์รองรับมากมาย ด้วยความที่มี “ศาสตร์” รองรับ เศรษฐศาสตร์จึงมุ่งสู่เพียงวิธีการวิเคราะห์ ไม่ใช่ตัวความรู้ ศาสตร์เป็นกิจกรรม เป็นกระบวนการ ไม่ใช่ผลหรือผลิตผล ศาสตร์แต่ละสาขาต่างมีวิธีการวิเคราะห์ที่แน่นอน จุดมุ่งหมายสุดยอดของ “ศาสตร์” คือ การบรรยาย การอธิบาย และการทำนาย ปრაกฏการณ์ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. 2529 : 10) เศรษฐศาสตร์เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกจึงอธิบาย ทำนายได้ในบริบทสังคมอุตสาหกรรมดังกล่าว แม้ตัวความรู้ระหว่างตะวันตกกับตะวันออก คนก็ยังรับรู้ต่างกัน ตัวทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มองคนเป็นวัตถุ เป็น “ผู้บริโภค” “ผู้ผลิต” ลดทอนคนลงมาเป็นคนในสาขาอาชีพต่าง ๆ ที่จะต้องมีการแบ่งงานกันทำมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง เมื่อคนในสังคมเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง คนจึงมองหาประสิทธิภาพ และทุ่มทุน สร้างความชำนาญเฉพาะทาง นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงเกิดขึ้น พร้อมกับการปฏิเสธการหาความรู้ในสังคมกับแนวที่เรียกว่า การตีความ (interpretation) และการทำความเข้าใจ (understanding) จึงมีต้องแปลกใจเลยที่สำนักการประเมินทางเศรษฐศาสตร์บางสำนักจะมองกองทุนหมู่บ้านเป็นกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ที่มีความเจริญเติบโตต่ำ ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่ำ นี่เป็นความสุดโต่ง ที่นำข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical reference) ตามทฤษฎีตะวันตกมาอธิบายกองทุนหมู่บ้าน จริงอยู่แม้เราจะมองเห็นอ่างน้ำหน้าภูเขา แต่หลังเขายังมีปัจจัยต่าง ๆ อีกมากมายที่คนคิดไม่ได้ คิดไม่ถึง หรือไม่ให้ออกาสการจัดวางแนวคิดที่หลากหลาย เข้ากันไม่ได้ วางไว้เคียงข้างกัน ทำงานมีภาคปฏิบัติการไปด้วยกัน แม้การมองแต่เพียง

ผิวเผินในความเหมือนกัน ความคล้ายคลึง (similitude) ยังมีความเคลื่อนไหว กระจาย ในเชิงคุณสมบัติของมัน อาทิ ดิน น้ำ ลม ไฟ สมบัติของไฟมีทั้งร้อนและแห้ง น้ำมีทั้งเย็นและชื้น อากาศคนก็รู้สึกทำให้ชื้นและเย็น ส่วนพื้นดินก็เกิดความแห้งแล้งได้ นี่คือน้ำที่ไม่ลงรอยกัน แต่อยู่ด้วยกันได้ และยิ่งกว่านั้นยังมีการผสมผสานกันได้ไปกันได้ โดยอากาศก็เข้าไปอยู่ระหว่างไฟกับน้ำ น้ำก็เข้าไปผสมอยู่ระหว่างดินกับอากาศ ทำนองเดียวกันอากาศที่ร้อนก็เนื่องมาจากไฟ ความแห้งก็เพราะน้ำ ความแห้งแล้งของน้ำก็เพราะลม และลมก็ทำให้ดินเย็นและแห้ง เห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวและการกระจาย สร้าง กฎขึ้นด้วยตัวมันเอง (Foucault. 1974 : 23-25) ความรู้ในแบบของชาวบ้าน แม้จะดูว่ามีข้อต่างจากความรู้สากลแต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ในหมู่บ้าน ใช้บริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้ ความรู้ ถูกสร้างขึ้นจากวิธีการมองโลก ความคิด การสร้างภาพ การวิจารณ์ กฎเกณฑ์ กฎหมาย การจัดประเพณีนิยม คำอธิบาย ของแต่ละศาสตร์ สาขาวิชา สถาบัน โดยอาศัยหลักการของศาสตร์ที่ศาสตร์ได้สร้างขึ้นมา ความรู้ใหม่หรือความรู้ที่แตกต่างออกไป เกิดขึ้นจากการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน (นภาพรณ ะหวานนท์. 2544 : 1) ดังนั้นการประเมินจึงให้โอกาสทั้งความรู้ในแบบที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้มี โอกาสเผยตัวออก หรืออาจมีแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสรอง อื่น ๆ ในการวิจัยประเมินผล กองทุนหมู่บ้าน

การวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีนัยสำคัญของการวิจัยเพื่อการเรียนรู้และสร้าง ความรู้ โดยการประเมินเพื่อเสริมสร้างพลังของชุมชน โดยใช้วิธีการประเมินแบบกัลยาณมิตร ที่มุ่งให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ความรู้ และเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ โดยศึกษาปรากฏการณ์ที่ดำเนินอยู่ในชุมชนที่ ศึกษา ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อนำข้อมูลไปใช้สำหรับการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) โดยมีการตั้งคำถามที่สำคัญคือ การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จะมีผลอย่างไรกับ กระบวนการสะสมทุนของชุมชน เช่น ก่อให้เกิดการพอกพูนทุนชุมชนในด้านต่าง ๆ อย่างไร

การสร้างความรู้ ผู้วิจัย มีความคิดพื้นฐานว่าความรู้มิใช่ความรู้อันเกิดจากระบบของ ศาสตร์อย่างเดียวแต่เป็นความรู้ ถูกสร้างขึ้นจากวิธีการมองโลก ความคิดการสร้างภาพ การ วิจารณ์ กฎเกณฑ์ กฎหมาย การจัดประเพณีนิยม คำอธิบาย ของความรู้ทันสมัยใหม่ ความรู้ ของพื้นเมืองการดูการสร้างขึ้นมา ของความรู้ใหม่ หรือความรู้ที่แตกต่างออกไป ดังนั้นการก่อ ให้เกิดเป็นทุน (capital) ในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ จะดูการก่อรูป จากนั้นมีผลให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไปอีก และด้วยเหตุที่ความรู้ ใหม่ที่แตกต่างออกไป เมื่อเกิดขึ้นจะเกิดจากการต่อสู้ระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน การช่วงชิงเมื่อ กระบวนเริ่มเวลาจบสิ้นจึงมีผลให้ทุนชุมชนบางอย่างอาจเลือนหาย สิ้นยุคสมัยไปหรือค่อย ๆ ลดลง ค่อย ๆ หดความสำคัญต่อชุมชน จักเข้าไปดูถึงระบบความสัมพันธ์ แบบแผน ต่อ

เงื่อนไขที่ทำให้ทุนของชุมชนบางอย่างพอกพูนงอกเงย บางอย่างลดน้อยถอยลง อาทิ วัฒนธรรมการค้าทางน้ำหมดสิ้นลงเมื่อเงื่อนไขทางคมนาคมทางบก ที่สะดวก รวดเร็วกว่าเข้า ยึดกุมระบบการคมนาคมยุคใหม่ การแปรเปลี่ยนไปของทุน มีกระบวนการอย่างไร ปลายทาง / การแตกสลายดับลง เกิดการก่อรูปใหม่ของทุนอะไร ทดแทนการค้าทางน้ำ จวบจนมาถึง กองทุนหมู่บ้าน มีผลต่อชุมชนอย่างไร

ส่วนการศึกษาแบบแผน วิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของยุคสมัย คู่มือหลากหลายปัจเจกบุคคล โดยครอบคลุมที่มีสภาพของทุนชุมชน ทุนชีวิตแตกต่างกัน ตั้งแต่ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้ เทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนต่อคน คนต่อชุมชน ชุมชนต่อคน และชุมชนต่อชุมชน คนต่อคนคู่ในด้านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และคนที่รู้จักคุ้นเคยกับคนไม่รู้จัก คนต่อชุมชน คู่มือฐานะปัจเจกที่มีความรับผิดชอบต่อชุมชน ต่อกลุ่มต่าง ๆ ทั้งกลุ่มทางการและไม่เป็นทางการ ชุมชนต่อคน คู่มือในแง่ของอำนาจจะเบียดบังกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับคนในชุมชนรวมทั้งการจัดการ ความขัดแย้งด้านต่าง ๆ ชุมชนต่อชุมชน คู่มือในเรื่องการประสานความร่วมมือการแลกเปลี่ยนความรู้ อำนาจ เพื่อให้เกิดผลในทางการผลิต หมู่บ้านกับชุมชนภายนอก

จากแนวคิดเหล่านี้ จึงพยายามเข้าถึงข้อมูลให้มาก จึงใช้การศึกษาข้อมูลเฉพาะกรณีศึกษาในพื้นที่ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept interview) การสังเกตและจดบันทึกเพื่อให้ได้องค์ความรู้ ในช่วงต่าง ๆ กระทั่งกองทุนหมู่บ้านเริ่มเข้าสู่การดำเนินงานในช่วงปีที่สอง การสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกได้เข้าสู่ชุมชน ครั้งแรกสัมภาษณ์ผู้นำกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ให้ข้อมูล (Key informants) และด้วยการเลือกแบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) เพื่อให้อำนาจคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดผู้ให้ข้อมูล และเก็บข้อมูลไปจนกระทั่งข้อมูลมีความอิ่มตัว ผู้ให้ข้อมูลเริ่มตอบซ้ำๆ กัน จะเป็นอันยุติ

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant)

การเข้าชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้กระทำเป็นครั้งๆ รวม 9 ครั้ง ในวันที่ 29 มิถุนายน ถึง 3 กรกฎาคม 2545 วันที่ 9 ถึง 15 กรกฎาคม 2545 วันที่ 26 ถึง 29 กรกฎาคม 2545 วันที่ 1 ถึง 4 ตุลาคม 2545 วันที่ 20 ถึง 23 ตุลาคม 2545 วันที่ 9 ถึง 12 พฤศจิกายน 2545 วันที่ 1 ถึง 4 มกราคม 2546 วันที่ 30 มกราคม ถึง 3 กุมภาพันธ์ และวันที่ 3-5 มีนาคม 2546 ก่อนลงพื้นที่ได้สร้างแนวคำถามและใช้แนวคำถามโดยคณะหัวหน้าโครงการวิจัย รวมทั้งการแลกเปลี่ยนไปร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลและดูงานในกองทุนหมู่บ้านในจังหวัดระยอง ชลบุรี กาญจนบุรี เชียงราย เชียงใหม่ นครปฐม และอ่างทอง จึงทำให้สามารถปรับคำถามให้เข้าถึงข้อมูลได้ลึกลงไปหลากหลายปรากฏการณ์ ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนได้กระทำกับคณะนักวิจัยและนักวิจัยผู้ช่วย นิสิตปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้ให้ข้อมูลหลักเลือกได้จากผู้เกี่ยวข้อง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ดังตาราง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่งในชุมชน/หน่วยงาน
1. กำนันสพล เข้มแข็ง	59	ทำสวน	กำนัน, ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2. พระครูสถิต คุณธรรม	39		เจ้าอาวาส
3. กำนันช่วย พรแย้ม	81	ทำสวน	อดีตกำนัน
4. นายจรัส สุขวงศ์	74	ทำสวน	ผู้ใหญ่บ้าน, อดีตรองประธานกองทุนหมู่บ้าน
5. มหาประภักดิ์ ฉัตรพร	74	ทำสวน	ปราชญ์ชาวบ้าน
		ชรก.บ้านนาญ	
6. นายยงยศ หวานสกุล	52	ทำสวน	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน
7. นางสาวอุสุรา ผ้าทอง	43	ทำสวน	รองประธานกองทุนหมู่บ้าน
8. คุณจิราภา รุ่งเรือง	43	ทำสวน	ที่ปรึกษากองทุน เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน
9. นายบุญทอง อธิระ	53	ทำสวน	ปราชญ์ชาวบ้าน
10. นายฉันทพล คีรี	61	ทำสวน	-
11. นายจำเนียร นวลแสง	65	ทำสวน	-
12. นายอุทิศ เข้มแข็ง	52	ทำสวน	-
13. นายเย็น ปทิต	81	ทำสวน	-
14. แม่เขมจิรา เข้มแข็ง	53	ทำสวน	ประธานกลุ่มหมู่บ้านชาวสวน ประธานสหกรณ์การเกษตร แม่บ้านคลองกระทง จำกัด
15. นางขวัญ อดทน	50	ทำสวน	-
		เร่ขายขนม	
16. ยายใบ คีรี	81	ทำสวน	-
17. นางประสिता ชูทรัพย์	38	ทำสวน	-
18. นางทองแก้ว ศานนท์	41	ทำสวน	-
19. นายน้อย กลมทัย	61	ทำสวน	-
20. นายมานะ วาสนา	53	ทำสวน	-
		ค้าผลไม้ ไปตอง	
21. นายมนต์ พร้อมพงศ์	50	ข้าราชการครู	ที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้าน
22. นางสาวสกุล กลมทัย	43	ทำสวน	กรรมการกองทุน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่งในชุมชน/หน่วยงาน
23. นางปรารภ วิเศษ		ทำสวน	เหรียญกฐนกลุ่มออมทรัพย์ เลขานุการกลุ่มแม่บ้าน
24. นายคณิง บัวแก้ว	60	ทำสวน	-
25. แม่บำรุง นวลแสง	55	ทำสวน ค้าผลไม้ ใบตอง	-
26. นายไพลิน รวดเร็ว	41	ทำสวน	-
27. นางประมวล กรองทอง	72	ทำสวน	-
28. นางเจริญ สิริศรี	45	ข้าราชการ	สมาชิกใหม่กองทุน
29. นายโกมินทร์ สิ้นธร	42	ทำสวน	สมาชิกกองทุนไม่กู้
30. แม่จำปา สกุลนาวา	67	ทำสวน ค้าทาง เรือ	-
31. นายสมชาย พลังยิ่ง	41	ทำสวน ค้าผลไม้	กรรมการกองทุน
32. นายถนัด อินโสธร	53	ทำสวน เร่ขาย ขนม	-
33. นางละออ พานเลขา	46	ทำสวน	-
34. นางแป้ง แจ่มสกุล	61	ทำสวน รับจ้าง	-
35. นายนิยม ศรีเขียว	52	ทำสวน	-
36. นางมะลิ ชูใจ	68	ทำสวน ค้าผลไม้	-
37. นายสุจินต์ อยู่สวน	34	ค้าผลไม้	-
38. นางบุญมาก ดารา	37	รับจ้าง	-
39. นางแย้ม เกิดดี	40	ทำสวน, เลี้ยงแพะ	-
40. นางอรปรียา ศกุนา	41	ข้าราชการ	ที่ปรึกษากลุ่มแม่บ้าน, สำนักงานเกษตรอำเภอสุวรรณคโลก
41. นายประทีป ธรรมเนียม	57	ครู	ปราชญ์ชาวบ้าน
42. แม่ประถม บุญแต่ง	70	ทำสวน, แลกข้าว	-
43. นายเสนอ น้อยชัย	78	ทำสวน, แลกข้าว	-
44. นางประไพศรี สะสม	52	ครู	-

บริบทชุมชน

ด้านภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มในลุ่มน้ำยม มีแม่น้ำยมไหลผ่าน บ้านเรือนตั้งอยู่ริมน้ำ เป็นเรือนไม้ชาวสวนมีได้ทุนโปร่ง ดินเป็นดินร่วนปนทราย ทุกปีจะได้รับอินทรียวตฤที่พัดพามากับกระแสน้ำท่วมทันแล้วตกตะกอนกลายเป็นปุ๋ย อุณหภูมิเฉลี่ย 27.3 องศาเซลเซียส สถิติน้ำฝน อำเภอสุวรรณโลก ปี 2541-2544 เฉลี่ยทั้งปีได้แก่ 42.96, 120.63, 103.17 และ 117.58 มิลลิเมตร เฉพาะ เดือนตุลาคม 2545 ฝนตกหนักสุดในรอบ 5 ปี คือ 394.00 มิลลิเมตร (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย.2545) และปีนี้เกิดอุทกภัย หมู่บ้านอยู่นอกระบบชลประทาน จากฐานข้อมูล อบต. คลองกระทง พ.ศ.2544 มีประชากร 5274 คน จำนวนครัวเรือน 1336 ครัวเรือน มีอัตราความหนาแน่นเฉลี่ย 197.728 คน/ตารางกิโลเมตร ตำบลมีพื้นที่ทั้งหมด 26.673 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในงานเกษตรกรรม เป็นสวนประมาณ 7475 ไร่ นา 1005 ไร่

ด้านเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำสวนโบราณเป็นอาชีพหลัก ค้าขายผลไม้ ค้าขายขนาดเล็ก ช่างไม้ช่างเหล็ก และและรับจ้าง รายได้เฉลี่ยของประชากรในหมู่บ้านต่อครัวเรือน 15000 – 20000 บาทต่อปี (ข้อมูล กทบ.2.บ้านคลองกระทง.2544) ทั้งนี้รายได้จากพืชผลสวนโบราณจะต่อเนื่องไปตลอดปีตามชนิดผลไม้ ชาวสวนทำนาสูงสุดปีละ 3 ครั้ง แต่ชาวสวนทำสวนตลอดปี วิธีการผลิตต่างกันบ้างแต่มีชะตากรรมเดียวกันในเรื่องราคาพืชผลตกต่ำ และภัยธรรมชาติ และไม่เคยสร้าง “ตลาด” ได้ด้วยตัวเอง มาตลอดประวัติศาสตร์ แนวทางหลักการตลาดอธิบายว่าราคาจะถูกกำหนดโดยดีมานด์และซัพพาย จึงเป็นอภิมหาเรื่องเล่าสำหรับชาวสวนไทยเลื่องชื่อนั่น

ด้านสังคมวัฒนธรรม เป็นสังคมชาวไทยเลื่องมีประวัติศาสตร์มาแต่สมัยกรุงสุโขทัย รับนับถือศาสนาพุทธ และอิทธิพลจาก วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยบทสำคัญคือ ไตรภูมิพระร่วง รับรู้ในความงามของศิลปกรรมสุโขทัย อาทิ พระพุทธรูปที่งามเป็นเอกที่หลายคนปัจจุบันอาจนึกไม่ถึงว่าเป็นผลงานของกรุงสุโขทัย คือ พระพุทธชินราช ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดสุทัศนเทพวราราม พระศรีศาสดา และพระพุทธชินสีห์ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ คนชั้นหลังพูดถึงยอดฝีมือการสร้างเครื่องประดับเพื่อส่งออกของไทยคงจะเห็นลูกไม้ฝีมือของบรรพบุรุษความเก่งเหล่านี้ของคนไทยหายไปไหนอำนาจใดทำให้ชุดความรู้เหล่านั้นถูกกดทับ ถ้าชุดโบราณคดีเทคโนโลยีของความรู้และช่างฝีมือดั้งเดิมของเราได้ก็อาจช่วยชาติได้ในยามนี้ การที่คนคลองกระทงมีทุนทางสังคมและฝังลึกอยู่ในโครงสร้างจึงสะท้อนออกมาทางกิจกรรม การกระทำของคน ได้เรียนรู้สังคม ทำให้สังคม วัฒนธรรมในสุโขทัย มี

ความหลากหลาย มีการสร้างสรรค์ แดกแฉก และวาดลวดลาย อาทิ ประเพณีเผาเทียนเล่นไฟ เริ่ม จัดครั้งแรกในปี 2536 ประเพณีการสลากภัตมะม่วง ข้าวหลาม เป็นต้น มีวัดคลองกระทง และโรงเรียนวัดคลองกระทงสอนระดับประถมศึกษา รวมทั้งมีกลุ่มแม่บ้านการเกษตรแปรรูปผลไม้ ชาวบ้านเห็นว่าชุมชนนี้มีความเข้มแข็ง และมีทุนชุมชนมาก

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ลงรากปักฐานของไทยเลื่อง

จังหวัดสุโขทัย มีอำเภอสวรรคโลกเป็นอำเภอใหญ่ เป็นเมืองเก่าแก่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เดิมชื่ออำเภอวังไม้ขอน และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองสวรรคโลก เมื่อ ปี พ.ศ.2476 มีฐานะการปกครองเป็นจังหวัดสวรรคโลก ต่อมาเมื่อ 17 เมษายน พ.ศ.2486 ได้ถูกยุบเลิกจังหวัดสวรรคโลกเป็นอำเภอ ตำบลคลองกระทงเป็นตำบลเก่าแก่ตั้งมาพร้อมกับอำเภอสวรรคโลกยังเป็นจังหวัดอยู่ บ้านคลองกระทงเชื่อกันว่าเกิดขึ้นมากกว่า 150 ปี สอดคล้องกับอายุของวัดคลองกระทง ซึ่งคาดว่าสร้างเป็นวัดมานับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2400 มีนามตามชื่อบ้าน เคยเป็นวัดที่รุ่งเรืองและทรุดโทรมมาแล้ว ประมาณ พ.ศ.2482 ได้มีการบูรณะพัฒนาก่อสร้างภายหลังให้ดีขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา นับตั้งแต่วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2421 (กรมการศาสนา. 2531 : 500) ตัวย่อเรื่องเล่าขานความเป็นมาของคำว่า “คลองกระทง” จากการบอกเล่าของมหาประภนุญ ฉัตรพร กำนันช่วย พระเฒ่า อายุ 81 ปี อดีตกำนัน คนที่ 10 ของตำบลคลองกระทง และเจ้าอาวาสวัดคลองกระทง พระครูสถิต คุณธรรม ซึ่งในสมัยก่อน “คลองกระทง” นั้นเป็นชื่อของลำคลองคนชุดที่สำคัญคือตาจง ล่องเรือมาตั้งภูมิลำเนา ลงรากปักฐานอยู่ที่นี่ ด้วยอาชีพทำนา ตาจงได้ขุดคลองเพื่อชักน้ำจากแม่น้ำยมให้ไหลเข้ามา และพ่อของตาจงเป็นแพทย์แบบโบราณ บำบัดรักษาคนป่วยใช้ด้วยสมุนไพร คนชอบมาขอยาต่างๆ รวมทั้งยากวาดเด็ก หรือไปปรึกษายารักษาโรคแบบโบราณ คลองตรงนี้จึงเรียกคลองตาจง หรืออาจมีสัตว์ที่เรียกว่ากระทง มากินน้ำคลองนี้ และเมื่อใช้การปกครองระบบกำนัน กำนันของตำบลนี้จึงเป็นขุนตาจง คนรุ่นต่อมาจึงเรียกบ้านคลองขุนตาจง ต่อมาเพี้ยนเป็น “บ้านคลองกระทง” มาจนถึงปัจจุบัน และมีผู้ปกครองที่มีฐานะเป็นขุน คนแรกชื่อ “ขุนกระทงวิจารณ์”

บ้านคลองกระทง หมู่ที่ 6 เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่ที่ 2 ตำบลคลองกระทง เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2521 ได้มีนายจรัส สุขวงศ์ ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ปัจจุบันนายสพล เข้มแข็ง เป็นผู้ใหญ่บ้านคนถัดมา เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2532 และได้รับคัดเลือกให้เป็นกำนัน ตำบลคลองกระทง เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2542 การปกครองจึงเป็นปึกแผ่น ประกอบด้วยบ้านคลองกระทงมีศูนย์รวมจิตใจชาวบ้าน มีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย 3 องค์ เป็น พระพุทธรูปปางมารวิชัย เรียก หลวงพ่อสัมฤทธิ์ หลวงพ่อเพชร หลวงพ่อผึ้ง เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองของตำบลคลองกระทงปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดคลองกระทง ชาวคลองกระทงมีวิถีการผลิตเป็นหัวใจสำคัญคือการทำสวนโบราณ อันมี

ลักษณะเป็นสวนผสมผสาน โดยเฉพาะไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผักรอบบ้าน ผลไม้และของสวน หลากหลายทยอยกันออกทั้งปีมิได้ขาด วิถีชีวิตชาวสวนได้มีการสร้าง การถ่ายทอด และ พอกพูนหมุนเวียนการใช้ความรู้มาอย่างยาวนาน ความรู้ ความคิด บางอย่างดำรงอยู่ บาง อย่างเลือนรางลง ยุคสมัยของบ้านคลองกระทง ได้ผ่านการปะทะกับเศรษฐกิจการ พัฒนาของ รัฐมาตลอด ชาวบ้านมีการปรับตัวทางเศรษฐกิจตลอดมา จนมาเข้าใจได้ว่าชุมชนพยายาม “มีการพัฒนาเศรษฐกิจ” ซึ่งก่อนหน้านี้ยุคสมัยของคนคลองกระทง มีอาชีพรับจ้างพัฒนา เศรษฐกิจ เพราะการลงรากปักฐานในครั้งแรกเพื่อให้มีที่ทำอยู่ทำกินก่อน เห็นได้จากการตั้ง บ้านเรือนใกล้ชิดติดกันยาวนานไปตามลำน้ำยม เพราะน้ำถือเป็นปัจจัยยังชีพ และเส้นทางคมนาคมโบราณ รวมทั้งการค้าทางน้ำ การล่องซุงไม้ แต่ละยุคคนรับรู้แตกต่างกัน โบราณ คติของความรู้เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นความหลากหลายของความรู้แห่งยุคสมัยของบ้านคลองกระทง หลัก ๆ อย่างน้อย 3 ยุค คือ ยุคแรก การลงรากปักฐานบ้านคลองกระทง ทำไร่นาทำสวนแบบ ดั้งเดิม รว พ.ศ.2400 ถึงปีที่มีความรุ่งเรืองของการค้าทางน้ำ รว พ.ศ.2490 ยุคสอง การ พัฒนาเศรษฐกิจนับที่การเกิดโรคระบาดกลัวย ตายยกสวน เพราะการเข้ามาของการสร้างผนัง กัน สร้างถนนริมแม่น้ำยม รวมทั้งสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่ ประปา ไฟฟ้า เป็นยุคที่คน สะดวกสบายมากขึ้น ฐานการผลิตแบบสวนโบราณเริ่มมีการผสมผสานเทคนิควิทยาการใหม่ ทางการเกษตร เข้าสู่การผลิตมากขึ้น ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ เข้าสู่บ้าน คลองกระทงมากขึ้น คนซึ่งทำสวนทั้งไร่กินและไร่ขาย และมีแนวโน้มการผลิตเพื่อตลาดมาก ขึ้น ยุคสาม เป็นยุคการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน รว พ.ศ.2544 เป็นยุคที่ลัทธิทุนนิยม บริโภคนิยม โถมเข้าสู่หมู่บ้านมาก และนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่หมู่บ้าน

ชาวบ้านคลองกระทง ในความรับรู้ของมหาประภุชญ์ ฉัตรพร ที่มีต่อบรรพบุรุษ มี ความรับรู้ ชาวคลองกระทงอาจมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่บ้านนี้นานมาแล้ว อาจตั้งแต่สมัย สุโขทัย เชื้อสายของคนบ้านคลองกระทง เนื่องจากเป็นตะเข็บรายล้อมด้วยคนไทยหลายกลุ่ม มาแต่ดั้งเดิม ด้านเหนือเป็นไทยล้านนา แถวหาดเลี้ยวเป็นชาวไทยพวน “ย้อนไปดูในประวัติ ศาสตร์จริงๆ ในศิลาจารึกที่ 45 ของคนไทย ที่ชาวไทยเลื่อง เมืองน่านเรียกไทยกว ญุพระยาศรี อินทราทิตย ญุพระยาบาน พ่อเลอไทย เหล่านี้ผู้ดีมีชาวเลื่อง”

จากสิงห์บุรี อ่างทอง มีหลายครอบครัว อาทิ พวกอาเสวียน คนชัยนาท อยุธยา มีบ้าง เพราะที่ทำกินหายาก คับแคบ มีมาน้อย จึงอพยพมาอยู่ “ชาวเลื่อง เป็นไทยกลุ่มหนึ่งที่มีความ สามารถพัฒนาตนเองให้ยอมรับนับถือในหมู่พวกเรา แต่เราต้องนึกว่าสุโขทัย คือ “ชาวเลื่อง” คนคลองกระทงจึงเป็นคนไทยแท้ ๆ ในระยะเริ่มต้น ส่วนระยะถัด ๆ มาอาจมีคนไทยจากทาง ใต้อพยพเข้ามาอยู่บ้านนี้อีก ซึ่งเป็นคนไทยเช่นกัน

ภาษาที่ชาวคลองกระทงใช้ จึงเป็นภาษาไทย รวมทั้งมีการติดต่อกับสังคมภายนอก ที่มีภาษาพูดต่างออกไป ทั้งไทยพวน ไทยล้านนา และพ่อค้าชาวจีน ส่วนวิถีชีวิตเป็นวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ และการค้าทางน้ำ การเมือง การปกครอง บ้านคลองกระทง ได้รับผลจากการเคยเป็นศูนย์กลางการปกครอง เคยสว่างและดับลงทางอำนาจ จากประวัติศาสตร์ กรุงสุโขทัย อันรุ่งเรืองดับลงมาเป็นเมืองรอง และช่วงที่เกิดบ้านคลองกระทงแล้ว จังหวัดสวรรคโลก ได้ดับลงมาเป็นอำเภอ สวรรคโลก ลักษณะการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครองยังอยู่ในความทรงจำของชาวคลองกระทงเสมอมา บรรพบุรุษชาวคลองกระทงมีบทเรียนในเรื่องการเปลี่ยนแปลงอำนาจมาอย่างดี เวลาเลือกกำนันคนจึงเลือกจากคนที่เหมาะสม กำนันช่วย พรแย้ม เล่าถึงความขยันในช่วงคนทำอยู่ทำกินว่า

“ลุงโปรงนี่เขาได้แหวนขยันงานจาก จอมพล ป. มั่ง ตอนนั้น นายโปรง เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 4 ตำบลคลองกระทง เป็นอาเขยผม อีกที ผมอยู่ด้วยกันครับ บ้านของขุนกระทงจำเริญ ผมเป็นหลานของขุนกระทง จำเริญครับ นายโปรงที่ได้แหวน ขยันงานเลย ขยันทุกอย่าง มีมะนาวมากที่สุดก่อนเขา มีกล้วยตานีมากที่สุด ทำนา ก็ทำ เอาหลายอย่างคนนี่ จึงได้แหวนขยันงาน สมัยนั้น เขามีแหวนขยันงาน ได้แหวนขยันงานเลย นายโปรงกับนายผิวเนี่ย”

ความทรงจำที่ดีที่คนทำอยู่ ทำกินได้แหวนขยันงานจากผู้ปกครอง เป็นที่ภาคภูมิใจ เลื่องลือมาถึงปัจจุบัน ลูกหลานถือเป็นทุนชุมชน คนขยันทำอยู่ทำกิน มีความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนจึงมักก้าวเข้าสู่จรรยาบรรณเป็นนักปกครองหมู่บ้าน ตำบลต่อๆ มา กำนันคลองกระทง คือ ขุนกระทง จำเริญ (นายจัน โต๊ะมาก) นายคล้อย ศรีเขียว นายพร้อม ศรีเขียว ขุนกระทง วิจารย์ ขุนเลิศล้ำ นายประมูล อินทรา นายอาจ อยู่เปรม นายโปรง ขยันกิจ นายบุญพร้อม ทานใหญ่ นายช่วย พรแย้ม นายหล่อ ถนัดการค้าและคนปัจจุบัน กำนันสพล เข้มแข็ง ชื่อ กำนันตำบลนี้ ชาวสวนทุกคนพูดได้เต็มทีจำเป็นคนขยัน มีความรู้ทำอยู่ทำกินเป็นแบบอย่างได้

ทุนทางกายภาพ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ

ก่อนที่ชุมชนจะพัฒนาหรือได้รับผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทุนทางกายภาพ ที่เป็นสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ ตลอดจนผืนล้วนเป็นทุนชุมชน ที่คลองกระทง มีอยู่เดิมคู่กับหมู่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านด้วยเงื่อนไขธรรมชาติเหล่านี้ แม่น้ำยมต้นน้ำเกิดจากคอยขุนยวม ในเขตอำเภอปาง จังหวัดพะเยา ภูเขาเนื้ออยู่ใน

ทิวเขาผีปันน้ำ ด้านทิศใต้ แม่น้ำไหลลงมาทางทิศใต้ ผ่านจังหวัดแพร่ ผ่านอำเภอวังชิ้น แล้วเข้าเขตจังหวัดสุโขทัย ผ่านอำเภอศรีสัชนาลัย ผ่านอำเภอสวรรคโลก ผ่านบ้านคลองกระทงเข้าสู่อำเภอเมืองสุโขทัย อำเภอกงไกรลาศ พิจิตร นครสวรรค์ ผ่านอำเภอชุมแสง แล้วไหลลงรวมกับแม่น้ำน่านทางฝั่งขวาที่หน้าวัดพระธาตุบ้านเกยชัย อำเภอชุมแสง ความยาวรวม 550 กิโลเมตร และเมื่อเดินทางโดยทางบกจะมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำน่านไปตลอดตั้งแต่สุโขทัยถึงแพร่ ในอดีตชาวคลองกระทงจะพึ่งพาและเรียนรู้การทำมาหากินทางน้ำเป็นหลัก เรียนรู้การถ่อแพ ใช้เรือไผ่มาขนส่งสินค้าลงไปยังชายทางหัวเมืองทิศใต้จรดพระนคร

ในสมัยโบราณ คนคลองกระทง จะใช้การเดินทางบก ด้วยเท้าและล้อเกวียน มีการใช้แรงงานสัตว์จำพวก ม้า วัว ควาย ในการคมนาคม แต่ด้วยความรกดขี่ขูดรีด เช่น ทางโบราณที่จะไป สวรรคโลก ในฤดูฝน เดินลำบาก เกวียนไปยาก เวลาคนหาบสินค้าพืชผลไปขาย สวรรคโลก ต้องตื่นหาบออกไปตั้งแต่ตี 2 เป็นต้นไป ถ้าฝนตกทางจะลื่น เพราะเป็นทางเดินของคนกับเกวียน มิใช่ถนนเช่นความหมายปัจจุบัน คนคลองกระทงมีทุนชุมชนที่เป็นแม่น้ำ จึงช่วยให้ไม่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอกในฤดูฝน ดังเช่นหมู่บ้านในแถบภูเขาภาคเหนือที่ฤดูฝน แม้แต่เกวียนก็เดินทางไม่ได้ เพราะวัวควายที่เทียมเกวียนติดหล่มลึก คนจะส่งสารสัตว์ไม่ทรมานใช้งานเดินทางในช่วงดังกล่าว

เรือนชาวสวนโบราณ ตามที่สังเกตพบการตั้งเรือนขนาดยาวไปตามลำน้ำยม เรือนมีลักษณะใต้ถุนสูง เป็นเรือนที่มีเสาเป็นไม้เนื้อแข็งสำหรับบ้านคนมีฐานะ ใต้ถุนโปร่ง ใ้วางเครื่องมือการเกษตร การประมง เพราะความเป็นชาวสวนหลายบ้านไม่มีคอกวัว ควาย อยู่ใต้ถุนเรือนเหมือนทางภาคอื่น ๆ สร้างเรือนชิดตลิ่ง แม่น้ำยม หันหน้าตัวเรือนลงแม่น้ำยม ตัวสวนโบราณ จึงอยู่ด้านหลังเรือน และด้านข้างเรือนจะมีบ้านญาติ หรือชาวบ้านสร้างถัดๆ ไป สะท้อนเงื่อนไขความสัมพันธ์ของคนที่ยึดเป็นพวกพ้องเดียวกันใช้น้ำยมน้ำด้วยกัน และเมื่อมีการสร้างเรือนใหม่ จะแบ่งที่ดินให้มีด้านกว้างติดแม่น้ำยม จะได้ลงแม่น้ำสะดวก พอแบ่งไปมาก ๆ หน้ากว้างของที่ดินจะสั้นลงเรื่อย ๆ แต่ด้านยาวเท่าเดิม หลายบ้านจึงออกไปซื้อที่นาที่สวนทางกรงทอง หรือไปจับจองที่เพิ่มในเขตห่างไกล แม่น้ำยมออกไป

แม้ว่าจะมีน้ำอุปโภคบริโภคในแม่น้ำยม สำหรับในอดีต มิได้หมายความว่าน้ำจะไหลตลอดปี บางปีแล้งมากในสมัยก่อนคนจะลงไปทำ “น้ำบ่อทราย” ในบริเวณหาดทรายในแม่น้ำยม ภูมิปัญญาการสร้างน้ำซึมบ่อทรายในอดีตได้ถูกถ่ายทอด เรียนรู้ต่อ ๆ กันมา แม่แป้ง แจ่มสกุล อายุ 61 ปี ย้อนไปตอนอายุ 14 ปี อยู่ราว พ.ศ.2490 ได้ลงไปสร้างน้ำบ่อทราย

“ปู่ ย่า ตา ยาย เขาสอน. แต่ก่อนก็กินน้ำบ่อทราย ขุดบ่อน้ำก็
ออกมา น้ำขี้มบ่อทรายนะ แล้วก็หาบขึ้นมาไว้ในตุ่มบนบ้านไว้กิน”

วิธีทำเริ่มจากลงไปหาทรายในแม่น้ำยม แล้วขุดทรายทำปึกน้ำมันก๊าด เจาะกัน
เก็บความคมของสังกะสีที่ขอบปึก จากนั้นฝังปึกลงในหลุมทราย มีกรวดหิน และถ่านวางกัน
หลุมเป็นการแสวงหาทรัพยากรน้ำใต้ดินลุ่มน้ำยมขึ้นมาใช้หุงข้าว อาบชำระร่างกายในฤดูแล้ง
คุณภาพน้ำบ่อทรายมีคุณภาพดีมาก สามารถรอกใส่ขวดใสไม่มีสี ไม่มีกลิ่น เพราะใช้หินเท่า
หัวแม่มือวางที่ก้นหลุมชั้นล่าง ตามด้วยถ่าน ซึ่งช่วยดูดซับกลิ่นโคลน น้ำขี้มบ่อทรายคนใช้ร่วม
กันได้ชอกกันได้ และถ้าบ้านไหนรู้ว่ามีลูกมากใช้น้ำมาก อาจทำ 2-3 บ่อ ไม่มีการแย่งที่กันทำบ่อ
น้ำ เพราะหาทรายยาวไปตลอดลำน้ำ

ภูมิปัญญาการตีอวนจับปลา คนที่เก่งมาก คือ พ่ออัน ยู่พา คุณพ่อของแม่แป้ง จะออก
ตีอวนในฤดูน้ำหลากได้ปลาตะเพียน ปลาเทโพ ปลากด ปลาสร้อย ปลาชะโอน และปลาแดง
ตั้งแต่เด็ก ตีอวนตั้งแต่ตอนกลางคืนจนรุ่งจนแจ้ง สว่าง ได้ปลาเป็นถัง ปลาในแม่น้ำยมชุมมาก
ขนาดพ่ออันหาปลาเป็นอาชีพ และขายให้แก่ยายไม้ มารับซื้อปลาถึงริมท่าหน้า แล้วไปขาย
ตลาดสวรรคโลก เมื่อขายได้เงิน จะสามารถนำไปซื้อผ้าทอบ้านไร่ ทุ่งละ 12 บาท ที่ร้านยาหยี
ร้านยายแก้ว ให้แก่ ลูกสาว

หาทรายในฤดูแล้งของแม่น้ำยม ได้สร้างภูมิปัญญาในการนำทรายขึ้นมาสำหรับ
สร้างลานตากใบตองอ่อนกล้วยตานี เพื่อนำไปขายให้พ่อค้าม้วนยาสูบ คุณโกมินทร์ สิ้นธ
อายุ 42 ปี สมัยเป็นเด็ก เล่าว่า

“ขนทรายจากแม่น้ำยมมากองไว้ในสวน...ทำแปลงเป็นสี่เหลี่ยม
ตากได้ 200 ยอด...ก็มาจาก มากกว่าทรายให้เสมอ แล้วเอาใบตอง
มาวาง เอามาวางแล้วก็เอาทรายขัด ๆ บนใบตอง พอประมาณไม่ให้
มันหนาเกิน บางเกิน ก็ตากแดด ถ้าแดดดีก็ได้ไว แดดดีก็ 2 แดด”

การตากใบตองอ่อนกล้วยตานีเช่นนี้ เป็นเทคโนโลยีการตากอบ ด้วยพลังงานแสง
อาทิตย์ โดยมีเตาอบเป็นลานทรายแม่น้ำ ขยายสมัยก่อนกิโลกรัมละ 3-4 บาท แม่มะเนียขาย
ให้ตาเม้ง ใบมวนยาเด็กหลี ยาสูบของชาวสวรรคโลก สมัยคุณโกมินทร์ขายได้กิโลกรัมละ 8-9
บาท โดยสมัยคุณโกมินทร์ ขายให้บ้านพี่สมนึก อยู่ใกล้ ๆ บ้านแม่ประมวล กรงทอง

ในลุ่มน้ำยม ทุนชุมชนจึงเกิดจากตัวสิ่งแวดล้อมกายภาพ พฤติกรรมชาติของชุมชน
และเกิดการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ แม้การล่องแพไม้ การล่องเรือขายสินค้า ขากลับถ้าเป็น
คนรับจ้างถ่อแพไม้ กลับทางรถไฟ จะนำเอาเมล็ดมะปรางหวานพันธุ์ดีจากบ้านเจ้านายมา

ปลูกที่สุโขทัย ได้แก่ สวนลุงชิต อยู่ปากแคว และอาจารย์สมควร ก็ไปขอพันธุ์มะปรางหวานมา ปลูกที่บ้านคลองกระทงในสมัยหลัง ๆ อันเป็นยุคพัฒนา

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนสวนโบราณ ย้อนไป 40-50 ปี คนสัมพันธ์กันด้วยวิถีชีวิต ผ่านพื้นที่ของ “สวนโบราณ” ความเป็นตัวตน เป็นผู้กระทำ (subjectivation) ในวิถีชีวิตชาวสวน จึงเกิดแต่ธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมกายภาพ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติของกลุ่มน้ำยมก่อรูปในตัวความสัมพันธ์ ผ่านพ่อ แม่ ลงสู่ลูกหลานชาวคลองกระทง การที่ชาวสวนโบราณเป็นองค์ประธานในการทำมาหากิน หมายความว่า วากรรมชาวสวนก่อรูปมาแต่ภายในสวนโบราณ กฎเกณฑ์จึงเป็นกฎเกณฑ์ภายในอันเป็นธรรมชาติ กายภาพของสวน น้ำ ทรายพันธุ์พืช พันธุ์ปลา จึงตีความหมายว่าเป็นความมั่งคั่งของชาวไทยเลื่อง

ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม

ชุมชนบ้านคลองกระทง ด้านบริบททางวัฒนธรรม ถือว่าเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมาแต่ภายใน วัฒนธรรมแฝงอยู่ในธรรมชาติ เทคโนโลยีพื้นบ้าน วิถีชีวิต กระบวนการเรียนรู้ การทำสวนโบราณ เริ่มจากการทำไร่ถั่ว ประมาณ 40-50 ปีก่อน บริเวณป่าริมน้ำยมผืนใหญ่ผืนนี้ ได้ถูกจับจองและแผ้วถางจนมาเป็นไร่ เริ่มจากเครื่องมือการเกษตรแบบง่าย จอบ เสียม ขุด ถางถาก ผลักพื้นดินเป็นไร่ในราวหัว 1 อายุคน บริเวณป่าใกล้ๆ บ้านกำนันช่วย พรแย้ม เมื่อก่อนเป็นป่าทึบมาก กำนันสวไปบุกเบิกจับจอง ทำไร่ในยุคนั้น บิดา มารดา ของกำนันสพล เข้มแข็ง ได้เคยทำไร่

“ตอนเล็กยังจำความได้ หลังบ้านยังเป็นป่ามาก ๆ ทำไร่เป็นไร่ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง พออายุ 15-16 พ่อแม่ ผมงก็ลงสวนครับ ตอนแรกก็เป็นสวนกล้วยน้ำว้าก่อนเลยครับ จากสวนกล้วยน้ำว้าก็ประมาณอายุ 18 ปี เริ่มลงสวนส้ม พอประมาณ 1-2 ปี ก็มาลงสวนละมุดกันเลย”

กระบวนการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ของชาวคลองกระทงอยู่ตรงพื้นที่สวน ถ้ามองในมิติการอนุรักษ์ป่าแบบสมัยใหม่จะเป็นสิ่งที่คนคิดไม่ถึง คนคลองกระทงแม้จะเปิดป่ามาเป็นไร่ แต่ก็เรียนรู้สร้างสวนโบราณขึ้นมา ระบบนิเวศน์ของกลุ่มน้ำยมจึงมิได้ปราศจากป่าที่จะมีรากจากต้นไม้ขนไทรรักษาสมดุลของป่ากับน้ำ ชาวบ้านคิดได้อย่างไร จากการเรียนรู้ของกำนันสพล เข้มแข็ง ชี้ให้เห็นว่า

“พืชไร่จะสูญไป เหมือนคล้ายว่ามีส่วนหนึ่ง มาจากราคามักผล
ค่าแรงก็แพงขึ้น สิ่งของทุกอย่างไม่สมดุล พืชไร่ก็หมดไปโดยปริยาย
มันไม่สมดุลเหมือนคล้ายว่าคนชาวบ้านเห็นว่าลงทุนเหมือนลงทุน
ครั้งเดียว พอถึงปีก็ได้มักผลเพิ่มทวีขึ้น”

ชาวบ้านคลองกระทงใช้การเรียนรู้จากวิถีชีวิตรุ่นแรกๆ ทำไร่ หนึ่งปีทุกปี มักผลที่ได้
น้อย จึงมาลองทำสวนปลูกต้นไม้ครั้งเดียว แต่ได้ผลหลายระยะเวลา ความรู้สวนได้จากญาติ
พี่น้อง ความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน ระบบของสวนน่าจะ
เป็นสวนมาแล้วไม่ต่ำกว่า 100 ปี ต้นไม้เก่าของสวนได้แก่ มะปราง ขนุน เมื่อคนมาทำบุญที่วัด
สมัยก่อน จะไม่ค่อยพูดกันเรื่องการทำสวนเพราะวิถีชีวิตคล้าย ๆ กัน รวมทั้งได้ทำบุญ ทำ
กิจกรรมประเพณีด้วยกัน ทำให้เกิดความเป็นชุมชนมีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งในรอบปี มีดังนี้

เดือนสาม ทำบุญวันมาฆบูชา ตามประเพณีพุทธศาสนา ทำบุญตักบาตร ตอนเย็น
เวียนเทียนที่วัดคลองกระทง

เดือนห้า ประเพณีสงกรานต์ เล่นสาดน้ำสงกรานต์ ขอพรผู้เฒ่าผู้แก่

เดือนหก เป็นหน้าของฤดูกาลผลไม้มาก ชาวบ้านได้ร่วมกับวัดจัดงานสลากภัต
มะม่วง พระสงฆ์จะรับสำหรับ โดยการบอกเป็นฎีกาไป แล้วญาติโยมก็ให้
รับเป็นเจ้าภาพสำหรับถวายพระ ถ้าปีไหนญาติโยมแจ้งมามาก คนที่ทำ
สำหรับถวายพระก็จะไปนิมนต์พระต่างวัดมาด้วย

เดือนหกกลางเดือน วันวิสาขบูชา

เดือนแปด วันอาสาฬหบูชา และเข้าพรรษา

เดือนสิบ บุญสารทไทย เทศน์มหาชาติชาดก

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา และพิธีกรรมขวัญสวน

เดือนสิบสอง ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ

เดือนอ้าย เป็นฤดูไม้ไผ่ออกมาก มีงานบุญสลากภัตข้าวหลาม รูปแบบงาน มีการ
ถวายสำหรับ เหมือนงาน สลากภัตมะม่วง การกำหนดวันงานแน่นอน
ชาวบ้านจะตกลงกับทางวัดเป็นปี ๆ ไป และช่วง 16 ปี มาแล้ว กำหนด
เป็นวันที่ 26 มกราคม เพราะถือเป็นการฉลองที่ได้พระพุทธรูปที่หายไป
กลับคืนมาสู่วัดคลองกระทง

สำหรับวัฒนธรรม ด้านความรู้ภูมิปัญญานั้น ได้มีภาคปฏิบัติการผ่านระบบครอบครัว
ซึ่งพ่อแม่จะถ่ายทอดความรู้ ทางด้านวัฒนธรรมให้แก่ลูก ๆ ในยุคนี้ คนรับความรู้จากคนรุ่น

ก่อน กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมจึงเป็นวัฒนธรรมชาวไร่ ชาวนา ชาวแพ และเรือ ซึ่งประกอบตัว ตัวผู้รู้ที่เป็นผู้สูงอายุ ถ่ายทอดด้วยการบอก การทำให้ดู การตั้งใจยืให้ แก่ไข ตัวสาระความรู้ ไม่มีสูตรกำกับตายตัว แต่มีระบบการคำนวณ เปรียบเทียบ ความยาว มีการวัดด้วยไม้วา ขนาดผลไม้จัดเป็น “ผล” กับ “ผลควบ” ผลได้แก่ ผลไม้ เช่น ส้มโอ มีขนาดเท่ากับ สองฝ่ามือของคนโอบได้รอบ แต่ถ้าผลเล็กสองฝ่ามือโอบไม่รอบ จะนับเป็นสองผล จึงเท่ากับ “ผล” ผลส้มโอเล็ก ๆ สองผลรวมกันเรียกว่า “ผลควบ”

ส่วนการผลิตเครื่องมือ คนได้ถ่ายทอดสอนเครื่องมือทำอยู่ทำกิน มีการสานแห กระบุง ตะกร้า เครื่องสีข้าว ไม้ออยใบตอง ไม้ออยละมุด ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ ตัวผู้รู้ต้องมีความชำนาญเฉพาะตัว พอถ่ายทอดจากปู่ทวดลงสู่ลูกหลาน ภูมิปัญญาเหล่านี้จะเป็นมรดกเป็นทุน ชุมชน คนได้ทำ “เก็บไว้ใช้” โดยไปโยงกับการเอาแรง ซึ่งเมื่อถูกเรียกเอาแรง คนจะต้องมีอุปกรณ์ของตัวเองไปพร้อม มิฉะนั้นจะไปยืมดูเขาทำงาน ประเพณีแต่งงาน คนถ้าจำเป็นออกไปอยู่ต่างบ้าน ต่างอำเภอ ชาวคลองกระทงมักจะนำพันธุ์พืชสองชนิดไปปลูกไว้ที่บ้านใหม่ ได้แก่ ต้นกล้วยตานี กับต้นมะปราง และถือเป็นอัตลักษณ์ของชาวสวนคลองกระทงด้วย

ทุนทางสังคมยุคก่อนการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย

ทุนทางสังคม คือระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละและมีคุณธรรม สมาชิกในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความรักและผูกพันกับชุมชน มีเครือข่ายกับองค์กรทางสังคมนอกชุมชน มีกิจกรรม ช่องทางที่ทำให้คนได้รับประสบการณ์และความรู้สมัยใหม่ ชุมชนบ้านคลองกระทงในยุคแรก ๆ คล้ายชุมชนชนบทไทยทั่วไปไกล ปีนเทียง เคยถูกรบกวนจากการถูกลักขโมย วัว ควาย กำนันช่วย พรแย้ม เล่าว่าสมัยเป็นกำนัน หลวงพ่อพระพุทธรูปในวัดเคยหายและช่วยตามเอามาได้ เพราะใช้ความรู้ระบบสังคม ค่อย ๆ สืบ ใช้การ “พูด” และ “ตระกุล” ใช้ชาวบ้านทำให้ คนในตระกูลโจรอาบ จนนำพระพุทธรูปมาคืนได้ ส่วนการแก่งแย่ง ช่วงชิง ตัวกำนันช่วย พรแย้ม ที่ได้จับจองที่ดินตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เล่าประสบการณ์การถูกโกงที่ดินจากเพื่อนว่า

“เพื่อนเขาอุตส่าห์พามันมาจับ เราก็ก็นไปเป็นทหาร ตอนสงครามเนาะ ไม่มีที่ทำกินไปตามช่วยจับ ไม่รู้ว่าตามมาช่วยโกงผม ถ้าฟันลูกกล้าเข้ามาที่ ผม 105 วา เหลือ 80 วา เห็นก็เอาน้ำตามาให้เลย คนนั้นนะ”

ด้วยความสงสาร และเห็นใจจึงยกที่ดินให้เพื่อนไปแบบไม่เต็มใจนัก แต่ผลตามมาได้ แก่ความสงบสุขของสังคมในบ้านคลองกระทง และตัวกำนันช่วยได้เหลือที่ดินทำกินมาประมาณ 20 ไร่ การใช้ที่ดินในยุคนี้มองจากสังคมชาวนาด้วยกัน คนมองว่าชาวนาสมัย

ก่อนนี้ปลูกไม่เป็น ปะปนกันไปหมด ไปเป็นลำเป็นสัน แต่ก็เรียกว่าชาวสวนมีของกินทุกชนิดแหละ ปะปะไปหมด ไม่เป็นที่ไหนทางว่าอย่างไหนควรปลูกว่าอันไหนปลูกด้านในที่ปลูกรวมกันไปหมด พอจากการมีผลผลิตจากสวนโบราณลักษณะนี้ ทำให้ชาวสวนมีการเรียนรู้ที่อยู่รอดได้ โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบตลาด เพราะสวนคือร้านค้าที่จะหาของมากินมาขายชี่ว่าเป็นจริง ๆ คนจะรวมกลุ่มกันออกไปหาของป่า เหตุที่รวมกลุ่มไปเพราะป่าไม้เมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ มีเสือช้าง เป็นป่าจริง ๆ น่ากลัว การผลิตของชาวบ้านในยุคต้น ๆ มิได้ผลิตเพื่อขาย สังคมจึงเป็นสังคมชาวไร่ ชาวสวน ผลิตแล้วไม่ต้องขายเพราะขายไม่ได้ แต่ก่อนเขาไม่ต้องจ้างเขาช่วยกัน ถ้ามีงานก็รีบช่วยกัน อาทิ ช่วยกันเกี่ยวข้าว ตำข้าว การมีข้าวมากินเกิดจากการแลกเปลี่ยนโดยชาวบ้านคลองกระทงนำละมุดไปแลกข้าวกับหมู่บ้านที่ปลูกข้าวอันเป็นที่มาของคำว่า “ทำนาบนยอดไม้”

ในด้านความเชื่อเพื่อ การมีจิตร่วมกันทำงาน ผูกพันกับชุมชน ได้แก่ การลงแขก ทำการถางสวนรับน้ำ การช่วยกันเลื่อยไม้จากต้นขนุน ถือเป็นไม้มงคล เมื่อขนุนอายุมาก จะถูกโค่นลงมาเลื่อยเป็นแผ่นเก็บไว้ทำโต๊ะ เตียง นั่ง นอน ในบ้าน อาทิ บ้าน พ่อฉันทพล ศิริ ทำให้ไม่ต้องออกไปซื้อไม้เนื้อแข็งจากโรงเลื่อย ช่วยกันผูกแพ คนที่ไปรับจ้างจะช่วยผูกมัดแพ เวลาผ่านแก่งหลวง หรือเวลาเพิ่มลดขนาดของแพไม้ซุง เวลาล่องออกไปหากมีคนมาขออาศัยจะให้ไปด้วย แต่ควรมาช่วยผูกแพ คนที่ไม่มาช่วยผูกแพ เวลาล่องจะขอโดยสารไปด้วยเขาเรียกว่า “ลางตีนลง หลังแพ” อันหมายถึง เวลาทำงานไม่ช่วยแต่เวลาได้ผลประโยชน์จะเอาด้วย ทูทางสังคมในยุคนี้ จึงได้แก่ คนมีความเป็นเครือญาติคนมีจิตใจรวมกลุ่มช่วยกันทำงาน ทำบุญกุศลร่วมกัน และความเป็นพวกเป็นชุมชนเดียวกัน “บ้านคลองกระทง” มีความหมายลึกซึ้งเสมือนแผ่นดินเกิด แผ่นดินแม่ ภาพความสามัคคีกันช่วย เล่าว่า

“ก็เขารู้กันแบบสามัคคี รักใคร่กันทุกตำบลเลย ไม่มีแตกแยกเป็นหมู่ ภู อะไรพวกนี้ครับ สมัยก่อนผมมาอยู่ใหม่ ทางเกวียนเนี่ย ผมเกณฑ์คนมาพัฒนาทั้งนั้น เขาช่วยเหลืออย่างดี...พัฒนากันดีมาก ศาลาหลังใหญ่วัดคลองกระทงนี้ ทำ 60 วันนี่เสร็จเลย การพัฒนาดีมากครับ ช่วยกัน ทำนะ”

แม้ในยามทุกข์เจ็บป่วย คนได้มีการพึ่งพากัน มีหมอกกลางบ้าน มีการไปเยี่ยมดูอาการกัน ชาวการเจ็บป่วยมักบอกปากต่อปาก คนมีเรื่องราวเจ็บป่วยใช้การบอกกัน “การบอก” นับเป็นช่องทางสื่อสารที่มีความสำคัญมาก คนมี การบอกสอน การบอกบุญ การบอกเจ้าที่เจ้าทาง คำบอกกล่าวของคนเป็นที่เชื่อถือกัน ทำให้ความสำคัญอยู่ที่ “การบอก” มากกว่า การเรียนเขียนอักษร การเขียนตนจึงมองว่าเป็นเรื่องยังไม่สำคัญ ยายใบ ศิริ อายุ 81 ปี เห็นว่า “ตา เขาก็เรียนให้เขียนได้ อ่านออกเท่านั้นเองแหละ ความรู้ก็ไม่มีอะไร ก็เขียนได้อ่านออก เท่านั้นเอง” สัจจะ คือชุดของความจริงในยุคนี้ เกิดจากภาษาที่บอกต่อๆ กัน และคนเชื่อตามนั้น การบอกระหว่างคน กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงสามารถทำได้ บอกเจ้าที่เจ้าทางพิจารณาในอีกมิติได้แก่การที่คนมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ในลักษณะเป็นมิตร มี

อะไรต้องบอกกล่าวกันก่อน การใช้พันธุ์มะปราง ละมุดต่อๆ กัน ล้วนเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนรวมกันเป็นพวกเดียวกัน ควบคู่ไปกับการทำอยู่ทำกิน ชนชั้นทางสังคมของคนในบ้านคลองกระทง ซึ่งมีได้แตกต่างกัน ไม่มีบ้านขุนนางชั้นผู้ใหญ่มีแต่บ้านชาวสวน กับบ้านผู้ปกครองระดับหมู่บ้าน ตำบล “กฎ” จึงแทบมีไว้เพื่อประกอบหรือลงโทษ คน แต่ความรู้ในตัวของวิถีชีวิตถือเป็นการเรียนรู้ ที่คนชาวสวนจะเรียนรู้และใช้ชีวิตไปตามความรู้ดั้งเดิม ความรู้จึงเป็นอำนาจให้คนชาวสวนยุคนี้ ทำอยู่ทำกินแต่พอเพียง มิได้มุ่งขายเป็นหลักใหญ่ อีกทั้งการสะสมทุน เกิดในรูปของการสะสมวัฒนธรรม และสังคมที่คนรักสามัคคีกัน ไว้วางใจกัน มีอะไรบอกกล่าวและเชื่อในความจริงชุดของยุคสมัยนี้ เป็นยุคสมัยที่ยังไม่เป็นสังคมทุนนิยม บริโภคนิยม และการพัฒนายังไม่บุกรุกเข้าสู่ชุมชนมากนัก ไฟฟ้ายังไม่ไปติดต้นไม้ คือ ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านย่อมต้องมีการตัดต้นไม้ที่ขวางทางสายไฟฟ้าออก สภาพสังคมคนจึงยังเป็นชาวบ้านคลองกระทงแบบดั้งเดิม

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

บริการโครงสร้างพื้นฐานการสร้างความคืบหน้าความทันสมัย

การทำมาหากินแบบยังชีพของชาวลองกระทงที่มีมายาวนาน ได้ค่อย ๆ หันเหแบบ
จงใจ ภายใต้การดำเนินนโยบายพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศ รัฐหวังจะทำนุบำรุง
ประชากรด้วยการสร้างถนน ประปา ไฟฟ้า บำรุงการเกษตร และปราบปรามโจรผู้ร้าย
ปฏิบัติการด้านพัฒนาการเศรษฐกิจ ตกไปที่บ้านคลองกระทง เพื่อให้ได้มาซึ่งสังคมที่เจริญ
ทันสมัย มีความมั่งคั่ง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กลับ
กลายเป็นทุนนิยมพึ่งพา มีการเอาวัตถุดิบจากเจ้าของทุนโดยดึงดูดทรัพยากรออกจาก
ชุมชนไปได้ ย่อมต้องมีโครงสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานเสียก่อน ความรู้สวนโบราณของ
คนคลองกระทง ที่เคยทำสวนเพื่อการบริโภค เหลือจากบริโภคเก็บไว้เป็นพันธุ์ รวมทั้งมีการ
แลกเปลี่ยน หมู่บ้านข้างเคียง นำข้าวสารมาแลกพวกส้ม กล้วย ขนุน อัตราการแลก พอสมน้ำ
สมเนื้อ และทางชาวสวนให้ไปมากกว่า ฤดูกาลแลกเริ่มเมื่อชาวนาในหมู่บ้านข้างเคียงเลิกจาก
ทำนาแล้วจะเอาข้าวมาแลกผลไม้ชาวสวนไปกิน ชาวนาจากบ้านหนองป่าตอ หนองแสน
หนองขั้ว หนองเรียง ขนข้าว มาทางเกวียน กลุ่มนี้ถ้าแลกพวกขนุนจะแลกไปเป็นกอง ๆ หรือ
แลกมะพร้าวมาก ๆ การเดินทางเข้ามาบ้านคลองกระทงจึงลำบากตราบนานนาว
พ.ศ.2491 ก่อนหน้าชาวลองกระทงมักมีประสบการณ์หาผลไม้จำพวกส้มโอ ส้มจุก
ส้มเกลี้ยง ไปขายที่ตลาดสวรรคโลก เพราะคนเริ่มใช้เงิน ช่วงทหารญี่ปุ่นเดินทางมาถึง
พิษณุโลกผ่านสุโขทัย จะผ่านสวรรคโลก ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488) เพื่อ
ผ่านไปจังหวัดตากอ้อมไปพม่า มาขอรับประทานกล้วยสุกของคลองกระทงมาก ผู้ใหญ่จรัส
สุขวงศ์ เล่าว่า

“ผมเกิดปี 71 ครับ ตอนนั้นผมอายุเกือบ 20 ยังหาบไปส่งแม่ยายนะ
ตอนนั้นเริ่มมีรถแล้ว...ไปขายที่ตลาดสวรรคโลก ทางไปนะจากนี้
ระยะทาง 10 กิโลเมตร...ออกจากบ้านเรา ก็ในราวตี 2 ตี 3 นั้น แหะ
ไปถึงโน่นก็แจ้งพอดี...ญี่ปุ่นมาอยู่สวรรคโลก...ชอบกินกล้วย...ตอน
นั้นขายให้ญี่ปุ่นด้วย บางคนจำรวายเป็นเศรษฐกิจไปเลย เพราะเงิน
ญี่ปุ่นมันถูก”

การพัฒนาด้านสิ่งปลูกสร้างทางกายภาพ ลงไปในสวนโบราณครั้งแรก ๆ ได้แก่การสร้างถนน อันเป็นการต่อยอดถนนโบราณเลียนน้ำยมมาเป็นถนนด้าลาดยาง สาย 101 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือชุมชนคลองกระทงติดต่อกับโลกภายนอกได้ ทั้งทางบกและทางน้ำ การมีถนนสะดวกทำให้ระบบความรู้จากภายนอกหลั่งไหลเข้าสู่คลองกระทงมากขึ้น ๆ คนเริ่มเห็นความสำคัญของถนน แม้ภายในหมู่บ้านได้มีการปรับปรุงคันกันน้ำยมมาเป็นถนนในหมู่บ้าน รว ๆ พ.ศ.2510 สมัยก้านันบุญธรรม ได้เรียกเกณฑ์แรงงานชาวสวนมาทำถนนในหมู่บ้านระยะทาง 3-4 กิโลเมตร เพื่อไม่ให้น้ำท่วมบ้าน พอถนนเสร็จกลับมีปัญหาเรื่องกล้วยน้ำว้า เพราะตายยกสวน เมื่อน้ำไม่ท่วมหนองบางชนิดได้บุกเข้าทะกัดกินต้นกล้วยจนตายพราย จากนั้นแนวถนนได้กลายมาเป็นถนนในหมู่บ้านของปัจจุบัน

สิ่งที่ชาวสวนคลองกระทงจ่ายไปในการพัฒนาถนนกันน้ำ และถนนในหมู่บ้าน ได้แก่การสูญเสียกล้วยน้ำว้า ประวัติศาสตร์การยืนต้นตายพรายของต้นกล้วยน้ำว้า อยู่ในความทรงจำร่วมกันของชาวสวนบ้านคลองกระทงตลอดมา ความรู้ว่าด้วยการทำสวนโบราณ จึงมีความระมัดระวังมากขึ้น โดยเฉพาะความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมการพัฒนา ความรู้สวนโบราณของไทยเลื่อง คือ ความรู้ในวิถีชีวิตสวนโบราณของคนบ้านคลองกระทงช่วยชะลอความแรงของกระแสทุนนิยม เพราะสวนโบราณ มีระบบการผลิตเฉพาะตัว มีการพัฒนาความรู้มาเป็นร้อย ๆ ปี ไม่แพ้พัฒนาการทุนนิยม กระบวนการผลิตจึงยังไม่เป็น “กระบวนการผลิต” (Mass Production) แต่จะเป็นไปตามธรรมชาติ ฤดูกาล ยังไม่แข่งผลิต ยังไม่ราดสารเคมีมาก การคมนาคมทางบก ทำให้มีพันธุ์ไม้ประเภท ลองกอง กระท้อน จากปราจีนบุรี เข้ามาปลูกในหมู่บ้าน รวมทั้งมีการขายใบตองกล้วยตานี (สด) ออกไปยังตลาดต่าง ๆ นอกชุมชน การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ไม้มีความหลากหลายมากขึ้น และการเก็บผลไม่สามารถหมุนเวียนเก็บบริโภคและขายได้ตลอดปี ดังตาราง

ฤดูกาลเก็บเกี่ยวไม้ผล ไม้ยืนต้นของสวนโบราณคลองกระทง

ไม้ผล	ม. ค.	ก. พ.	มี. ค.	เม.ย.	พ. ค.	มิ. ย.	ก. ค.	ส. ค.	ก.ย.	ต. ค.	พ. ย.	ธ.ค.
ละมุด												
ส้มเกลี้ยง												
ส้มเขียวหวาน												
ส้มจุก												
ส้มโอ												
กล้วยน้ำว้า, ตานี												
ขนุนแห้ง												
เงาะ												
น้อยหน่า												
ฝรั่ง												
มะขาม												
มะนาว												
มะปราง												
มะพร้าว												
มะม่วง												
เพกา												
มะกอกน้ำ												
มะยม												
หว่า												
มะไฟ												
ลองกอง												
กระท้อน												

การพัฒนาทางวัตถุ ได้แก่นถนนหนทาง แม้จะสามารถนำความรู้ พันธุ์ไม้ เทคนิคการผลิต เครื่องจักรกล เข้าสู่ชุมชนได้มาก แต่ความรู้สวนโบราณกลับยิ่งยงไม่ลืมหืมที่ ชาวคลองกระทงเห็นว่าเกิดจากความมั่นคงของสวนโบราณ ถนนมา ผลไม้ออกสู่ท้องตลาดจากตารางจะออกได้ทั้งปี ตรงนี้เองเป็นรหัสความเข้มแข็งของความรู้ชนิดที่เรียกว่าความรู้สวนโบราณ ไม่มี

ใครต้องการโค่นสวนโบราณทั้งหมดทันที เพราะเพียงแค่ขยับปรับปรุงสวนมักผลจะให้ “เงิน” ได้ตลอดปีเช่นกัน วิธีการปรับปรุงสวนมักเริ่มที่การปรับปรุงพันธุ์ไม้ มหาประภคณีย์ ฉัตรพร ชี้ให้เห็นว่า

“วิทยาการเกี่ยวกับเรื่องการเกษตรยังไม่เต็มที่นัก เหมือนสมัยนี้ะครับ อาจจะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในกรณีที่ตอถึงบางคนไม่สันทัดก็มาสอบถามกับคนนี้ ก็ไม่หวงวิชา กัน หรือบางทีก็ตอนให้ดูแล้วก็มีกรขยายพันธุ์ มีการแลกกันอะไรกันพวกนี้ครับ เราไม่ยุ่งกับมัน มันไม่เป็นสินค้าในตอนนั้นนะ”

ภายหลังถนนสาย 101 ปรับปรุงดีแล้ว ราว พ.ศ.2515 เป็นต้นมาได้มีรถบรรทุก เริ่มมีการค้าผลไม้เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันตามริมถนนได้มีร้านเพาะพันธุ์ต้นไม้ กิ่งพันธุ์ไม้ขายเป็นจำนวนมาก ซึ่งเส้นทางและโอกาสการค้าได้เกิดขึ้นภายหลังมีถนนเชื่อมไปสู่โขทัย กำแพงเพชร นครสวรรค์ ระบบการเรียนรู้ที่จะปรับปรุงสวนโบราณของบ้านคลองกระทงเป็นระบบ “การกลายเป็นสวน” มิใช่การ “ขกสวนใหม่” คือค่อย ๆ ปรับใช้ความรู้ดั้งเดิมไปทีละน้อย ควบคู่กับการใช้ชุดความรู้ดั้งเดิมไปทีละน้อย ควบคู่กับการใช้ชุดความรู้และเครื่องมือสมัยใหม่ เห็นได้ชัดในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ นับเป็นการพัฒนาระบบการใช้น้ำแบบทันสมัย สวนโบราณยุคดั้งเดิม ใช้น้ำ แม่น้ำยม คลอง บึง โดยวิธีการให้น้ำหลากหลายเข้าสวนในฤดูน้ำหลาก สวนโบราณยุคเริ่มสู่ความทันสมัย มีการใช้ความรู้ เทคนิคของ “คลองลอย” มีเครื่องสูบน้ำ มีกติกาการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำคลองลอย โดยการออกเงินช่วยค่าสูบน้ำ และเฉลี่ยเวลาเปิดน้ำเข้าสวน อาทิสวนของนางประสิดา ชูทรัพย์ จ่ายค่าเปิดน้ำเข้ากลุ่มคลองลอยชั่วโมงละ 50 บาท วันหนึ่งเปิดประมาณ 10 ชั่วโมง ตก 500 บาทต่อวัน ครั้งหนึ่งจะสูบน้ำ 2 วัน เป็นเงิน 1000 บาท อีก 2-3 เดือนในฤดูแล้ง จะสูบน้ำอีกครั้ง ปีหนึ่งใช้จ่ายค่าน้ำคลองลอยประมาณ 2000 บาท

การที่รัฐพยายามขยายการบริการโครงสร้างพื้นฐาน ความมุ่งหวังเพื่อเอื้ออำนวยต่อการเกษตร ความทันสมัย บ้านคลองกระทงมีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของหมู่บ้านไปมาก เมื่อมีไฟฟ้าเข้ามาราว พ.ศ.2517 ชาวสวนเริ่มหาทุนมาต่อไฟฟ้าเข้าเรือน สวนที่เคยมืดสงบในยามกลางคืนเริ่มมีแสงสว่างจากบ้านส่องไปทางบริเวณรอบ ๆ บ้านและสวน ชาวสวนหลายคนขยายเวลาทำกิจกรรมจากกลางวันไปถึงช่วงกลางคืนได้ คนเริ่มซื้อเครื่องสูบน้ำไฟฟ้า ไปทำน้ำหยด น้ำเหวี่ยง เริ่มมีเรือนเพาะชำกล้าไม้ใช้แสงสว่างจากหลอดไฟฟ้าช่วย ช่วงหลังๆ มีโทรทัศน์ ตู้เย็นแทบทุกบ้าน เพราะสะดวกในการเก็บถนอมอาหาร รวมทั้งการคิดสร้างเครื่องล้างละมุด โดยใช้มอเตอร์ไฟฟ้าขับเคลื่อนให้กระเช้าตาข่ายทรงกลมหมุนอยู่เหนือบ่อคอนกรีตที่เปิดน้ำเข้าออก ล้างยางสีขาวของละมุดออกก่อนนำไปคัดขนาด และบ่มให้สุกเพื่อส่งขาย เมื่อมีไฟฟ้า

คนสวนมักใช้ความรู้สร้างและใช้เครื่องจักรกลการเกษตรได้มากขึ้น แต่จะเป็นชุดความรู้ที่มีเป้าหมายมาจากข้างนอกสวน

บริการโครงสร้างพื้นฐานถนน ไฟฟ้า พ.ศ.2515-2517 เป็นจุดเปลี่ยนของชุมชนเข้าสู่ภาวะความทันสมัยนับแต่ครั้งกระนั้นมา เป็นชุดบุกเบิกความทันสมัยเพราะเมื่อมีไฟฟ้า คนซื้อโทรทัศน์ภายในรายการจะมีข่าวสาร และโฆษณา ป้าย สารเคมีทางการเกษตร ข้อมูลราคา ข้อมูลการตลาด รถแทรกเตอร์ รถปิคอัพ เครื่องตัดหญ้า เครื่องไถพรวนดิน เครื่องพ่นยา เครื่องมือการให้น้ำ ข่าวสารการเกษตรถูกนำเข้ามาโดยสื่อ และตัวคนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐทางการเกษตรและผู้แทนขาย ดังนั้นถนนดำ ซึ่งนำคนและเครื่องมือเหล่านี้เข้ามาสาธิตและขายในสวนมากขึ้น ความรู้สมัยใหม่ด้านการดูแลรักษา นับเป็นความรู้ที่ชาวสวนโบราณต้องการมากที่สุด เพราะสวนเดิมมีอยู่แล้ว ต้องการปรับปรุง การใส่ปุ๋ย การแต่งกิ่ง การให้น้ำ การใช้ฮอร์โมน การปราบศัตรูพืช การขนถ่ายผลไม้จากในสวนไปยังที่พัก หรือสถานที่รวบรวมผลผลิตจากสวน หรือขนส่งไปยังตลาดใกล้เคียง ทำได้เพียงชั่วข้ามคืน การมีถนน ไฟฟ้า จึงกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนโดยตรง มีส่วนต่อการตัดสินใจของชาวสวนมาก เดิมทำสวนมีโลกทัศน์ที่สร้างสวนไว้ให้ลูกหลานมีผลไม้ไว้กิน ทำด้วยใจรักในอาชีพ มีแนวโน้มเป็นการทำเพื่อแสวงหาผลกำไรมากขึ้น คนชาวสวนค่อย ๆ ค่อยชินกับความทันสมัย มีการเพิ่มความสามารถในด้านความรู้ การทำสวนการค้า เพิ่มความสามารถในการเข้าถึงเมืองใหญ่ กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ขอนแก่น บ้านชาวสวนที่คุ้นชินกับความทันสมัยถนน ไฟฟ้า จึงเริ่มขยับมาสร้างบ้านใกล้ ๆ ถนนดำ ความใกล้-ไกลจากถนน เริ่มเป็นการเปรียบเทียบทำเลที่ตั้งทางการเกษตรการค้ากับการทำสวนโบราณ ช่วงหลังทางการถึงกับมีคำขวัญประจำอำเภอสุวรรณคโลก ว่า

"พระพุทธเรื่องฤทธิ์ พิพิภรณ์ล้ำค่า
สินค้าพืชไร่ดัง เครื่องสังคโลกดี
มีสวนหลวงพระร่วงเฉลิมพระเกียรติงามตา"

นับเป็นวาทกรรมทางการที่เด่นชัด ให้ความสำคัญแก่การเกษตร ทั้งการเพาะปลูกพืชไร่นา สวน และตัวอำเภอสุวรรณคโลกเป็นศูนย์รับซื้อพืชสวน พืชไร่ที่ใหญ่มาก ตัวพ่อค้าในตลาดสุวรรณคโลกหลายคนมีมิตรภาพที่ดีกับชาวสวน เป็นเครือข่ายการค้าตั้งแต่สมัยค้าทางน้ำ มาถึงทางบก ตั้งแต่เรือ และหาง มาถึงรถปิคอัพ รถบรรทุกขนาดใหญ่ อำเภอสุวรรณคโลก และบ้านคลองกระทง ยิ่งติดต่อค้าขายกันได้สะดวกขึ้น และคนคลองกระทงนิยมไปหาซื้อเครื่องยนต์การเกษตรขนาดเล็ก ซื้อควายเหล็กสูบน้ำ ที่อำเภอสุวรรณคโลก แม้การติดต่อราชการนิยมเดินทางตามถนนดำไปติดต่อที่สุวรรณคโลกมากกว่า นี่คือการเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ที่มีช่องทางติดต่อกันสะดวก รวดเร็ว และมีพื้นที่ตลาดเป็นที่สมาคมซื้อขายสินค้า เพราะความ

ทันสมัยของถนนหนทาง เก็บผลไม้ได้เร็ว ขายได้เร็ว ได้เงินเร็ว ในที่สุดชาวสวนก็คุ้นชินกับความทันสมัย แม้จะอยู่จะกินในสวน ก็จะต้องมีการแข่งขัน แข่งความเร็วทางการค้าไปด้วย

เห็นได้ว่าการเริ่มต้นมองการเปลี่ยนแปลงของชุมชน มิได้มองแบบภาพนิ่ง เช่น การมองเฉพาะด้านเศรษฐกิจ แม้ดัชนีชี้วัดความเจริญเศรษฐกิจจะมักดูตัวเลข และมายาการของตัวเลขที่ผ่านการวิเคราะห์ด้วยสมการทางคณิตศาสตร์ การวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านให้โอกาสแก่ดัชนีอื่นๆ นอกเหนือจากเศรษฐกิจด้วย อาจจะเรียกว่าดัชนีพัฒนาการทางมนุษย์ (Human Development indices) อาทิ เมืองของทุนของชุมชนบ้านคลองกระทง จึงมีทั้ง ทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม มรดกที่คนรุ่นก่อน มอบให้แก่ คนรุ่นปัจจุบัน จึงได้แก่ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม อันเป็นการพัฒนาการทางมนุษย์ ถ้าจะมองแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การมองเฉพาะรายได้ตัวเงินสดซีกเดียว หรือนำตัวเลขรายได้ต่อทุนมาหารเฉลี่ย ทำให้เราละเลยทุนที่มีอยู่ในสังคม วัฒนธรรม อาทิ พลังที่กระจายอยู่ในสังคม, ความไม่เท่าเทียมกันของรายได้, ประสบการณ์ชีวิตของคนการได้รับการศึกษาในแบบวิถีชีวิต และจำนวนปีของการมีวิถีชีวิตที่ได้สร้าง/เรียนรู้การทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ตลอดมา การพิจารณาทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ตั้งแต่ต้นจะเห็นพลวัตชุมชนว่า หากคนมีความเท่าเทียมกับทางด้านโอกาส หรือมีความไม่เท่าเทียมกับทางด้านโอกาส เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปสู่หมู่บ้านช่องว่างของระดับความไม่เท่าเทียมกับด้านโอกาสลดลงหรือถ่างขยายเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะโอกาสทางการเรียนรู้การทำมาหากินในวิถีชีวิตของคนในชุมชน อาทิ คนที่เคย พึ่งพากันในวิถีชีวิต สามารถกระชั้นระดับการพึ่งพามากขึ้น ในหลายกิจกรรมขึ้น หรือว่าพอมีเทคโนโลยีการศึกษา และระบบสินเชื่อแล้วคนเกิดความรู้อย่างไร มีทิศทางการเข้าสู่ความรู้สมัยใหม่ได้เงินแล้วหาสารเคมี ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ หรือมีทุนแล้วเริ่มหาความรู้ผลิตปุ๋ยชีวภาพ เครื่องมือต่าง ๆ ในครอบครัว

ทุนทางวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวบนความเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมในชุมชน เป็นมรดกที่คนรุ่นก่อนมอบให้แก่คนในชุมชน สิ่งที่เป็นมรดกจึงเป็นทุนได้ แต่มิใช่ทุนเงินสดเป็นทุนในวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม รวมทั้งเรื่องไสย มนต์พิธีต่าง ๆ ที่ในยุคสมัยของสังคมแบบดั้งเดิม เป็นกฎเกณฑ์ที่คนถือว่าเป็นสัจจะใช้เกาะเกี่ยวร้อยรัดคนในชุมชนให้เป็นปึกแผ่นได้แต่เมื่อชุมชนเข้าสู่ความทันสมัย ความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการกินเลี้ยงหรืองานเลี้ยงชนิดต่าง ๆ มากขึ้น

ส่วนความเอื้ออาทร ในสังคมทันสมัยระดับของความเอื้ออาทร ได้เปลี่ยนไป คนที่มีความเอื้ออาทรอาจจัดเป็นคนที่ไม่เหมาะสมในบางสถานการณ์ เอื้ออาทรมากเกินไป ตัวเองก็จะไม่รอด และผู้รับก็อาจช่วยตัวเองไม่ได้ ดินนิสัยรับตลอดไป ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจกัน

อันถือเป็นทุนทางวัฒนธรรม ที่ช่วยให้สังคมมีสันติสุข เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระดับของการใช้ จึงต้องอาศัยการตีความใหม่ในสังคม กระแสน้ำที่ไหลไป แสดงถึงเปลี่ยนแปลง ทุกครั้งที่กลับไปดูการไหลของน้ำที่ริมแม่น้ำ เราไม่เคยเห็น "น้ำ" ในวันวาน แต่คนก็สามารถเก็บเกี่ยวเอาประโยชน์จากการไหลของน้ำมาใช้แทนแรงงานคน สัตว์ ได้ คือ ทำกังหันน้ำ การให้น้ำหลากเข้าสวน การเปลี่ยนแปลงไปของทุนทางวัฒนธรรม ทำอย่างไรเราจะเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์ได้ ตรงนี้ควรพิจารณาอย่างยิ่ง แต่เรามองทุนวัฒนธรรมว่าเป็นพลวัต เมื่อยุคสมัย (episteme) เปลี่ยนไป สังจะชุดใหม่ก็จะยึดกุมความสำคัญแทนสังจะชุดเดิม ผ่านความรู้ / อำนาจชุดใหม่ ที่บดบังเบียดบัง ความรู้ชุดเก่าให้หมดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ ในชุมชนมีอาจสรุป คำนวณสรุปว่าการหรือแสงลงของวัฒนธรรมชุดเดิมคือความเสียหาย หรือการเข้ามาของวัฒนธรรมชุดใหม่ คือ ผลประโยชน์ ทั้งช่วงขาลงสู่ความสำคัญที่น้อยลง หรือขาขึ้นสู่การครองความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมใหม่ เราอาจเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ทั้งสองทิศทาง ดีกว่าการหมดหวังอาลัยในความโรเมติกของวัฒนธรรมชุดเก่า เช่น น้ำขึ้นและน้ำลง เราก็สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้จากคู่ตรงข้ามทั้งสอง มิว่าจะเป็นการครองความเป็นเจ้าหรือการต่อต้าน การครองความเป็นเจ้า (hegemony and counterhegemony) เราจะต้องเข้าใจและอยู่ร่วมกับมันได้ รู้เท่าทันภาคปฏิบัติการที่ทำผ่านสถาบัน และเทคนิควิทยา การเข้าใจกระทำได้ผ่านการเรียนรู้ ไม่ว่ากระแสโลกาภิวัตน์จะรุนแรงเพียงใด ชุมชนยังคงมีวัฒนธรรมรองหลงเหลืออยู่ แต่อาจไม่เข้มแข็งเท่าวัฒนธรรมหลัก

ทุนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่เดิม ได้แก่การทำมาหากิน การเอาแรง ความเอื้ออาทร จะใช้ประโยชน์ได้อย่างไร เมื่อวัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมอุตสาหกรรม (Culture industry) และวัฒนธรรมการค้า อันเป็นวัฒนธรรมน้องใหม่ หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน วิถีชีวิตในปัจจุบันจะเลือกอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับคนและชุมชน ถ้าสามารถเลือกได้ถูกทิศทาง ด้วยวิธีการปฏิบัติที่ไปกันได้ ทุนใหม่นี้ก็จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งในทัศนะปัจจุบันคนมองว่าเป็นวัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมรอง แต่ถ้ารับและมีกิจกรรมแบบตามกระแสของวัฒนธรรมน้องใหม่เหล่านั้น ตามอย่างไร จะไม่เกิดความทุกข์ ลำบาก หรือเกิดความแตกร้างของชุมชน สังคม การที่ใครจะเลือกรับวัฒนธรรมแบบใด นัยยะสำคัญกว่า คือ การที่คนเป็นทั้งผู้กระทำ และถูกกระทำ หมายความว่า อัตลักษณ์ของคนเกิดจากการสร้างของวาทกรรม โครงสร้างเศรษฐศาสตร์ ทั้งกระแสหลักหรือกระแสรอง คนจะเลือกวางอยู่บนฐานใดก็ได้ แต่ความสุดโต่งของมัน ปลายทางของมันต่างหากที่ทำให้คนมีอัตลักษณ์เป็นเช่นนั้น การเก็บเกี่ยวประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมบนการเปลี่ยนแปลง เป็นการเก็บเกี่ยวบนพื้นฐานของความต่าง (difference) นั่นคือ ไม่ว่าจะมี อัตลักษณ์ "ชาวสวน" หรือ "พ่อค้า" ต่างก็สามารถเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้ "พึงพา" กันได้

พ่อค้ามิได้มุ่งขูดรีดชาวสวนเสมอไป หรือชาวสวนมิได้เอาเปรียบพ่อค้าเสมอไป อีกทั้งยังมีการผสมผสานคือบางคนเป็นทั้งชาวสวนและพ่อค้าภายในตัวคนเดียวกัน

ทุนทางสังคม วิถีชีวิต "ชาวสวน" อัตลักษณ์ดั้งเดิม

หมู่บ้านคลองกระทง คนในสมัยก่อนมีการทำมาหากิน ด้านการค้าทางน้ำ ทำไร่ และทำสวน คนได้เรียนรู้และทำมาหากิน โดยการดูและทำตามบรรพบุรุษ ผู้ใหญ่ พ่อแม่ ที่ทำต่อๆ ถ้ายทอดกันมา ลักษณะเด่นของทุนทางสังคม จึงได้แก่ วิถีชีวิตและการเรียนรู้ในวิถีชีวิต แบบแผนการทำสวน และอาชีพของคน ได้แก่ การทำสวนโบราณ การทำสวนโบราณผสมผสานสมัยใหม่ การเช่าที่ทำสวนสมัยใหม่ การทำสวนโบราณและการรับจ้าง การทำสวนโบราณ และค้าขาย

การทำสวนโบราณ

การทำสวนเป็นอาชีพอิสระมีมาช้านาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีจารึกเกี่ยวกับการทำสวน เรียกว่า ป่า ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลางก็หลายในเมืองนี้ หมากร่มงก็หลายในเมืองนี้ หมากร่มงก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มั่น (คูศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 ด้านที่ 2)

สวนโบราณของชุมชนคลองกระทง คาดว่ามีมาพร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้าน ตั้งวัดครั้งแรกเป็นสภาพป่า คนเริ่มถางพง ทำไร่ ปลุกไม้ ผลเสริมเข้าไปกับไม้ป่าดั้งเดิมของกลุ่มน้ำยม สวนโบราณมีที่มาจากที่ป่าทวด เห็นว่าอนาคตของลูกหลานจะไม่มีหลักประกัน จึงพยายามปลุกผลไม้ไว้ให้ลูกหลานได้เก็บกิน พลังในครอบครัวที่เกาะเกี่ยวกันอยู่เช่นนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ คนรุ่นก่อนกับคนรุ่นปัจจุบัน ผูกสัมพันธ์กันมากไปกว่าลักษณะทางชีววิทยา ที่มีสายเลือดต่อกัน แต่เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่มีลักษณะไปทางสังคมค่อนข้างมาก พ่อบ้านหนึ่งเริ่มมีผลไม้บ้านข้าง ๆ ก็จะมาขอพันธุ์ไปปลูก ในกรณีของมะปราง และปลูกต่อ ๆ กัน ด้วยสำนึกในความมีบุญคุณต่อกัน ผู้มาขอพันธุ์มะปราง ก็จะเรียกว่ามะปรางพันธุ์ของใคร เพื่อสื่อสารและให้เกิดติดกับเจ้าของสวน เช่น มะปรางสวนคุณประมวล มะปรางสวนคุณบุญชอบ มะปรางสวนลุงชิต คลองกระทงจึงคุ้นเคยกับสวน และมีการสร้างความรู้เกี่ยวกับสวนให้แก่ครอบครัว ลูกหลาน ตั้งแต่ วิธีการทำสวน วิธีการปลูก แบบพึ่งพาธรรมชาติ ปลูกมะปรางกับกกกล้วยตานี ที่ให้ร่มเงา และความชุ่มชื้นแก่ไม้แก่ คือ กล้วยตานีต้นแก่กับไม้อ่อน คือ มะปรางต้นเล็ก ๆ โดยไม่ต้องซื้อตาข่ายพรางแสง หรือ ติด "น้ำเหวี่ยง" ทำให้ต้นทุนการทำสวนแทบไม่ต้องอาศัยตัวเงิน หากแต่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่าง คนชาวสวนด้วยกัน ทำให้คนรู้จักกัน มีความเป็นพวกพ้องเดียวกัน เพราะอยู่ในสวนโบราณกลุ่มน้ำยมเดียวกัน คนรู้จักกัน ทำงานในสวนด้วยกันมีการขอแรง เอาแรงถางสวน รับน้ำ เอาแรงเก็บผลไม้ คนจึงรู้จักกัน ต่างกับวิถีชีวิตคนเมือง ที่มีตึกสูงเป็นที่ทำงาน และมักจะมีคนหน้าใหม่ ๆ

แปลกๆ เข้ามาทำงานในตึกเดียวกัน โดยไม่ต้องรู้จักกันวิถีชีวิตชาวสวน มักเปิดโอกาสให้คนจนคนไม่มีที่ทำกินได้รับจ้างทำสวน รับจ้างเก็บผลไม้ เก็บละมุด มะปราง มะนาว หรือผลไม้ที่หล่นอยู่ในสวนก็เก็บไปกินได้ ทำให้เป็น "โอกาส" ที่คนไม่มีที่ทำกินเอาตัวรอดได้ คนจึงมีโอกาสนี้ และมีความไว้วางใจกัน ทั้งโอกาสและความไว้วางใจกัน นับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญยิ่งในยุคก่อนที่กองทุนหมู่บ้านอยู่เข้าบ้านคลองกระทิงในปี พ.ศ. 2544 ตรงนี้ทำให้คนต้องการกู้เงินกองทุนสามารถหาคนค้ำประกันได้ คือให้ญาติ พวกพี่น้องเดียวกันเป็นผู้ค้ำประกัน เงินกู้ อันจะต่างกับการกู้เงินในระบบอื่น ๆ ที่ว่าครัวเรือนที่ยากจนมากนั้น จะเป็น ครัวเรือนที่ไร้หนี้สิน เพราะไร้สินเชื่อ

ชุดความรู้เกี่ยวกับทุนในการผลิต โดยเฉพาะทางการเกษตรของประเทศไทย ทิศทางการมองเอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง คือ จำแนกกันที่ว่า เป็นเกษตรกรผู้มีกรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินกับเกษตรกรไม่มีที่ดินทำกิน คู่ตรงข้ามนี้ เป็นมายาการมากกว่า 40 ปี อีกทั้งบางช่วงยังโยงไปถึงเรื่องการเมืองด้วย ในกำเนิดของระบบสินเชื่อการเกษตรในประเทศไทย คิดว่าการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร จัดได้ว่าเป็นจุดหักงอล้อมเศรษฐกิจ (point of economic breakthouth) คือ ตราบใดที่ราษฎรส่วนใหญ่ คือ เกษตรกรยังมีรายได้ต่ำอยู่ การซื้อขายทั่วประเทศก็ต้องอยู่ในวงจำกัด และการอุตสาหกรรมก็จะขยายตัวได้

ในการทำสวนโบราณ กองทุนที่มีได้แก่ระบบความสัมพันธ์ของคน ชาวสวน ที่จะพึ่งพากันได้ แม้จะมีข้อขัดแย้งแต่จะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเป็นคนบ้านเดียวกัน อำนาจที่ทำให้ชาวสวนโบราณ ทำสวนได้ต่อๆ มา จึงเป็นอำนาจทางสังคม คนชาวสวน มีความรักใคร่สามัคคีกัน ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ มีกำลังใจทำสวน การค้ำประกัน จึงใช้คำพูดได้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นหลักประกันทางศีลธรรมของยุคสมัย (Moral Guarantee) ตอนที่ชาวสวนหยิบยืมเงินกันหรือยืมพ่อค้าจากตัวอำเภอสุวรรณคโลกก็ใช้คำพูดเท่านั้น มิได้มีสัญญาค้ำประกันเป็นอักษร ซึ่งในตอนสัมภาษณ์เชิงลึกอยู่นั้น รู้สึกแปลกใจอย่างยิ่งภายใต้วิถีชีวิตของสวนโบราณ จึงทำให้ชุมชนคลองกระทิง คนเกิดมีความไว้วางใจกันขึ้น และตรงนี้เป็นทุนทางสังคมถ่ายทอดเป็นมรดกสำคัญให้แก่ลูกหลาน

สำหรับการคลี่คลายว่าทำไม "คำพูด" แต่เพียงอย่างเดียวคนในบ้านคลองกระทิงก็เชื่อถือกันได้ ขึ้นอยู่กับว่ามีมิตรภาพที่ดีต่อกันมายาวนาน อาทิ แม่มะลิค้าขายของสวนอยู่ตาเม็ง พ่อค้าชาวจีนที่ตลาดสุวรรณคโลก คนในคลองกระทิงที่ทำสวนรุ่นนี้รู้จักตาเม็งดี นี่จึงเป็นสัจจะของสังคม ที่วัดกันด้วย "ความมีสัจจะ" ของคนและ "ความไว้วางใจ" ของคนที่มิต่อกัน ทั้งฝ่ายให้และฝ่ายรับสัจจะต่างต้องเติมความมีสัจจะลงไปด้วยเท่าเทียมกัน เหมือนการเล่นกระดานหก เมื่อใดที่อีกฝ่ายลดความน่าเชื่อถือลง กระดานก็จะหกไปอีกทางหนึ่งทันที ทั้งสองฝ่ายจึงหมั่นรักษาคุณภาพระหว่างความเชื่อใจกันได้ไว้ตลอดเวลาที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่ถ้าหากข้ามกลุ่มมาเป็นคนต่างครอบครัว ต่างถิ่น คนคลองกระทิงก็เปิดโอกาสให้คนหน้าใหม่สร้าง ความ

นำเชื่อถือขึ้นมาได้ ตรงนี้เป็นรหัสของการเปิดวิถีชีวิตแนวอื่นที่ต่างไปจากการทำสวน อาทิ การมีการค้ากับคนนอกหมู่บ้าน ในหลายเชื้อชาติ ตาเมืองเชื้อชาติจีน หรือคนเชื้อชาติลาวพวน จากบ้านหาดเลี้ยวได้เคยมาซื้อใบตองแห้ง ไปมวนยาสูบ หรือขายให้ผู้สูบบุหรี่ การค้าก็ไปได้ดี ในยุคสมัย

การตั้ง รกส. เป้าหมายที่แอบแฝงเพื่อการต่อสู้ทางอุดมการณ์ความคิดในสมัยนั้น แต่คนคลองกระทงมิได้แปลกแยกไป เพราะความเป็นชุมชนชวนสวนโบราณ อีกทั้งยังสนับสนุน กู้เงิน รกส. มาเพื่อการทำสวนการทำอาชีพต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กำนันบอกว่าไม่เคยมีใครถูกยึดที่ดินไปเป็นของ รกส. เลย เพราะคนที่นี่กู้แล้ว "ไว้ใจได้" ถึงกำหนดก็คืนใช้เงินกู้ไปได้ทุกคน ตัวสวนโบราณมีลักษณะเป็นทุนทางชีวะกายภาพ ที่เป็นฐานให้ทุนทางสังคม คือให้ชาวสวนมีตำแหน่งแห่งที่ในการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวสวน ถ่ายทอดความรู้ได้ต่อ ๆ มา ตัวสวนเป็นพื้นที่รองรับโครงสร้างทางสังคม กฎเกณฑ์ และสัจจะของชาวสวน แบบแผนความสัมพันธ์ของชาวสวน จึงช่วยสร้างอัตลักษณ์ชาวสวนคลองกระทง มีผลต่อสถาบันการปกครองท้องถิ่น ความเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกิดขึ้นเพราะทุกคนรับรู้ ยึดโยง รับรองกัน เชื่อถือกัน อดทนในความคิดที่แตกต่างอันเป็นความขัดแย้งที่มีทางออกเสมอ

ภาคปฏิบัติการของการพัฒนา และความเจริญ ที่ชุมชนนิยาม ได้แก่ การพัฒนามุ่งไปสู่ระบบการค้า การตลาด ให้มีทุนในการค้า ให้มีตลาดในการขายผลไม้ การทำสวนโบราณให้พออยู่พอกินไปเปลี่ยนแปลงไม่มากในตัววิถีชีวิตที่ไปทางทุนนิยม แต่ความเป็นพื้นที่สวนโบราณยังเปลี่ยนแปลงไปไม่มาก แต่ก็มีจุดอ่อนในด้านของความรู้ ที่ดูราวกับว่าความรู้แบบสากล จะมีอำนาจเหนือความรู้ในวิถีชีวิตของสวนโบราณไทยเลื่องมากไปเรื่อยๆ ช่วงหลังๆ มีแม้กระทั่งการขายตรงในด้านปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช และฮอร์โมน ดันไม้ ส่วนระบบความรู้การปลูก การบังคับมะปรางแบบดั้งเดิมกำลังลดน้อย คนค่อนข้างจะรอเวลาไม่ได้ ถ้าบังคับมะปรางจากเมล็ดนำไปปลูกประมาณ 3-5 ปี จึงจะได้ผล แต่ถ้าใช้กิ่งพันธุ์ปลูกเพียง 1-3 ปี เริ่มให้ผลแล้ว ปฏิบัติการของความรู้สากลมาเป็นชุดๆ และกำหนดมาด้วยความเป็นวิทยาศาสตร์ และระบบการค้า แรงเบียดขับของความรู้ทันสมัยนับวันแต่ละทิวขึ้น ทางออกหนึ่งของชาวคลองกระทงได้แก่การใช้ชุดความรู้หลายชุดต่อวิถีการผลิตรวมทั้งการใช้การรวมกลุ่มทำกิจกรรมใหม่ ๆ ในบางเรื่อง อาทิ การแปรรูปผลไม้ ที่ยอมรับระบบตลาด แต่กรรมวิธีความรู้ต่าง ๆ ขอใช้แบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ภายในการล้อเล่นต่อชุดความรู้สากลชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้านได้มีกระบวนการต่อสู้ตลอดมา ตั้งแต่กระบวนการแปรรูปผลไม้ กระบวนการตลาด การต่อสู้มิใช่มุ่งเป้าหมายชัยชนะ แต่ต้องการปรับตัวให้ชุมชนอยู่ได้ กลุ่มอยู่ได้ เพราะถึงอย่างไรได้มีผลไม้ออกจากสวนโบราณเป็นฐานในการดำรงอยู่อย่างน้อยในช่วง 20-30 ปีนี้ต่อไปได้ เพราะอายุของต้นไม้ผล ไม่ยืนต้นคล้ายจะเป็นตัวบอกได้ทางหนึ่งด้วย

การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนฐานความเข้มแข็ง / ความอ่อนแอ

ทิศทางมุ่งสู่ความศิวิไลซ์ ทำให้ผู้ประกอบการหลายคณะพยายามปรับปรุงประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ด้านที่ได้รับการสร้างใหม่มากที่สุดทุกคนยอมรับว่าเป็นด้านเศรษฐกิจ คนในทุกชั้นชนของประเทศไทยได้รับการสวมสวดวิญญาณของลัทธิทุนนิยมเข้าไปอย่างเต็มที่ การจัดระเบียบใหม่ทางด้านเศรษฐกิจทุนนิยม ได้แก่กระทำความรุนแรงแก่ทุนท้องถิ่นและชุมชนไทยมาร่วม 40 กว่าปี ทุนที่วุ่นนี้ได้หมายความว่าความเฉพาะทุนเงินตรา แต่หมายความว่าความรวมถึงทุนทางกายภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ทุกครั้งที่รัฐทำโครงการพัฒนา เหตุผล หลักจะหมายถึงการลงทุน สร้างกระแสทุนที่ท่วมลงไปพัฒนาคนและชุมชน ผ่านตัวรายได้ด้วยการสร้างงาน ผ่านการศึกษาด้วยการขยายระบบการศึกษา ผ่านการสาธารณสุขด้วยระบบการแพทย์ทันสมัย และบริการสุขภาพถ้วนหน้า รวมทั้งบูรณะถนน ไฟฟ้า ประปา การวิเคราะห์ข้อมูล เผยว่า ระบบพฤติกรรมของคนในชุมชน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเร็วที่สุด คนยอมรับเริ่มเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทางการผลิตการบริโภค ในครัวเรือนจำพวกวิทยุ จักรยาน ทันที ถัดมาเป็นการสร้างกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนข้อปฏิบัติใหม่ภายในชุมชน อาทิ การศึกษาภาคบังคับ การอบรมการเกษตรแผนใหม่ การมีส่วนร่วมครบทุกบ้าน รวมทั้งในระดับรัฐ ได้มีการตรากฎหมายต่างๆ มากขึ้นในช่วง 40 ปี การเปลี่ยนแปลงที่ซ้ำได้แก่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในชุมชน เดิมครอบครัวมีครบทุกช่วงชั้นอายุ ตั้งแต่ คนสูงอายุ ปู่ ทวด ตา ยาย ชั้นพ่อแม่ และชั้นลูกหลาน ค่อย ๆ มีเฉพาะบ้านที่มีแต่พ่อแม่และลูก และบริบทชุมชนที่เป็นด้านวัฒนธรรมข้อมูลเผยว่ามีการเปลี่ยนแปลงซ้ำที่สุด คนยังเข้าวัดทำบุญ ให้อทาน ตัวพิธีกรรม ประเพณี แม้รายละเอียดเนื้อหาจะเปลี่ยนไปบ้าง แต่ยังมีปฏิบัติเป็นประจำของเทศกาลในหมู่บ้าน

ทุนทางวัฒนธรรม และทุนสร้างสังคมจึงยังพื้นฐานให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และผลิตซ้ำความเข้มแข็งอยู่ได้ ทุนทางวัฒนธรรม ทางสังคม ถือเป็นรากฐาน เป็นประวัติความเป็นมา ประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทยเลื่อง ชดความรู้จึงถูกผลิต ถ่ายทอด ใช้ฟอกพูนและหมุนเวียนอยู่ในหมู่บ้าน ตั้งแต่การลงรากปักฐาน การปลูกผลไม้สร้างสวนโบราณ การแลกเปลี่ยนที่มีความรู้ ทางด้านการแลกเปลี่ยนความรู้ อำนาจ เหนือไปจากการใช้ของแลกของการค้าทางน้ำ การค้าทางบก รวมทั้งกิจกรรมการผลิตสาขาใหม่ๆ ค่าขายเร่ขนาดเล็กๆ การขายแรงงาน การไปทำงานในสวน ทั้งหมดเป็นชุดความรู้ดั้งเดิม การที่ชุมชนใช้ชุดความรู้ดั้งเดิมอยู่ถือเป็นความเข้มแข็งของยุคสมัย

ความอ่อนแอในมุมมองของความศิวิไลซ์ หาก GDP สูงเมื่อไรจัดถือว่าสังคมเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ ผู้ความเข้มแข็งเพียงด้านเดียวด้วยเงินตรา ที่จะเป็นส่วนเกินจากสินค้าและบริการ การสร้างความอ่อนแอให้แก่ชุมชนจึงสร้างผ่านความรู้ อำนาจ ความรู้ทางสาขาวิชาการสมัยใหม่ ทุกสาขาทำให้หมู่บ้านอยู่ชายขอบทุกครั้งไป มีการช่วงชิงด้วยความรู้ อำนาจ สาทกล

และมีความเป็นศาสตร์มากกว่า มิติที่จางหายไป หมดความสำคัญลง การสลายตัวความรู้อำนาจ ในยุคดั้งเดิมด้านการทำมาหากินในวิถีชีวิต เป็นหนทางสู่การถูกจัดจำแนกว่าเป็นชุมชนอ่อนแอ ความอ่อนแออันเนื่องจากการถูกสลาย ความรู้ เห็นปรากฏการณ์ ได้ชัดเจน ในปริมณฑล ของ วาทกรรมเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ความอ่อนแอจึงเสมือนหนึ่งถูกจัดที่จัดทางให้อยู่เป็นคู่ตรงข้ามกับความเข้มแข็ง ซึ่งผูกโยงกับสภาวะการมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

ในยุคมีการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ความรู้นำเข้าจากนอกบริบทชุมชนจึงมามากมาย เหมือนดาวบนท้องฟ้า และคนเชื่อในชุดความรู้เหล่านั้น เจตจำนงของความรู้ทันสมัยมีเบื้องหลังที่ตัวคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ จึงไม่แปลกเลย ที่คนจะยึดคิดว่าการศึกษาคือการลงทุน ลงทุนในมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นทรัพยากร เป็นองค์ประฐาน ชุมชนชาวสวนผลไม้ มีชุดความรู้การผลิตผลไม้ เป็นอำนาจแข็งแกร่ง แต่เมื่อทำการขายแลกเปลี่ยนด้วยระบบเงินตรา ผลไม้ทั้งตำบลขายรวมกันเอาเงินไปซื้อรถยนต์ยุโรป ราคาแพง คงได้ไม่ถึงปีละ 20 คัน โจทย์ใหญ่อย่างไร จะให้ชุดความรู้ชาวสวนมีอำนาจ และเกิดการแลกเปลี่ยนเชิงอำนาจที่เท่าเทียมกับชุดความรู้แนวศาสตร์ ที่สร้างอุปกรณ์ ยานยนต์ เครื่องมือทันสมัยใหม่ มีการแปรรูปผลไม้ สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างโอกาสในการผลิต เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ภายใต้การค่อย ๆ ปรับตัวในทิศทางที่เหมาะสม หรือจะสร้างความรู้พันธุ์ทางผสมผสานกับความรู้สากล มิใช่เรื่องไกลเกินฝัน และสามารถลงมือปฏิบัติได้ ปรับตัวได้

บทที่ 4

การปรับตัว

ความรู้สึกรับทราบความเป็นอื่นของเกษตรเพื่อการค้า

ความรู้สึกรับทราบของคนในกลุ่มน้ำยม นับเป็นความรู้ที่ค่อยๆ ปรับตัวคู่มากับสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำยม เพื่อสนองตอบความต้องการและเป้าหมายชีวิตของคน เดิมคนเก็บผลไม้จากสวนโบราณเพื่อกินไปขายบ้าง แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความทันสมัยเข้าสู่บ้านคลองกระทิงมากขึ้น คนเริ่มแสวงหา “เงินตรา” เพื่อแลกเปลี่ยน เพื่อบริโภค อุปโภคทันสมัย ช่องทางการแสวงหา ความรู้ทันสมัยทางการเกษตร ปรากฏขึ้นในความรู้ เส้นทางรถยนต์สาย 101 เสี่ยงรถยนต์เริ่มดังก้องเข้าไปในสวน เป็นรถยนต์วิ่งทางไกลไปสุโขทัย หรือขึ้นเหนือไปทางสวรรคโลก ความรู้ในการปลูกต้นไม้ของคนคลองกระทิง เริ่มเชื่อมโยงกับเสี่ยงรถยนต์และถนนอย่างไม่น่าเชื่อ การปลูกสมัยก่อนไม่ใช้นักวิชาการเข้าไปช่วย แต่สามารถใช้ภูมิปัญญาของคนในสมัยก่อน ปลูกต้นกล้วยไว้ก่อน กล้วยได้ทั้งใบกล้วยและเครือกล้วย และได้ประโยชน์ที่โคนกกกล้วยน้ำย่ะ มีความชุ่มน้ำแล้วนำต้นไม้เล็กๆ ไปปลูกบังแสงกลางวันให้ต้นเล็ก พอต้นเล็กโต ก็ตัดกล้วยออก กล้วยที่ติดเครือเอาผลจะตัดเฉพาะคนแบก หาบไปไหว แต่เมื่อมีถนนเข้ามา เสี่ยงรถยนต์จากการเร่งเครื่องรถยนต์ รวากับว่าเร่งให้ชาวสวนโบราณตัดกล้วยย่ะๆ เพราะรถยนต์บรรทุกได้มากกว่าการหาบของคน การบรรทุกได้คราวละมาก ๆ ทำให้เริ่มออกไปหาที่ทางทำสวนกล้วยในบริเวณห่างแม่น้ำยมออกไป ทำให้อาณาบริเวณสวนโบราณเดิมเริ่มน้ำยมเริ่มมีการกลายเป็นสวนโบราณไปจริง ๆ และบริเวณห่าง ๆ ออกไปเริ่มเป็นสวนกล้วย เป็น “ดงกล้วย” ความรู้การปลูกแบบปลูกไม้ผลที่กกกล้วยเริ่มแปรรูปไปเป็นการปลูกกล้วยเป็นสวน

ชาวสวนผู้เฒ่า ในหมู่บ้านเป็นกลุ่มคนที่ได้มีการสร้างความรู้ ใช้ ถ่ายทอด ความรู้สึกรับทราบมาในวิถีชีวิต ตราบจนลูกหลานได้กินอยู่เจริญวัยมาถึงปัจจุบัน ความรู้หลักของชุมชนจึงได้แก่ความรู้ในด้านสวนโบราณ การปรับตัวที่สำคัญจึงได้แก่การปรับตัวทางความรู้สึกรับทราบ คนคลองกระทิงมักยอมรับในความรู้และความชำนาญด้านสวนของผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย แม่ประมวล กรงทอง อายุ 72 ปี แม่นสวนโบราณจะมีต้นมะปรางอายุกว่า 100 ปี ได้เคยหันเห มาปลูกกล้วยถึง 30 ไร่ ช่วยกันทำ 2 คน ตายาย ในครั้งแรกปลูกกล้วยน้ำย่ะแต่เมื่อมีสิ่งรบกวนจำพวกหนอนแมลงเจาะต้นกล้วย ชาวบ้านในบ้านคลองกระทิงได้รู้จักปลูกกล้วยตานีขึ้นมาทดแทน อันเป็นการเปลี่ยนพันธุ์พืช และใช้ความรู้ครั้งเดิมกับชุดความรู้ใหม่ กระบวนการได้มาของความรู้ดั้งเดิมได้จาก ปู่ ย่า ตา ยาย บ้านไหนมีมะปรางพันธุ์ดีจะไปขอกันมาปลูก

การบำรุงรักษาใช้ความรู้ดั้งเดิมใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ แม้แม่ประมวลจะปรับตัวของ
ความรู้การบำรุงสวนไป สังเกตธรรมชาติ

“ดูดินมันกลายเป็นสภาพไป แต่ก่อนดินมันดีทุกอย่าง
มันจะงามของมันเอง โดยไม่ได้ใช้อะไรเลย
สมัยนี้จะทำอะไรต้องใส่ปุ๋ยทุกอย่างเลย”

แม่ประมวล พยายามอธิบายสาเหตุการใส่ปุ๋ยในสวนกล้วยที่มาใช้ปุ๋ยฟอส ทำให้ต้น
กล้วยตานีงาม ตัดยอดได้บ่อย แต่ได้รู้จักลดต้นทุนปุ๋ยโดยเอาขี้วัวมาใส่ด้วย อันเป็นแนวทาง
ปลูก เพื่อขายทั้งกล้วยผลสด และใบกล้วย ถ้าตั้งต้นพิจารณาความรู้ว่าด้วยระบบการผลิต ใน
บ้านคลองกระทังมีระบบความรู้การผลิตรวม 2 ระบบ

1. **ระบบความรู้การผลิตแบบสวนโบราณ** เป็นรูปแบบการผลิตที่เกิดขึ้นในระยะ
แปลงไร่ถั่ว มาเป็นสวนโบราณ เมล็ดพันธุ์ได้จากทั้งธรรมชาติ อาทิ มะกรูดหวาน ส้มโอ ส้มจุ
มะปราง มาเพาะปลูกด้วยการ “บง” ไร่ใกล้ๆ บ้านเรือนชาวสวน การคัดเลือกพันธุ์จะคัดเลือก
ด้วยการชิม การสังเกตว่าต้นเดิม รสไม่เปลี่ยนแปลงไปมากจะเก็บเมล็ดมาบางทำพันธุ์ แต่ถ้ารส
เปรี้ยวไปจะไม่นำต้นนั้นมาทำพันธุ์ สวนโบราณจึงมีเวลาการเริ่มต้นปลูกไม่เท่ากัน ปีไหนได้
เมล็ดพันธุ์อะไรมาก็ปลูกไปก่อน อายุต้นผลไม้จึงหลากหลาย ขนาดของสวนโบราณมักมีขนาด
เล็ก ๆ ถึงปานกลาง ขนาดเล็ก ๆ 1-3 ไร่ ขนาดกลาง ๆ 4-15 ไร่ ระยะปลูกระหว่างต้นไม่ห่าง
กันไม่แน่นอน แม้ภายในสวนเดียวกันจะไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับต้นไม้เดิมว่า ตรงนั้นเคยปลูกอะไร
รอบ ๆ ข้างปลูกอะไร มีการใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ (ก่อนปี พ.ศ.2517) น้อยมาก หรือ
อาจไม่มีเลย ผลผลิตที่ได้ระยะเวลาเก็บเกี่ยวเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีการเร่งออกผลนอก
ฤดูกาล สถานที่เพาะเมล็ดพันธุ์มักอยู่ใกล้ ๆ ครั้วหลังบ้าน เพื่อให้ได้น้ำชุ่มจากน้ำทิ้งของครั
ว์พันธุ์มะปราง มะพร้าว วางแพงหน่อออกมามากมายใกล้ๆ ครั้ว เช่น บ้านกำนันสพล บ้าน
นายอริศ เข้มแข็ง บางบ้านโปรยกากมะพร้าวที่คั้นกะทิแล้วไปบนใบมะนาว เชื่อว่าป้องกัน
แมลงรบกวนต้นมะนาวได้ ในฤดูผลไม้สุกราวเดือน 11 จะมีค้างคาวเนื้อ คาคว่ามาจากทาง
ตอนใต้ของประเทศจีน บินมาจิกกินละมุดในตอนกลางคืน ชาวบ้านอาจใช้ตาข่ายดักค้างคาว
มาทำผัดเผ็ด ทำอาหารได้ แต่ทำอยู่ 4-5 บ้าน ตกถึงท้ายๆ ฤดูหนาวจะไม่ดักค้างคาวเพราะที่
หน้าอกจะมีลูกอ่อนดูนมแม่อยู่ ชาวสวนสงสารลูกค้างคาว จึงปล่อยไปเป็นการรักษาสมดุล
ธรรมชาติ เมื่อค้างคาวมีลูกอ่อนแล้ว และละมุดหมดฤดูกาลค้างคาวเนื้อเหล่านี้จะอพยพกลับ
ไป และปีหน้าจะมาใหม่อีกในฤดูละมุดสุก เห็นได้ว่าระบบความรู้การผลิตของสวนโบราณมิได้
มุ่งผลิตโดด ๆ แต่ยังมีมิติของครัวเรือน เพื่อนบ้านที่มีพันธุ์ผลไม้ ซึ่งได้แก่ระบบความสัมพันธ์

ของญาติของเพื่อนบ้านและระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ อยู่ภายในชุดความรู้สวนโบราณตลอดเวลา

2. ระบบความรู้การผลิตแบบสวนโบราณกับการเกษตรสมัยใหม่ การปลูกผลไม้ ไม่เริ่มต้นเพื่อให้ผลพอแลกเปลี่ยนเป็นข้าวกินได้ตลอดปีนับเป็นความรู้สำคัญของคนคลองกระทง ถ้าเลือกปลูกพืชเพียงอย่างเดียวระหว่างปีจะไม่มีผลไม่ไปขายซื้อข้าวของอุปกรณ์เครื่องใช้ คนจึงยังติดและนิยมปลูกพืชหลายๆ อย่างไว้ในสวนโบราณ แต่เมื่อมีราคาดีสำหรับบางพืช ชาวสวนจะหาความรู้มาปลูกพืชชนิดใหม่นั้น และจะเริ่มแบ่งพื้นที่สวนโบราณบางส่วนมาปลูก เช่น ปลูกกล้วยตานี ตัดใบได้แบ่งสวนโบราณปลูก หรือแบ่งที่ดินเดิมที่ต้นไม้ต่างๆ อยู่แล้ว ปลูกกล้วย แม้จะมีการขุดหลุมปลูกแต่ละระยะปลูกก็ได้ตายตัว มักจะเห็นต้นกล้วยเป็นดงปะปนกับไม้ใหญ่ ๆ บ้างตรงนี้นับเป็นรหัสสำคัญของการเลือกพื้นที่ปลูกกล้วย เพราะการที่สวนโบราณยังอยู่เป็นจำนวนมากทำให้สามารถกำบังลม มีให้ลมจากภูเขา และทุ่งนา ตำบลช้างเคียงพัดแรง ทำให้ใบตองกล้วยแตกเสียหาย และแม้สวนกล้วยของบางคนจะอยู่ริมทุ่งโล่ง ใบตองกล้วยตานี จะไม่ค่อยแตก เพราะมีคุณสมบัติพิเศษ เหนียว ฉีก แตก มีน้อย คุณภาพใบตองจึงสม่ำเสมอ สู้กับพลาสติกได้ โดยเฉพาะแม้ค้าเส้นขนมจีนนิยมใช้รองเชงขนมจีน งานศิลปะ งานห่อขนมไทย งานพิธีกรรมทั้งพุทธ พราหมณ์ ฮินดู ล้วนใช้ใบตอง เมื่อชาวสวนต้องการผลิตให้เป็นที่ต้องการของตลาด จึงใช้เกษตรกรรมสมัยใหม่ ใช้ชุดความรู้การปลูกใหม่ ต้นพันธุ์ใหม่ แต่ต้นพันธุ์ที่ได้จากการทาบกิ่ง จะหาอาหารและอายุไม่ยืนยาวเท่ากับที่เพาะจากเมล็ด อีกทั้งต้องการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงทำให้การจัดการซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งที่จริงชาวสวนทั้งหมดยังไม่เห็นด้วย ความรู้การจัดการสวนสมัยใหม่ในการกำหนดระยะปลูก อาทิ กล้วยตานี ระยะระหว่างแถว 3 คูณ 3 เมตร ไร่หนึ่งปลูกจำนวน 178 ต้น เพราะง่ายต่อการดูแล ง่ายต่อการเก็บเกี่ยว อีกทั้งระยะหลัง ๆ เมื่อมีระบบการเกษตรทั้งสำนักงานเกษตร อำเภอ ตำบล และวิทยาลัยเกษตรกรรมสุโขทัย ทำให้ความรู้ ในการทำสวนสมัยใหม่เข้าสู่คลองกระทงมาก แต่การปรับตัวด้านความรู้ของชาวสวน ในมุมมองของเจ้าอาวาสวัดคลองกระทง ซึ่งตัวท่านเองได้สำเร็จระดับ ปวช. มาจากวิทยาลัยเกษตรกรรมสุโขทัย มองว่าความรู้สวนสมัยใหม่มีภาคปฏิบัติการอยู่ในสวนโบราณได้เพียงร้อยละ 10 เท่านั้น คนอีกร้อยละ 90 ยังใช้ความรู้สวนโบราณในการผลิตอยู่ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ใช้มากได้แก่การใช้น้ำคลองล่อย การใช้เครื่องสูบน้ำ รถตัดหญ้า รถไถเครื่องพ่นยา ในขณะที่อุปกรณ์การทำสวนโบราณยังมีอยู่มาก อาทิ จอบ เสียม มีดถาก ไม้สอยละมุด ไม้สอยใบกล้วย

ความทันสมัยในความรู้การผลิตแบบใหม่ ได้เริ่มทำให้ความรู้สวนโบราณกลายเป็นอันที่ละน้อย กระบวนการเรียนรู้สวนแบบทันสมัยเริ่มถ่ายทอดลงสู่เกษตรกรชาวสวน ตรงนี้กระทบอุดมการณ์ชาวสวนโบราณรุนแรงมาก เพราะที่ดินสวนโบราณส่วนมากจะอยู่บริเวณริม

แม่น้ำยม แต่ถ้าจะทำสวนการค้าสมัยใหม่ อาจทำได้แม้อยู่ไกลแม่น้ำ เพราะมีระบบสูบน้ำเข้าสวนช่วย แต่ต้องใช้ทุนมากขึ้น กรณีสวนของนายนิยม ศรีเจริญ อายุ 52 ปี การศึกษา ป.6 มีที่ดิน 9 ไร่ เดิมปลูกแบบสวนโบราณ มะนาว มะพร้าว ส้ม ขนุน มะม่วง ปรากฏว่าขายได้ราคาไม่ค่อยดี มะพร้าวได้เพียงผลละ 1-2 บาท อีกทั้งเห็นว่า “ปลูกไม่เก่ง” ไม่เป็นแถว จึงพยายามไปหาพันธุ์มะกอกมาจากมหาประคอง บ้านอยู่หมู่ 7 มหาประคองได้พันธุ์มะกอกมาจากจังหวัดน่าน เวลานี้ขายลูกมะกอกได้กิโลกรัมละ 3 บาท และขอพันธุ์มะปรางจากอาจารย์โน้ม เมื่อ 2 ปีที่แล้ว และพันธุ์มะปรางจากสวนมะปรางอยู่ข้างเกษ สวรรคโลก มาลองปลูกโดยใช้การวางแปลงปลูกเป็นแถว ในแถวปลูกสลับระหว่างมะกอกกับมะปราง คาดว่าจะให้ผลผลิตได้ดีกว่าแบบสวนโบราณ

สำหรับในสวนโบราณเองแม้จะยังไม่ตัดโค่นต้นผลไม้เก่าแต่ได้มีการใช้ปุ๋ย ใช้สารเคมีบ้างแล้ว บางบ้านทดลองทำมะม่วงนอกฤดูกาล ชัยชนะของความรู้การเกษตรสมัยใหม่เริ่มมีสถาบันเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร พยายามให้ชาวบ้านทำโครงการผลิตโดยมีทุนเงินตราให้ จะปรับปรุงสวนเพื่อใช้ซื้อขาย ซื้อปุ๋ยก็ได้ ต้นทุนการผลิตโดยใช้ความรู้เกษตรสมัยใหม่ด้วย สำหรับสวนโบราณของนางประสิทธิ์ ชูทรัพย์ อายุ 38 ปี สวนโบราณขนาด 4 ไร่ มีต้นไม้ผล 100 กว่าต้น ได้แก่ มะม่วง มะปราง ละมุด กัลยanea ได้ประมาณการต้นทุนการผลิต ในฤดูกาลผลิต พ.ศ.2545 ดังนี้

1. ค่าปุ๋ย หวานหน้าฝน 2 กระสอบ ราคา 500 บาทต่อกระสอบ เป็นเงิน 1000 บาท
2. ค่าสูบน้ำคลองลอย ชั่วโม่งละ 50 บาท จำนวน 2000 บาท
3. ยารักษาต้นไม้ให้แตกใบอ่อน จำนวน 5000 บาท
4. ค่าแรงงาน ตัดหญ้า คำน้ำมันเครื่องตัดหญ้า ครั้งละ 3 ลิตร จำนวนเงิน 1000 บาท
5. ค่าต้นพันธุ์มะปราง กิ่งละ 350 บาท จำนวน 10 กิ่ง เป็นเงิน 3500 บาท
6. ซื้อต้นเสริม มาเสริมกิ่งพันธุ์ให้มีจำนวนโค่นรากมากกว่า 1 โคน ต้นละ 5 บาท ซื้อครั้งละ 200 ต้น 3 ครั้ง เป็นเงิน 3000 บาท

รวมต้นทุนสำหรับสวนโบราณที่ใช้เทคนิคการผลิตแบบใหม่ 4 ไร่ จำนวน 15,500 บาท ทั้งนี้ไม่รวมต้นทุนค่าแรงเจ้าของสวนเองรวมทั้งค่าทำปุ๋ยชีวภาพจากกากน้ำตาลกับวัสดุเหลือทิ้ง ความรู้สวนโบราณในบ้านคลองกระทังแต่เดิมที่ทำโดยมีต้นทุนต่ำ กลายเป็นมีต้นทุน เพราะใช้ความรู้สวนสมัยใหม่เข้ามาจัดการภายในสวนโบราณเพื่อหวังให้ผลผลิตออกมาพอกินพอขายให้ได้เงินมายังชีพในยุคทุนนิยม ที่มีสินค้าราคาแพงดึงดูดใจมากมาย เวลานี้ผ่านไป การเบียดขับความรู้สวนโบราณยิ่งมากขึ้น เพราะเจ้าของสวนเริ่มไม่พอกิน ไม่พอใช้ ผู้คนชาว

สวนจึงปรับตัวด้วยการใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ นับวันแต่จะมากขึ้น นั่นหมายถึงความรู้สวนโบราณกำลัง “เป็นอื่น” ในสายตาของการผลิตแบบการค้า

ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าวของ

ในยุคดั้งเดิมระบบการค้าได้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยรุ่งเรือง ดังในศิลาจารึกว่า “จุ้จว้ไปค้า ชี้มาไปขาย ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า” (ดูในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1) แสดงให้เห็นอำนาจการจัดระเบียบการค้าเกิดขึ้นแล้ว มีระบบพ่อค้า ในอีกซีกหนึ่งที่อำนาจการค้าหลักไปให้อยู่ในบริเวณห่างไกลตัวเมือง ซึ่งการค้าไม่คึกคัก ผู้คนในหมู่บ้านยังใช้ระบบเศรษฐกิจที่ไม่ใช้เงินตรา มีการใช้ของแลกของและของเหล่านั้นมีอาจเรียกว่าเป็นสินค้าอำนาจการค้าขายถือว่าเป็นอำนาจหลักที่สร้างปรากฏการณ์การค้า และการแลกเปลี่ยน โดยหลักการใช้ของแลกของให้เป็นระบบนอกเศรษฐกิจ หรือเศรษฐกิจตามอัธยาศัย ตามวัฒนธรรมดั้งเดิม อำนาจที่ด้อยกว่าได้แก่อำนาจการใช้ระบบเศรษฐกิจแบบชาวบ้าน ของแลกของได้สร้างความรู้ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง และถือว่าการแลกของเป็นวาทกรรมหลักสำหรับหมู่บ้านชนบทที่มีการแลกของซึ่งกันและกัน กลไกของอำนาจจึงได้ทำงานอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ สร้างปรากฏการณ์ของแลกของ ผลักดันให้เกิดการแลกของในบริเวณชุมชนห่างไกลการค้าจากตัวตลาด อำเภอสุวรรณโลก หรือสุโขทัย สร้างความรู้ การแลกเปลี่ยนให้แก่ชุมชนบ้านคลองกระโทง รวมทั้งสร้างวาทกรรมของแลกของ ให้เป็นยุคสมัยหนึ่งก่อนถึงการค้าแบบเศรษฐกิจเงินตราทุนนิยม ปรากฏตัวขึ้นและทำหน้าที่อย่างเข้มข้น

1) **สร้างปรากฏการณ์ของแลกของ** อำนาจการค้าได้สร้างอัตลักษณ์ของตลาดขึ้นมา ผ่านภาคปฏิบัติการ ทำให้คนที่มีสินค้า และมีเงินตราไปตลาดเพื่อซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยนตลาดสุวรรณโลก ตลาดสุโขทัยยุคดั้งเดิม มีอาจดึงดูดคนไปจับจ่ายได้ทั้งหมด ภายในหมู่บ้านชาวสวนโบราณไทยเลื่องได้ตอบโต้ตลาดการค้าบางส่วน และค่อนข้างจะเป็นส่วนสำคัญที่สุดของชาวบ้าน นั่นคือ การหาข้าวไว้บริโภคให้ได้ตลอดปีด้วย เหตุทางด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ที่บ้านนี้เป็นบ้านผลไม้ ไม่มีการทำนา ระบบความจำเป็นในการยังชีพ ที่ต้องมีข้าวบริโภค คนจึงออกไปหาแลกข้าว โดยใช้การหาผลไม้ ผักพื้นบ้านจำพวกหัวหอม หัวกระเทียมไปแลกข้าว ปรากฏการณ์นำของไปแลกของ ผลไม้ผักแลกข้าวได้เกิดขึ้นมานาน ช่วงดำเนินการรวบรวมข้อมูลสังเกตหลายบ้านมิได้สร้างยุ่งข้าว เช่น หมู่บ้านชาวนา ในอดีตคนได้ออกแลกข้าวจนเป็นวัฒนธรรมประจำถิ่น ในขณะที่เดียวกันช่วงเวลาในการแลกมีความสำคัญ หมู่บ้านไทยเลื่องเมื่อมีผลไม้ ผัก ออกดอกผลแล้ว และหมู่บ้านชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนจึงออกแลก ทิศทาง เส้นทาง จะตรงข้ามกับทางไปตลาด มีแนวโน้มออกไปหมู่

บ้านชาวนาที่ทำนามากๆ ไม่เป็นป่าไผ่รกทึบมาก การออกแลกไม่ต้องอาศัยการตลาด การโฆษณา และมีได้หวังผลในเชิงเศรษฐกิจ หวังกำไรในรูปแบบต่างๆ

ในยุคก่อนการค้า หรือเศรษฐกิจแบบเงินตราเข้มข้น ชาวบ้านคลองกระทง ซึ่งมีผลผลิตส่วนใหญ่เป็นผลไม้ นานาชนิด ย้อนไปประมาณ 40 ปีขึ้นไป ผู้เฒ่าผู้แก่ได้บอกเล่าเรื่องราว ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าวของกับชุมชนชาวนาข้างเคียง หมู่บ้าน กว่า 9 ชุมชนขึ้นไป เป็นบรรยากาศที่มีการแลกเปลี่ยนคึกคักประจำปี เพราะมีเป้าหมายในการได้ข้าวมาเป็นอาหารหลักภายในครัวเรือน หน้าที่การไปแลกเปลี่ยนข้าวของค่อนข้างจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง การไปไปคราวละ 5-6 คน แต่ละคนใช้วิธีการหาบ จะมีผู้ชายเป็นญาติหาบไปแลกข้าวของช่วงเช้าประมาณ 8 โมงเช้า กลับมาในช่วงเย็นประมาณ 4 โมงเย็น ช่วงเวลาของการหาบของอยู่ราว 8 ชั่วโมงต่อ 1 วัน ไม่นิยมไปค้างแรม เพราะเกรงใจ เป็นภาระแก่บ้านที่ไปแลกข้าว และภาระกลับมาเลี้ยงลูก

การเตรียมของไปแลกข้าว ผลไม้เป็นการเตรียมปลูกบำรุงรักษาไปตามสภาพสวนเท่าที่มีต้นผลไม้ในสวนอยู่เดิม แต่ในกรณีผักจำพวก หอม กระเทียม ต้องหาดินร่วนลงไปใส่ในตลับแม่น้ำยม ราวๆ เดือน 3 ยกร่องยาว 3 วา บ้านหนึ่งปลูกราว 10 ร่อง หัวหอม 5 ร่อง กระเทียม 5 ร่อง ลงมือปลูกในราวเดือน 11 เก็บเกี่ยวในเดือน 3 ต้นเดือน ถอดกลอนออกไปแลกข้าว ตกอยู่ในราวหลังหมู่บ้านชาวนา ทำพิธีกรรมแรกตักข้าวใหม่ ในราววันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันดี ตรงนี้ถือเป็นกติกาของคนโบราณ รู้ว่าชาวนาเจ้าของข้าว ลงแรงลงมือปักดำกว่าจะได้ข้าวมากิน ต้องรู้กาลให้ชาวนาเจ้าของข้าวได้กินข้าวใหม่ก่อน แล้วจึงจะออกไปแลกข้าวได้ คนให้แลกข้าวจะเต็มใจให้แลก ซึ่งระบบอย่างนี้ไม่มีในปัจจุบัน เพราะเมื่อรถเกี่ยวข้าวเสร็จ ข้าวจะถูกนำไปขายที่โรงสีหรือท่าข้าวทันที ไม่ต้องขึ้นยุ้ง ไม่ต้องรอแรกตักข้าวใหม่ ไปสีหุงกินก่อน ยกเว้นบางหมู่บ้านที่ไม่มีระบบการค้าทันสมัยเข้าไป

ผลไม้ที่จะเตรียม ใช้การทำนายใจของคนในหมู่บ้านที่จะไปว่า ระยะนี้ต้องการกินผลไม้ อะไร จะพยายามหาชนิดนั้นไป รวมทั้งหาไปให้เกิดความหลากหลาย ภายในหนึ่งหาบ ที่มีกระเชอ 2 ใบ หาบไปอย่างละพอประมาณ มีหอม กระเทียม และสับปะรด 3-4 หัว สังเกตว่า จะหาบไม่หนักเกินกำลังเพราะไปทางไกล และให้เหมาะกับแรงหาบของหญิงแม่บ้าน รวมทั้งมีการเตรียมขวดน้ำปลาบรรจุน้ำปิดด้วยฝาจากไม้ไผ่ที่มีผ้าหุ้มใส่ในหาบประมาณ 2 ขวด ไว้ดื่ม น้ำระหว่างทาง มีการเตรียมอาหาร ข้าวห่อ พริก ปลาเกลือ ไปรับประทานในตอนกลางวัน ผู้หญิงบางคนก็ไปแลกข้าวอาจเตรียมเสื้อผ้าไปด้วย เพื่อเปลี่ยนเวลาลุยโคลน ลุยน้ำ

ของที่เตรียมไปเป็นจำพวกผลไม้ ต้องคัดคุณภาพดีกินได้ไปแลกเพื่อรักษาชื่อเสียงคนไปแลก และสิ่งที่แลกได้เร็ว และของที่ต้องการมากกลับเป็นหัวหอมหัวกระเทียม แม้หอมกระเทียมใหญ่ที่เก็บไว้ในราวต้นเดือนสาม จะถูกตากไว้ก่อนไปแลกในรุ่งขึ้นหัวกระเทียมหอม

ที่ใช้แลกเปลี่ยนปัจจุบันใช้ของปีที่แล้ว เพื่อให้ให้น้ำหนักเบาลงสะดวกในการหาไปแลกข้าวทางไกล การเตรียมผลไม้ หัวหอม กระเทียม คัดตามคาบเวลาเช่นนี้ จึงมีการเตรียมการล่วงหน้าเป็นปี ก่อนไปแลกข้าว ชาวสวนโบราณจึงมีความรู้ด้านเทคนิคเวลา และจัดการเวลาแม่บทของการแลกเปลี่ยน (Meta-Chronology) ได้อย่างดี

การหาผลไม้ไปแลกข้าวของ อุปกรณ์การหาได้แก่ กระเชอ ตะกร้า ไม้คาน หาไปเบาๆ เข้าไว้ เพราะหาไปไกล ชุดเสื้อผ้าถุงใช้ชุดทำสวนปกติหาไป ผู้หญิงหาผลไม้ น้ำดื่ม เสื้อผ้า อาหารกลางวัน ผู้ชายอาจพกนุหรีไปด้วยไว้สูบบุหรี่ระหว่างทาง ในยุคชาวบ้านออกไปแลกข้าว เกิด**ประเพณีรับหาแม่** คือ ลูกสาว ลูกชายที่อยู่บ้าน แม้จะอายุวัยรุ่นจะออกไปรอรับหาแม่ที่หาข้าวกลับมา ในระยะทางครึ่งทางโดยประมาณ ลูกบางคนสนุกสนานไปรอรับหาแม่ที่สะพานไม้ แผ่นเดียวตรงชายหมู่บ้าน จะป็นต้นไม้มองดูแม่ ว่าจะกลับมาถึงเมื่อไร เป็นความทรงจำที่ดีมาถึงปัจจุบัน และเป็นการช่วยแม่ทำงานหาข้าวที่แลกได้ ต่อจากแม่เข้าบ้าน ทำให้แม่ได้พักไม่รู้สึกอิดโรยเกินไป เมื่อเข้าบ้าน แต่ลูกในสมัยปัจจุบันแม่ต้องไปรับกระเป๋จากโรงเรียนกลับบ้าน เพื่อไม่ให้ลูกอิดโรยเกินไป จะได้เรียนพิเศษได้อีกหรือทำการบ้านได้อีกในช่วงเวลาเย็น ๆ อันเป็นหนทางการแข่งขันไปสู่อาชีพที่ดี ๆ การให้หญิงหาผลไม้ไปแลกแสดงถึงวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ จึงอาจต้องอยู่พิทักษ์ทรัพย์สินบ้านเรือน และสวน ตัวตนของหญิงในยุคสมัยนี้ ค่อนข้างถูกอำนาจกระทำแต่คนก็ยอมหาผลไม้ไป เพราะถือเป็นการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือน การออกไปต่างหมู่บ้านของหญิงไม่ถนัดนัก มีโอกาสในช่วงนี้ ซึ่งอาจได้ผูกมิตรแม่รัก แม่เกลอ เพื่อปฏิสัมพันธ์กับหมู่บ้านข้างเคียง หญิงยุคนี้หาของไปแลกข้าวจึงเสมือนเป็นทูตไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับหมู่บ้านต่าง ๆ ด้วย สร้างมิตรภาพระหว่างหมู่บ้าน

2) การผลักดันให้เกิดการแลกของในบริเวณห่างไกลการค้าจากตัวตลาด

หมู่บ้านชาวสวนโบราณไทยเลื่องลือนำผลไม้ออกไปแลกข้าวกับหมู่บ้านหนองป่าตอ บ้านไร่ บ้านหนองหอย บ้านหนองสมแสง บ้านชาน บ้านหนองกลับ บ้านหนองเรียง บ้านท่าวิเศษ และบ้านแม่น้ำ ชนิดของผลไม้ และผักที่ใช้แลกข้าว ส้มโอ กล้วย มะพร้าว ขนุน แลกข้าวบ้านหนองป่าตอ หอม กระเทียม สับปะรด มะปราง แลกข้าว บ้านไร่ บ้านหนองหอย และบ้านหนองสมแสง หอม กระเทียม สับปะรด มะปราง แลกข้าวบ้านชาน ขนุน กล้วย มะปราง แลกข้าวบ้านหนองกลับ ขนุน กล้วย มะปราง แลกข้าวบ้านหนองเรียง บ้านท่าเกษม สังเกตว่าระยะย้อนไปกว่า 40 ปีก่อน มิได้มีละมุดออก เพราะยังไม่ปลูกกันมาก มีเฉพาะพอกินสำหรับในหมู่บ้าน

หมู่บ้านที่นำข้าวมาแลก ในราวเดือนหกจะมีหมู่บ้านชาวนานำข้าวบรรทุกล้อมาแลกของกับหมู่บ้านคลองกระทง บ้านไร่ นำข้าวมาแลก ขนุน มะพร้าว บ้านชาน นำข้าวมาแลก ขนุน มะพร้าว ผลไม้ บ้านหนองกลับ ชูดหอยขม มาแลกมะพร้าว ในช่วงหลังได้มีการแลกของทางน้ำด้วย อาทิ เรือมอญ นำโอ่งแดง มาแลกกับกล้วยน้ำว้า หรือแลกกล้วย เป็นต้น

อัตราการแลก ใช้การคะเนด้วยสายตา ว่าผลไม้เท่าไร จะแลกกับข้าวได้เท่าไร การให้ของแลกของนั้นกระทำภายใต้ หลักความเอื้ออาทร ถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน ถ้าให้น้อยอีกฝ่ายจะไม่พอใจถึงลูกจึงให้สมน้ำสมเนื้อ อาทิ

ถาม ส้มโอกี่ใบถึงจะได้ข้าวถึงหนึ่งแม่

ตอบ ก็สุดแล้วแต่เราจะให้เขา 1 ลูก 4 ลูกอย่างนี้

ถาม แล้วขนุนแก่กี่ลูกถึงจะได้ข้าวสารถึงหนึ่ง

ตอบ อย่างขนุนเราก็ให้เขา 2 ลูก 3 ลูก ได้ถึงหนึ่ง

ถาม มะพร้าวนี่ กี่ลูกได้ข้าวถึงหนึ่ง

ตอบ สุดแท้แต่เราจะให้เขา 2 ลูก 3 ลูก

การแลกเปลี่ยนมิได้อัตราแน่นอนตายตัว เป็นวิธีการแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือกันไปมาหาสู่กัน ไม่ใช่การระบายสินค้า ไม่หวังกำไร เป็นการหวังให้แต่ละฝ่ายมีของอยู่กิน มีปัจจัยการผลิต เอาไว้กิน และเป็นการทำกุศล วัฒนธรรมการใช้ของแลกของชาวบ้าน คลองกระทงมิได้เป็นไปตามระบบการค้าขายแบบสินค้าแลกสินค้า หากเป็นการแลกเปลี่ยน เพื่อช่วยเหลือกันทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ แรงงานในการลงแขกถางสวนรับน้ำ รวมทั้งความไม่คล่องตัวของการคมนาคม ที่หมู่บ้านนี้ต้องเอาผลไม้ตั้งแต่ตอนเย็น หาบลงเรือข้ามฟากไปไว้ฝั่งวัดคลองกระทง เข้าจึงไปรอรถยนต์ที่มีคันเดียว ถ้าเต็มก็ไม่ได้ไปขายของที่ตลาดอำเภอสรีสำโรง สำหรับสมัยหลัง ๆ มา บางครั้งรอรถเอาส้มโอไปขาย 2 วัน

“ขึ้นรถไป เอาไปขึ้นรถอยู่นี่ หลังถนนนี่

และรถนี้โบกมือแล้วโบกมืออีกมันก็ไม่รับ

วันนี้ไม่ได้ไปรุ่งขึ้นเราก็รอรถไปอีก เขาไม่รับ

เขาบอกว่ามันเต็มเขาก็ไม่รับเราหรอก”

แม้ในระยะหลัง ๆ มา 20 กว่าปีแล้วที่มีถนนแล้ว ด้วยเหตุที่รถยนต์ประจำทางมีเพียงคันเดียว คนจึงยังออกหาแลกของในทิศทางตรงข้ามกับการไปตลาด เพราะลำบาก การเดินทางเตรียมของแล้วอาจไม่ได้ไปขายตลาด ล้อออกไปหาแลกของกับของสะดวกกว่า และการใช้อัตราการแลกไม่แน่นอน ถ้าคนรักกันจะได้ของมากกว่า

3) การสร้างความรู้การแลกเปลี่ยน

ความรู้การแลกเปลี่ยนปัจจัยยังชีพของประจำครัวเรือน สืบสาวลงไปจะเห็นภาพของความรู้ที่บริบทหรือกำลังอ่อนกำลังลง กล่าวได้ว่า ความรู้ การแลกเปลี่ยนสร้างจากหญิง เป็นความรู้ของผู้หญิง ในการแบ่งงานกันทำอย่างง่าย ๆ ในครัวเรือนสมัยก่อน การครัวเป็นงานของหญิง การเตรียมข้าวปลา เกลือ มีเพียงพอ หรือหมดไปแล้วเท่าไร จะถูกเตรียมการโดยหญิงแม่บ้าน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ ผู้หญิง แม่บ้าน จะคิดคำนวณการกินข้าวของคนในเรือน ถ้ามีพ่อแม่ และลูกอีก 2 คน สมัยนั้นกินข้าวเดือนละ 15 ถัง ปีหนึ่งคงต้องกินข้าวประมาณ 180 ถัง สำหรับบ้านมี 4 คน ตั้งแต่หลังขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 แม่บ้านจึงมีความรู้เรื่องการแลกผักข้าวใหม่ของชาวนาด้วยจะเริ่มออกมาแลกข้าว เทียวหนึ่งในการหาข้าวกลับมาบ้านหาบได้ข้างละถัง คนแข็งแรงอาจได้ 3 ถังต่อหาบ และในหนึ่งวันจะหาบได้เพียง 1 หาบ เพราะหมู่บ้านในจำนวน 9 หมู่บ้าน ที่มีการแลกข้าวด้วยอยู่ห่างไกลราว ๆ 4 กิโลเมตรขึ้น และถ้าหมู่บ้านต้น ๆ ไม่แลกอาจต้องไปไกลขึ้น บุกน้ำลุยโคลนไปให้ได้ ทั้งรัศมีการไปต้องกลับบ้านทันใน 1 วัน เพื่อมาให้นมลูกอ่อน สำหรับคนมีลูกอ่อน การค้างคืนไม่ค้าง

“ไม่มี กลับยังงี้ก็ต้องกลับเพราะลูกอ่อน ก็ต้องกินนม

ถ้าเขาอยู่นี่ก็ต้องเลี้ยงนมขวดนมแข็ง”

ชุดความรู้ที่สร้างในเรื่องการแลกเปลี่ยน เมื่อคำนวณว่าจะกินข้าวเท่าไรแล้ว ต้องฉลาดที่จะเลือกเส้นทางไปแลกข้าว ไปบ้านที่มีญาติก่อน ถัดมาที่บ้าน “แม่รัก แม่เกลอ” ถัดมาที่บ้านคนรู้จัก และสุดท้ายไปบ้านที่ไม่มีคนรู้จัก เพราะถือว่าการไปแลกข้าว เป็นการทำหน้าที่ทูตเผยแพร่ผลไม้ และสัมพันธ์ไมตรีของหมู่บ้าน และที่สำคัญเป็นทูตเผยแพร่หญิง ตรงนี้เป็นการถอดรหัสการแลกเปลี่ยนของแลกของหมู่บ้านไทยเลื่อง ที่ระบบการค้าสมัยใหม่ ควรคิดนำไปใช้ได้ นักเผยแพร่สินค้า ทูตพาณิชย์ ควรเป็นหญิงด้วย จะได้ผลในแง่ของความรู้ที่ละเอียดอ่อนกว่า และเจตจำนงขนาดหญิงแม่บ้านหาบผลไม้มาแลกถึงหมู่บ้านแสดงผลไม้ดีลงทุนมาอยากให้หมู่บ้านเคียงสวนได้รับประทานผลไม้ด้วย คนจะเห็นดีเห็นงามรับแลกด้วยเสมอ และแม้จะเป็นบ้านไม่รู้จักกัน เมื่อเห็นหญิงมาแลกของจะไม่กังวลภัยร้าย หรือคิดวามาร้าย คนที่มีเพื่อน แม่รัก แม่เกลอ จะนำไปแลก

“บางที่เขาก็นำไปเลย กินข้าวกินปลากันก่อนนะ

ไม่ต้องทุกข์ เขาก็ว่า เราก็ใจเย็นไป เขาก็นำไป

แลกบ้านนี้ ๆ มันก็ไว”

ความรู้ในการแลกเปลี่ยนเวลาขายไปด้วย จะบวกเพิ่มด้วยการดื่มกิน หรือสร้างเพื่อน สร้างมิตรไว้เสมอ เรียกว่า “การลงนัว” ทำให้แลกข้าวได้มากกว่าคนที่ไม่รู้จักกัน

ถาม ลงนัวทำอะไร

ตอบ อันนี้สมมติเหล่านะ มึงก็ลงกูก็ลง
แล้วเขาก็บอกว่าเป็นเพื่อนกันนะ รักน้ำใจกันนะ
แล้วเขาก็นับถือกันเรื่อยมา

ถาม ถือว่าเป็นน้ำสาบานไหม

ตอบ ใช่ น้ำสาบาน แต่มันเป็นเหล้า มันก็เมาเรื่อยมา แต่เขาได้ดีนะ เขาไม่อย่างนั้น
เขาได้ดีกว่าเราไปอีก บางทีข้าวก็ต้องเอาทิ้งไว้ที่นั่นก่อน เอามาแค่เอามาไหว
พอรุ่งก็ไปเอาอีก

ความรู้ว่าด้วยการแลกเปลี่ยน เป้าหมายแท้จริงที่อยู่หลักการช่วยให้คนมีข้าวมีผลไม้
กินแล้ว ยังเป็นการช่วยให้เกิดการตั้งเป็นบ้าน เป็นเมืองก็ขึ้นมาได้ กล่าวคือเกิดการดำรงอยู่ได้
ทั้งหมู่บ้าน ชาวนา และหมู่บ้านชาวสวน การแลกเปลี่ยนนำมาซึ่งความสงบสุข เป็นการแสดง
ความปรารถนาดีต่อกันและกัน เฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขกัน หญิงหรือคนไปแลกข้าว จึงมีความรู้ผสม
ผสานกันทั้งเชิงการแลกเปลี่ยน เชิงการทูต รู้หลักการผูกมิตรไมตรี รู้เส้นทาง รู้จักผู้คนต่างหมู่
บ้าน การแลกเปลี่ยนจึงเป็นโครงสร้างของหมู่บ้านชาวสวนโบราณในยุคสมัยด้วย

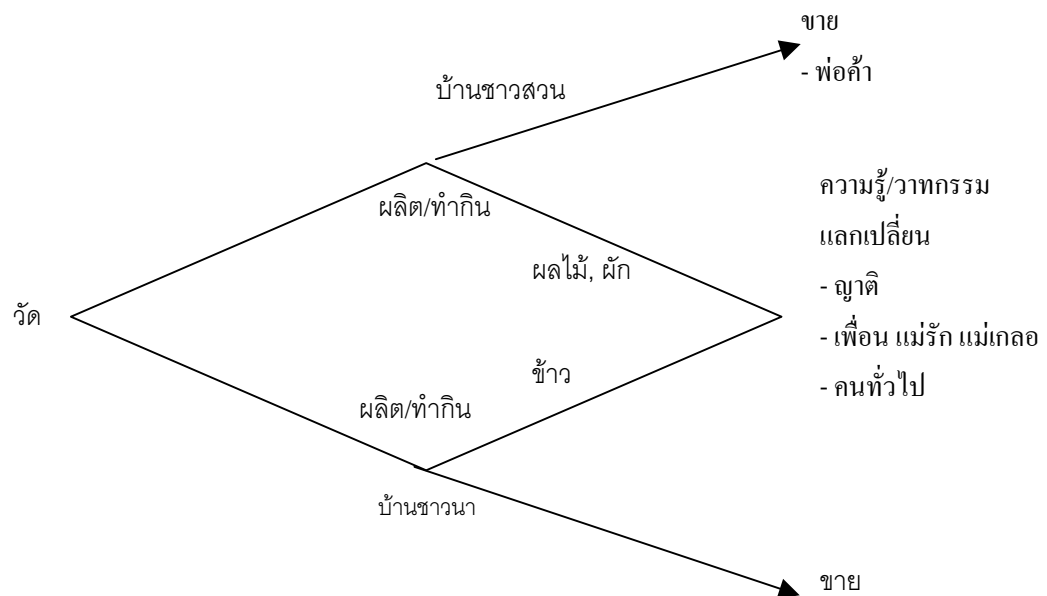
4) วาทกรรมการแลกเปลี่ยน

อุดมการณ์การแลกเปลี่ยน เป็นไปเพื่อมิตรภาพ การช่วยให้อีกฝ่ายมีข้าวของ
บริโภค หรือเป็นปัจจัยการผลิต ในยุคสมัย 40 ปีก่อน ผลไม้มีราคาถูกลงมาก ตู๋เย็นยังไม่มีแพร่
หลายเก็บไว้ได้ไม่นาน ผลไม้ยุคนั้น ๆ หากให้บ้านข้างเคียงจะเป็นการให้กันเฉย ๆ มิได้ขาย
ซึ่งคนที่ได้รับผลไม้เมื่อครอบครัวตนเองมีของกินอย่างอื่นจะให้ของมาตอบแทนกัน สืบสาวลงไป
จะเห็นอุดมการณ์ศาสนาอยู่เบื้องหลังการแลกเปลี่ยน คือ คนเป็นเลกพระ ออกเดินเรียไร
ชาวบ้านไปทำบุญ ต่อมา เป็นวนิก เขาเสียดเพลงแลกทำกิน ตรงนี้คือ ขอทาน ซึ่งอาจารย์
ประทีป เล่าว่า

“วนิก หนะ ตามประวัติจริงๆ นี่ วนิก คือ มัคทายกวัด เขา
เรียก พวกเลกพระ คือ พวกคนใช้หรือพวกลูกน้องของเจ้านาย ที่
เจ้านายไปสร้างวัดไว้หลังหนึ่ง แล้วก็ไปปลุกกระท่อมให้พวกเลก
วัดไปอยู่ดูแลวัดนะ อย่างถ้าวัดผูกพันต้องไปซ่อมมณะ เวลาจัดงาน

ประจำปีวัดก็ต้องหาการละเล่น หาข้าวสุก ข้าวสาร อาหารแห้งไป
เลี้ยงกันในวัดนะ...พอไปก็จะร้องบอกว่าใครมีข้าวสารอาหาร
แห้งเอาไปวัดใส่โรงครัวกันเร็ว ร้องไปอย่างนี้ทุกบ้าน มันเหนื่อยก็
เลยมีเพลง เพลงนี้เขาเรียกว่า เพลงวนิพก มันก็เกี่ยวกับเรื่อง
ชาตกในวัดนั่นแหละ เป็นบทเป็นกลอนร้องกันไป ชาวบ้านก็เรียก
วนิพกมาแล้วสมัยใหม่เขาเรียกขอทาน เอาเสียงเพลงแลกหาเงิน
เขาเรียกขอทานวนิพก ถ้าเดินขอทานไปเฉยๆ เขาเรียกยาจก ใน
เรื่องการขอการเรียไรมีมานานแล้ว มันผูกพันกับวัด คนหลัง ๆ นี่
ไม่ค่อยเอาเข้าวัด ก็เลยเข้าตัวเองเป็นขอทาน”

เห็นได้ว่าการใช้เสียงเพลงแลกของได้ หรือเดินขอเฉยๆ ซึ่งระบบนี้ไม่ตรงกับระบบ
การแลกเปลี่ยนคำกับสินค้า (barter economy) ที่คู่แลกทั้ง 2 ข้าง จะต้องมีส่วนคำแล้วนำมาแลก
กันโดยตรง ปราศจากตัวกลาง ระบบเงินตรา หรือระบบภาษี แม้ชาวสวนโบราณจะมีผลไม้
ไปแลกข้าวกับหมู่บ้านชาวนา มิได้เคยคิดว่าผลไม้เป็นสินค้า จึงไม่มีระบบกระตุ้นการบริโภค
ด้วยการทำการประชาสัมพันธ์ โฆษณา หรือกระตุ้นให้เกิดตราสินค้า แล้วบริโภคสัญญา เช่น
ปัจจุบัน การสืบทอด ต่อยอดภูมิปัญญาด้านบุญทาน เริ่มตั้งแต่การเรียไรรอบบุญ การขอทาน
ยังชีพ มาจนถึงการนำของแลกของสืบทอดกันมา ถ้าถือว่า การเรียไรรอบบุญของพวกแลกวัด
เป็นตัวบทเริ่มต้น (Original texts) การนำผลไม้ไปแลกข้าว จะเป็นตัวบทที่สอง (secondary
texts) ทั้งสองตัวบทพิจารณาในมิติเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ไม่สัมพันธ์กันเลย แต่หากพิจารณา
ในแง่ของภาคปฏิบัติการวาทกรรมแลกเปลี่ยนจะเผยด้านที่เกี่ยวข้องกันขึ้นมา ผู้สร้างหรือ
ผู้ปฏิบัติการได้แก่ ชาวสวน ชาวนา ภายใต้ความรู้ในวิถีชีวิต ผู้คนจะสามารถปลูกผลไม้ พืช
ผัก ปลูกข้าวได้ เมื่อมีการผลิตได้จะแบ่งบางส่วนไปทำบุญ ให้ทานบางส่วนกินเอง ส่วนหนึ่งนำ
ไปแลกเปลี่ยน คือ แลกของผลไม้ จากการแลกได้แก่ ข้าวของที่เก็บไว้กินยังชีพ เก็บไว้ใช้เป็น
ปัจจุบัน ผลิตต่อไป อาทิ พันธุ์ไม้ รวมทั้งมีจำนวนหนึ่งจะคัดเอาผลผลิตข้าวผลไม้ไปขาย ในยุค
ไม่ใช้เงินตราเข้มข้น การแลกเปลี่ยนจะมาก เข้มข้น ทุกบ้านชาวสวนโบราณจะออกแลกข้าว
ตราบนัจฉัยคณาคม และความเจริญมากขึ้น ผลไม้จึงผลิตทั้งกินเองและออกขาย พร้อมๆ
ไปกับการแลกเปลี่ยนของแลกที่ปัจจุบันเหลืออยู่น้อยมาก เพราะใช้วิธีไปขายให้ได้เงินตรา
แล้วจึงมาซื้อของกินใช้อีกทอดหนึ่ง คนจึงเชื่อว่า เงินไม่เน่าเสียทำให้การสะสมทรัพย์และ
ความมั่นคงเป็นไปได้ด้วยความง่าย

ภาคปฏิบัติการวาทกรรมการแลกเปลี่ยน อยู่ภาคใต้กลไกการทำงานของความรู้ ด้วยเหตุที่ความรู้ในยุคสมัยเป็นความรู้ชนิดที่บุคคลสร้างขึ้น ภายในความคิด ก่อนจะมีประสบการณ์จริง พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ได้ปฏิบัติจริง เป็นประสบการณ์ชีวิต ได้ออกเดินทางไปแลกเปลี่ยน ความกระตือรือร้น ไปต่างถิ่นเป็นหนทางทำให้คนได้เปิดโลกทัศน์ แลกเปลี่ยนความรู้ สร้างบรรยากาศความอบอุ่นหมู่บ้านข้างเคียงกัน สร้างความเป็นกันเอง ความเข้าใจกันและกัน การแลกเปลี่ยนเป็นประจักษ์ให้เห็นถึงแนวคิดในการยอมรับความต่างในทางวัฒนธรรม จนนำมาแลกเปลี่ยนเชิงวัฒนธรรมหมู่บ้านชาวสวนโบราณรู้จักวัฒนธรรม พิธีกรรม แลกผักข้าวใหม่ ขณะที่หมู่บ้านชาวนารู้จักวัฒนธรรมการดำรงชีพของชาวสวนว่าต้องการข้าวอยู่กิน จึงต้องมีการแลกของกับของ การกระทำการแลกของกับของระหว่างคู่แลกเปลี่ยน ก่อให้เกิดความยั่งยืนของความรู้ที่แต่ละฝ่ายสร้างขึ้น เพราะได้มีการใช้ความรู้ สร้างสรรค์ผลิต แลกเปลี่ยน และผสมผสานภูมิปัญญาชาวสวน เข้ากับเทคโนโลยีต่างสาขาการผลิต หรือแม้แต่เทคโนโลยีใหม่

อัตราการแลกเปลี่ยนของแลกของ จำพวกสิ่งอุปโภคบริโภค แม้จะใช้การคาดคะเนในการคำนวณปริมาณแลกต่อกัน ว่าควรอยู่ที่อัตราเท่าไรนั้น สืบค้นเข้าไปเผยว่า มิได้คาดคะเน แต่เพียงสายตา แต่มีการใช้สติปัญญาคิดคาดคะเนว่าควรจะมีอัตราหรือคุณค่า การแลกเท่าใด โดยพิจารณาบริบทประกอบ ตั้งแต่ ความเป็นญาติ ความเป็นพวกเดียวกัน เพื่อนรัก เพื่อนเกลอ ความเป็นกันเอง กฎเกณฑ์ ความใกล้ชิดสัมพันธ์กัน เป็นตัวกำกับอัตราการแลกเปลี่ยน ซึ่งในเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ทำเป็นกฎหมาย มีกฎหมายและพิธีการควบคุมการแลกเปลี่ยน

เงิน สินค้า แต่ชุดความรู้ ว่าด้วยการแลกเปลี่ยนที่สำคัญและใช้มาถึงปัจจุบัน คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ วัฒนธรรม ระหว่างหมู่บ้านกับคนต่างสังคม ตรงนี้กองทุนหมู่บ้านได้รับพลังวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเป็นฐานในการทำงาน เวลาคนมารวมตัวกันบริหารกองทุนหมู่บ้าน จะคิดดอกเบี้ยเท่าไร คนจะปรึกษา คิดคำนวณด้วยสติปัญญา จนสองฝ่าย คือ ฝ่ายกรรมการ และฝ่ายกู้เงินพอใจ จะถือเป็นมติในการคำนวณดอกเบี้ยเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน และการสร้างกองทุนหมู่บ้านเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล อาชีพ ซึ่งกันและกัน ซึ่งปัจจุบันการแลกเปลี่ยนไปไกลมาก มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเกษตร การแลกเปลี่ยนรายการในโทรทัศน์ การที่กองทุนหมู่บ้านจะยั่งยืน นอกจากบริหารจัดการเหมาะสมแล้ว ได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลกันภายใน เช่น ความรู้ การจัดทำบัญชี การเขียนคำขอกู้เงิน เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมแบบหลากหลาย การมีส่วนร่วมระดับคณะกรรมการ การมีส่วนร่วมระดับปฏิบัติการ คือ การทำอยู่ทำกินของชาวสวนได้แลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งอาจนำไปสู่การคิดแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต อาทิ พันธุ์ไม้ พื้นที่ดินการผลิต แหล่งน้ำ ปุ๋ยอินทรีย์ เครื่องจักร อุปกรณ์ การทำสวนทำนา เป็นต้น

การที่มีคู่แลกเปลี่ยนของกับของทำให้เกิดระบบตัดพ้อค้าคนกลาง ที่มีการเอารัดเอาเปรียบไปได้ระดับหนึ่ง เพราะถ้าความรู้และการแลกเปลี่ยนของแลกเปลี่ยนของลดลงไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นประวัติศาสตร์แล้ว ผลผลิตจากหมู่บ้านชาวสวน ชาวนา ย่อมนำส่วนเหลือกินเหลือใช้ไปขายสู่ระบบตลาด ชุดวาทกรรมการแลกเปลี่ยนกำลังอ่อนพลังลงมาก และชุดวาทกรรมการค้าแบบทุนนิยมทรงพลังมาก หากมีการเชื่อมโยงปรับถ่ายความรู้การแลกเปลี่ยนมาใช้อีกครั้งหนึ่ง จะทำให้ช่วยปรับสมดุลการแพร่กระจายผลผลิตได้ โอกาสตรงนี้เป็นโอกาสของกองทุนหมู่บ้านที่ควรคิดทำต่อไป หรืออย่างน้อยได้สร้างชุดความรู้ในเรื่องการตลาด ผลผลิตจากสวนให้ชาวสวนรู้เท่าทันเทคนิค กลไก การตลาดแบบทุนนิยม สร้างอำนาจการต่อรอง เพราะระบบการแลกเปลี่ยนแบบโบราณของแลกเปลี่ยนอยู่บนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างชาวสวนกับชาวนา เมื่อใช้ผลไม้ ผัก แลกข้าว และแอบอิงอยู่ด้วยหลักศาสนาที่แลกเปลี่ยนของกันเพื่อช่วยเหลือกัน ให้อีกหมู่บ้านหนึ่งดำรงอยู่ได้มีของอยู่ของกิน แต่ถ้าวาทกรรมการแลกเปลี่ยนของแลกเปลี่ยนของหมดความสำคัญลงในสังคม ชาวนา ชาวสวน คนจะพึ่งการขายผลผลิต การสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (construction of power-relations) ชุดใหม่ ค่อนข้างปรากฏชัดว่าอยู่บนหลักความไม่เท่าเทียมกัน ส่วนเกินของชาวสวน จึงถูกดูดไปด้วยพลังอำนาจการค้า ที่ผู้ซื้ออำนาจเหนือกว่ากองทุนหมู่บ้านจึงควรมีรูปแบบกิจกรรมให้คนรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนกันให้มากขึ้น หรือส่งเสริมให้มีคู่แลกเปลี่ยนของกันให้มาก จะเป็นการปรับแกนอำนาจแบบแนวตั้ง จากชาวสวนถึงพ่อค้า มาสู่ระบบอำนาจหลากหลาย รัฐก็จะมี

เวลาไปทำงานอื่นที่สำคัญๆ แทนที่จะมาตั้งกฎกติกา ควบคุมราคาสินค้า จัดระเบียบการค้า หรือแม้แต่การแก้ปัญหาการประท้วงราคาพืชผลการเกษตรที่ต้องมีทุกฤดูกาลเก็บเกี่ยว

สายน้ำกับความรู้อการแปรรูปผลไม้

ชาวสวนโบราณคลองกระทงต้องทนอยู่กับสภาพผลไม้หลักมีราคาถูกลมนาน ละมุด ราคารับซื้อที่ปากสวนเพียงกิโลกรัมละ 3.50-5 บาท ส่วนน้ำในลำน้ำยมจากอดีตที่เคยอุดม สมบูรณ์ปลาสวายที่เคยจับทำน้ำปลาในครัวเรือนได้ บัดนี้ได้สูญพันธุ์ไปน้ำที่เพียงท่วมหลาก พาปุ๋ยมาให้สวนโบราณ ในปี พ.ศ.2538 กับ ปี พ.ศ.2545 กลับเป็นสายน้ำท่วมท้น ทำความเสียหายให้แก่ชาวสวนโบราณ คนทำกล้วยตานี และต้นเพกา สายน้ำเดิม ที่เคยเป็นที่สะสม ความรู้ วัฒนธรรมการค้าทางน้ำ ค่อยๆ หายไป คงเหลือเฉพาะสวนโบราณ แต่ราคาตกต่ำ ตลอดมา และผลไม้ในสวนมีหลากหลายชนิด แต่ได้มีปัญหาในการผลิต ถ้ามองในสายตา ระบบทุนนิยมขาดความรู้เทคโนโลยีในการผลิต ขาดเงินทุน ขาดแคลนน้ำ ดินเสื่อม ค่าแรงงาน ไม่เหมาะสม และขาดการรวมกลุ่มของเกษตรกร รวมทั้งภัยธรรมชาติ โรค แมลง ปัญหาด้าน ตลาดสำหรับคลองกระทง คุณภาพของผลไม้ยังตรงใจตามความต้องการของตลาด ยกเว้น ละมุด มะปราง ขาดข้อมูลการตลาด ไร้การประชาสัมพันธ์ชาวสวนอยู่ในปัญหาอมตะ คือ ขาด อำนาจการต่อรอง ส่วนตลาดผลไม้ส่งออกหวังพึ่งพาได้ยาก เพราะต้องไปผ่านด่านการกีดกันทาง การค้า มาตรฐานอาหาร การขนส่ง บรรจุภัณฑ์ และเครือข่ายการค้าต่างประเทศ

ในที่สุดการปรับตัวได้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของแม่บ้านคลองกระทง มีแม่เหมจิรา เข้ม แข็ง อายุ 53 ปี เป็นผู้นำ คณะผู้ริเริ่มแรกๆ มี นางพอใจ ฉัตรพร รองประธาน นางปรารภ วิเศษ เลขาฯ นางสาวสกุล กลมทับ เจริญญิก และ นางสาวอุสร่า ผ้าทอง เป็นประชาสัมพันธ์ หวังจะแปรรูปผลไม้ในท้องถิ่น หารายได้ให้กับครอบครัว โดยคำนึงถึงคุณค่าทางโภชนาการ และคุณค่าในทางยาสมุนไพร จึงได้ทำการแปรรูป น้ำผลไม้ น้ำเพกา น้ำกระเจี๊ยบ การทำขนม อบกรอบ และการทำไวน์ผลไม้ ไวน์ละมุด

ความรู้การทำไวน์ เริ่มจากประเพณีการดื่มกิน ในการเลี้ยงของงานบุญในหมู่บ้าน ชายจะดื่มเครื่องดื่มสาโท เหล้าขาว หญิงไม่มีเครื่องดื่ม จึงทดลองทำกระแช่ แต่ดื่มไม่ได้แรง แอลกอฮอล์สูงเกินไป รสขม

กระแช่ ตอนแรกเรียกว่า “กระแช่ผสมผลไม้” เมื่อ 3 ปีที่แล้วพอดีทางเจ้าหน้าที่เกษตร อำเภอสวรรคโลกเข้ามาในหมู่บ้าน พบว่ากระแช่ผลไม้รสชาติดี ประกอบกับที่สวนโบราณมีผล ไม้มาก จึงส่งเสริมทำต่อ

เดิมการทำกระแช่ผลไม้ ทำคล้ายเหล้าขาวแต่ต้องใช้ลูกแบ่งหวานผสม ทำเป็นเหล้า ขาวจะใส่ลูกขม ใส่ น้ำปูน หมัก 15 วัน เมื่อขาวเหนียวลอยก็เติมน้ำ ข้าวเหนียวนี้ผ่านการนึ่งสุก

แล้วใช้ข้าวเหนียวรวมไม่เจาะจงสายพันธุ์ ภาชนะหมักใช้โอ่งหมัก ของน้ำปลาโบราณ แล้วนำไปหลบเจ้าหน้าที่ฝั่งจีน จมน้ำไว้ สมัยลูกแบ่งลูกละ 1 บาท หาซื้อจากนอกหมู่บ้าน หลังเติมน้ำเอามาบ่มต่ออีก 5 วัน แล้วนำมาผสมผลไม้ที่ปั่นไว้แล้ว มาผสมกันแล้วกรอง แล้วเอาไปอุ่น ทิ้งให้น้ำเย็นก่อนเป็นอันพร้อมดื่ม กระแสผลไม้มีชื่อเสียงในงานกฐิน งานผ้าป่า งานสงกรานต์มายาวนานกว่า 20 ปี ภูมิปัญญาตรงนี้มีได้สูญหาย แพ้ภัยทุนนิยม อย่างน้อยได้ช่วยชีวิตชายชาวบ้านคลองกระทง มิให้ดื่มเหล้าโรง ซึ่งอาจมีสารเคมีผสมดื่มแล้วบวม ชาวบ้านเข้าใจว่าเขาใส่ปุ๋ยลงไป และประหยัดเงินออกนอกบ้านเพราะผลไม้เป็นของสวน สีนํ้ากระแผลไม้สวยงาม ถ้าผสมละมุดออกสีเหลือง ถ้าชมพู ออกสีชมพู เหมาะกับงานมงคล แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ กลิ่นหอม รสชาติดี และที่สำคัญในตำบลอื่นไม่มีใครทำเพราะขาดผลไม้

จากกระแผลไม้ชายขอบสู่ไวน์ผลไม้ แม่เขมจิราได้เคยเห็นวิธีทำเหล้ามาตั้งแต่วัย 10 กว่าปีมาแล้ว เห็นเขาต้มกัน ทางเกษตรมาแนะนำว่าอาจลองทำให้เปลี่ยนจากลูกแบ่ง มาเป็นใช้ตัวยีสต์ ยีสต์สดซื้อจากกรุงเทพฯ ขวดละ 25 บาท มาเพาะเชื้อ แบนหนึ่งได้ 3 ถึง น้ำ 20 ลิตรต่อถังเริ่มจากละมุด ได้ไวน์แล้วใส่ขวดน้ำปลา เป็นที่เฮฮามาก แถมยังขายเพราะเป็นขวดน้ำปลา แม่เขมจิราไม่ยอมแพ้ได้พยายามนำกลุ่มแม่บ้านหาความรู้เพิ่มเติมในที่สุดได้พบกับอาจารย์จากทางเกษตร ได้ความรู้สมัยใหม่ในการทำไวน์ ผสมผสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิม และลงมือผลิตไวน์ ดังนี้

1. การเตรียมผลไม้ ทางวิชาการแนะนำให้ใช้เครื่องปั่น แม่เขมจิราเล่าว่า

“ทุกวันนี้เครื่องมือยังไม่ได้ใช้เลย ใช้ครกตำนี้โว
ครั้งแรกนะ อาจารย์เขาสอนก่อน ใช้เครื่องปั่นผลไม้เอานี้
มันจะชุ่น แบบมันละเอียดเกิน มันชุ่นไม่ค่อยได้
สู้ตำไม่ได้ อาจารย์สอนบางทีก็ต้องดัดแปลงบ้างไม่ตาม”

ผลไม้ที่ใช้ทำไวน์มาแล้วของกลุ่มแม่บ้าน ประมาณ 13 ชนิด มีการเตรียมผลไม้ดังนี้

นี้

- 1) ละมุด ใช้ครกตำ
- 2) ชมพู ใช้ครกตำ
- 3) กระเจี๊ยบ ต้มขยำนํ้า
- 4) มะปราง ปอกเอาเนื้อ
- 5) กระท้อน ใช้ครกตำ
- 6) มะกอกนํ้า ใช้ครกตำ

- 7) มะขามป้อม ใช้ครกตำ
- 8) กระชายดำ ใช้ครกตำ
- 9) ดอกอัญชัญ ต้มขยำนํ้า
- 10) ลูกยอ ใช้ครกตำ
- 11) หว้า ต้มขยำนํ้า
- 12) มะยม ใช้ครกตำ
- 13) นํ้ามะพร้าวหอม ต้ม (อยู่ระหว่างทดลองทำ)

ครกที่ใช้ทำเป็นครกสะอาด คือ ครกโบราณ ตำได้รวดเร็ว ละเอียด กลุ่มแม่บ้านจึงนิยมมากในอนาคตอาจมีเครื่องบด เครื่องคั้นนํ้า

2. การทำความสะอาดภาชนะ ใช้การต้มนํ้าร้อนลวก เตาไฟ และนํ้ายาล้างทำความสะอาด ทั้ง ภาชนะหมัก ครก ท่อกาลักนํ้า ขวด

3. ยีสต์ ใช้ยีสต์สดบรรจุขวด ระยะเวลาหลังๆ ใช้ยีสต์ผง

4. การเตรียมนํ้าเชื้อ หรือ สตาทเตอร์ ใช้หม้อสแตนเลสต้ม ระยะเวลาไม่มีเครื่องวัด ใช้การชั่ง นํ้าผลไม้และเชื้อ 4 กิโลกรัม ต่อนํ้า 20 ลิตร และนํ้าตาลทรายแดง 3.5 กิโลกรัม ถ้าเป็นกระเจียบเพิ่มนํ้าตาลเป็น 4 กิโลกรัม ต้มเดือดเอาลงให้พออุ่น ๆ เอามาใส่ถัง 20 ลิตร ที่ผ่านการฆ่าเชื้อด้วยการลวกนํ้าร้อนแล้ว (ถังใบนี้จะใช้เพียง 3 ครั้ง) ปล่อยค้างคืนวันรุ่งขึ้นใส่ยีสต์จำนวน 1 แบน แม่เขมจิราไม่นิยมนํายีสต์หมักโดยตรงด้วยการเขี่ย เพราะจะไม่เสมอกันทางด้านรสชาติ จึงใช้การเตรียมนํ้าเชื้อ ระหว่างเพาะนํ้าเชื้อไว้ประมาณ 15 วัน จากนั้นชั่งนํ้าเชื้อ 2 กิโลกรัม เทลงไปในนํ้าผลไม้ที่เตรียมเหมือนตอนเตรียมนํ้าเชื้อ ใส่ได้ 4 ถัง ขนาด 20 ลิตร หมักไว้ 15 วัน

5. การวัดความหวาน การเติมนํ้าตาล เมื่อหมักได้ 15 วัน วัดความหวานด้วยรีแฟคโตมิเตอร์ มีหน่วยวัดเป็นองศาบริกซ์ ($^{\circ}$ BRIX) ถ้าสมัยไม่มีเครื่องมือใช้เติมนํ้าตาล 1 กิโลกรัม ต่อ 5 ลิตร ปกติกลุ่มแม่บ้านต้องให้ความหวาน บริกซ์ ระหว่าง 18 บริกซ์ ส่วนแรงแอลกอฮอล์ ถ้าเป็น 4 ดีกรี ต้องเติมนํ้าขยับให้เป็น 7 ดีกรีตรงนี้แม่เขมจิราชำนาญมากขนาดชิมได้ และตรงกับเครื่องมือวัดบ่อยๆ

6. การปรับความเป็นกรดต่าง อาจให้เปรี้ยวโดยใส่กรดมะนาวตอนนี้ใช้กระดาษลิตมัส วัดดูสี

7. การหยุดการหมัก ใส่สารตกตะกอน 1 ช้อนแกง ต่อ 20 ลิตร คือ 1 ถัง กรองด้วยผ้าดิบ แล้วต้มนํ้า 60 องศาเซลเซียส

8. การบ่ม ใช้ถังสแตนเลสขนาด 350 ลิตร ตอนนีกลุ่มแม่บ้านมีจำนวน 11 ถัง นำไวน์ที่หยุดการหมักมาบ่มต่อในถังอีก 3-4 เดือน ถ้าบ่มได้ 1 ปี 2 ปี ยิ่งดี

9. การบรรจุขวด นำขวดล้างแล้ววางในภาชนะใส่น้ำร้อนภายนอก ใช้ผ้าขาวกรองน้ำ ไวน์ที่บ่มแล้วถ่ายลงในขวดขนาดเล็ก 630 ซีซี หรือขวดขนาดใหญ่ 750 ซีซี แล้วน็อกเชื้ออีกครั้งด้วยการนำขวดลงแช่น้ำเย็น ตั้งเลี้ยงไว้นานเป็นอันเสร็จกระบวนการ

แม้กลุ่มแม่บ้านจะสามารถผลิตไวน์ได้ในระยะปี 2545 ก็มีอาจนำออกจำหน่ายได้ เพราะยังรอขั้นตอนของแสดมปีสุราแช่ จากทางสรรพสามิต และต้องมีการขออนุญาตทำสุราแช่และผลิตภัณฑ์ตามประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง วิธีการบริหารงานสุรา พ.ศ.2544 (ฉบับที่ 3) คัดโครงสร้างต้นทุน กลุ่มแม่บ้านจึงต้องแปรสภาพมาเป็น สหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทง จำกัด จัดสร้างสถานที่ผลิต บ่อบำบัดน้ำเสีย เครื่องมือ อุปกรณ์ ให้ครบ และให้ทางสรรพสามิต มาตรวจเสียก่อน รวมทั้งจะต้องนำสุราแช่ คือไวน์ผลไม้ไปตรวจคุณภาพ ไวน์ที่น่าตรวจสอบคุณภาพมี 7 ชนิด ตอนแรกนำไปที่เชียงใหม่ เขาคิดค่าตรวจตัวอย่างละ 7000 บาท 7 ชนิด คุณดูแล้วเป็นเงินมากเกินไป จึงนำไปขอนแก่น ทางนี้คิดตัวอย่างละ 4000 บาท ก็ชะรอไว้ก่อน สุดท้ายนำมาตรวจที่กรมสรรพสามิต กรุงเทพฯ นำมาชนิดละ 4 ขวด เมื่อตรวจผ่านทางกรมสรรพสามิต มีหนังสือแจ้งมาจังหวัดสุโขทัย ทางสรรพสามิตได้ติดต่อให้ไปเบิกแสดมปี จึงได้เบิกแสดมปีสุราแช่ ไวน์ขวดเล็ก ตกดวงละ 8 บาท เบิกมา 100 ดวง ขวดใหญ่ต้องติดแสดมปีสุราแช่ดวงละ 14 บาท เบิกมา 500 ดวง แม้สหกรณ์ฯ จะยังไม่นำไวน์ไปจำหน่ายแต่รัฐก็ได้เงินแสดมปีเข้ารัฐไปก่อนแล้ว จำนวน 7800 บาท นี่คือประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือไม่

สำหรับต้นทุนการผลิตไวน์ผลไม้ “ศรียมนา” สหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทง ได้ปรึกษาทางผู้อาวุโส และปราชญ์ชาวบ้านตกลงจะใช้ชื่อไวน์ว่า “ศรียมนา” คือ ใช้แม่น้ำยมตามชื่อในศิลาจารึก ในฉลาก และใช้ “นกจุก” บินอยู่เหนือแม่น้ำยม เพราะแต่เดิมสมัยก่อนในสวนโบราณจะมีนกหัวจุกมากมายเป็นสัญลักษณ์ของสวนโบราณ เหล่านี้เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคม ที่ชุมชนให้มรดกไว้แก่ชาวคลองกระทง ส่วนทุนเงินตรา การผลิตไวน์ แรงแอลกอฮอล์ 8 ดีกรี ขนาดบรรจุภาชนะ 630 ซีซี ตก 29.3 และขนาด 750 ซีซี ตก 52 บาท โดยมีรายละเอียดดังนี้

รายการ	ราคา (ขนาด 630 ซีซี)	ราคา (ขนาด 750 ซีซี)
1. ต้นทุนวัตถุดิบ		
- ผลไม้	.75	.93
- น้ำตาล	2.6	3.25
- ยีสต์	1.75	2.13
- กรดมะนาว, เบนโทไนท์	.5	.62
- น้ำ	.25	.25
2. ค่าแรงงาน, เชื้อเพลิง	4	5
3. ค่าภาชนะบรรจุ	5	16.5
4. ค่าน้ำ, ค่าไฟ ฯลฯ	1.45	2
5. กำไร	21.3	7
6. ภาษี		
- สุราตามมูลค่า	7.34	13.02
- ภาษีท้องถิ่น	1.73	1.30
7. ราคาขาย	29.3 (ประมาณ)	52.0

ทุนเงินตราได้จากการสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ และทุนจากการระดมหุ้นของกลุ่มแม่บ้านเดิม และสมัยแรกๆ ทำมะม่วงแช่อิ่มเป็นเส้นยาว ๆ ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ เริ่มจาก 200 หุ้น ในวงเงิน 32,000 บาท เคยปันผลไปแล้ว 57,000 บาท มีสมาชิก 129 คน ขณะนี้มีเงินทุน 190,000 บาท ลงอยู่ในอุปกรณ์หลายชนิด

การรวมกลุ่มทำกิจกรรมของแม่บ้านหลายแห่งไม่ประสบผลสำเร็จเพราะขาดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่คลองกระทังมีทุนชุมชนเดิมเป็นสวน และระบบความรู้ของสวนโบราณในวิถีชีวิต เมื่อมารวมกลุ่มจึงไปได้พอสมควร เงื่อนไขการมีทุนชุมชน ทำให้การต่อยอดกิจกรรมกลุ่มแม่บ้านเป็นไปได้อย่างเข้มแข็ง เพราะระบบความรู้สวนโบราณที่ผู้คนมีน้ำใจต่อกัน เอื้อเฟื้อกัน ราคาผลไม้ที่กลุ่มแม่บ้านรับซื้อมาแปรรูปจะสูงกว่าราคาตลาด 1 บาท เสมอ เพื่อเป็นการช่วยเหลือชาวสวน การรวมกลุ่มของแม่บ้านจะมีกฎเกณฑ์ร่วมกัน มีกรรมการในรูปแบบสหกรณ์ จำนวน 7 คน วาระ 4 ปี แล้วเลือกตั้งกรรมการใหม่

การสร้างความรู้จากการมีกลุ่มแม่บ้านชาวสวน ได้สร้างความรู้สองชุด

ชุดแรก ความรู้ว่าด้วยการแปรรูปผลไม้ และการผลิตไวน์ผลไม้ไทยพื้นบ้าน ซึ่งเริ่มจากภูมิปัญญากระแช่ มาจนถึงไวน์

ชุดสอง ความรู้ว่าด้วยการรวมกลุ่มต่อรองกับทางรัฐ ในรูปกลุ่มแม่บ้านและสหกรณ์ การเกษตรแม่บ้าน ตั้งแต่ระบบการผลิต การตลาด ซึ่งอาศัยออกงานนิทรรศการ งานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ งานของ ธกส. ตามต่างจังหวัด รู้จักติดต่อกับภาครัฐ หน่วยงานของรัฐซึ่งทำให้เป็นพื้นฐานในการทำงานกองทุนหมู่บ้านในภาคหน้าต่อไปได้

ความรู้ที่ทางกลุ่มจะสร้างต่ออีกได้แก่การร่วมกับ หมู่ 8 ทำการจักรสาน ทำที่หิ้ววางขวดไวน์ โดยใช้ปลอกกล้วยที่ได้จากการตากกล้วยแห้งแล้วไปสานกระเช้าไวน์ ราคาทดลองขณะนี้อยู่ใบละ 50 บาท แต่การสานยากที่การขึ้นรูป จากกันกระเช้า แต่ทาง หมู่ 8 ขึ้นรูปกันกระเช้าไม่ได้ กำลังติดต่อกาหาครูมาสอน

ภายในชุมชนระบบโรงเรียน อาทิ โรงเรียนมัธยมสวรรคคอนันต์ โรงเรียนมัธยมศรีสำโรง อยู่ระหว่างส่งนักเรียนมาเรียนรู้การผลิตน้ำผลไม้จากทางกลุ่มแม่บ้าน ที่เป็นการปรับตัวทางความรู้ การแปรรูปในชุมชน ทั้งชุมชนไม่ว่าจะเป็นบ้าน โรงเรียน และหน่วยราชการที่หน่วยงานเข้ามาสนับสนุนทุนเงิน และความรู้ ประกอบกันขึ้นเป็นเครือข่ายและขยายเครือข่ายการเรียนรู้ออกไป ทำให้คนมีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้กันได้ตลอดเวลา

การค้าทางน้ำ พุนทางเศรษฐกิจการเริ่มกระบวนการสะสมทุน

ชุมชนคลองกระทงดั้งเดิม คนค้าขายอยู่กับตลาดสวรรคโลกและตลาดสุโขทัย การค้าทางน้ำเกี่ยวข้องกับบริษัท สัมปทานไม้ ในเขตเมืองแพร่ ไม้ซุงจะถูกชักลากลงลำน้ำยม มัดเป็นแพไม้ซุง แล้วถ่อล่องมาตั้งแต่เมืองแพร่ ถึงแก่งหลวงจะต้องมัดแบบซุงใหม่อีกครั้งเพราะแพใหญ่ผ่านแก่งหลวงไม่ได้ เป็นที่มาของอาชีพ คนถ่อแพซุง รับจ้างกับทางผู้ทำไม้การค้าขายทางน้ำระหว่างหัวเมืองสุโขทัยกับบ้านคลองกระทง และอำเภอสวรรคโลก มีความสำคัญมากในอดีต โดยเฉพาะเส้นทางน้ำ ตามลำน้ำยมที่ล่องลงมาสุโขทัย ถึงปากน้ำโพมุ่งสู่หัวเมืองทางภาคกลาง สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยามุ่งสู่กรุงเทพฯ ในชาล่อง และเส้นทางเดิมแฉะลพบุรีในขาขึ้น ในความรับรู้ของชาวเรือคลองกระทงคือเส้นทางค้ากล้วยตากคลองกระทง อันลือชื่อ โดยสมัยนั้นยังไม่มีกล้วยตากบางกะทุ่มพิษณุโลก

ชนิดเรือที่ชาวคลองกระทงใช้เป็นเรือมอญ เรือไผ่ ขนาดปากเรือปานกลาง ถึงขนาดเล็ก ถือ 3-4 วา เป็นขนาดเหมาะที่จะตั้งเสวียนบรรทุกกล้วยตากขนาดใหญ่ในท้องเรือได้ประมาณ 2 เสวียน การคลี่คลายว่าทำไมการค้าทางน้ำจึงยังอยู่ได้ช่วงที่สวรรคโลกมีเส้นทางรถไฟแล้ว ได้แก่ ตัวสินค้าที่เป็นกล้วยตาก เป็นอาหารหวานสำหรับชาวนาช่วงฤดูทำนา และ

เกี่ยวข้าวในเขตหัวเมืองภาคกลาง ล่องกล้วยตาก คลองกระทง ลงมาเท่าไร ก็ขายได้หมด ทุกครั้งไม่มีเหลือกลับไป ซึ่งความถี่ของจำนวนเรือ 10 ลำ ที่มีอยู่ทั้งหมู่บ้านโดยประมาณจะ ล่องเฉพาะฤดูน้ำหลาก มีข้อสังเกตว่า ฤดูน้ำหลาก ชาวสวนมิได้มีการทำนา เหมือนชาวนา นอกจากการถางสวนรับน้ำแล้ว จะเป็นการบำรุงรักษาสวนตามปกติ คนจึงล่องเรือได้ และล่อง ได้เฉพาะบ้านที่มีทุนต่อ/ซื้อเรือเท่านั้น กระแสน้ำนิยมที่ไหลบ่าเข้าสวรรคโลก กับทางรถไฟช่วง ต้น ๆ จึงไม่ส่งผลต่อการค้ากล้วยตากคลองกระทง ฤดูกาลน้ำหลาก ได้แก่ ต้นเดือน 6 ล่องไป ถึงหน้าแล้ง เดือน 1 เดือน 2 ปีละ 3-4 เที่ยวต่อลำ แม่จำปา เล่าว่า หนึ่งปีจะมีเงินเข้าหมู่บ้าน คลองกระทงจากกล้วยตากเป็นจำนวนมาก ไม่นับรวมการนำเงินขายกล้วยตาก ซื้อสินค้าขึ้น มาขายที่ได้กำไรไม่มากนัก มาปล่อยขายตามตลาดสุโขทัย ปากแฉวง กำไรนี้พอเป็นค่าจ้างเรือ โยง และค่าอาหารระหว่างเดินทางกลับ จุดนี้นับเป็นกระบวนการสะสมทุนเริ่มต้น ในอดีต สำหรับกลุ่มคนค้าทางน้ำ คติการค้าทางน้ำที่ผู้วิจัยสงสัยว่าทำไมไม่เกิดความมั่งคั่ง เหมือน การค้าทางเรือของอังกฤษ หรือชาติตะวันตก เช่น บริษัท อีสเอเชีย เนื่องจากว่าตัวสินค้ามิได้มี หลากหลาย และไม่มีการรวมสินค้าเป็นโกดังใหญ่ หรือมีบริษัทใหญ่ แต่ชาวเรือคลองกระทง สมัยนั้นต่างคนต่างค้าภายในครอบครัว ที่มีเรือเพียงลำเดียว หรือสองลำอีกทั้งสินค้าก็บริโภค อยู่แต่เพียงหัวเมืองภาคกลาง มิได้เป็นสินค้าที่ตะวันตกต้องการ คือไม่เป็นสินค้าส่งออก เช่น ไม้สัก ดีบุก ตรงนี้เองคืออุปสรรค ที่เป็นรหัสทางวัฒนธรรมการค้าของคลองกระทง และเป็นที่มา ของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า การทำมาหากิน แต่เพียงพอ หมดกล้วยก็หยุด ทำ หมดน้ำในลำน้ำยมก็หยุดล่องสินค้า

การค้าทางน้ำของชาวคลองกระทงถือว่าอยู่ในขั้นพออยู่พอกิน ประสบการณ์การค้า ทางน้ำ ได้สร้างความรู้อย่างน้อยสองชุด

ประการแรกการสร้างความรู้เกี่ยวกับการล่องเรือ คนที่จะล่องได้ ต้องผ่านการ เรียนรู้ การว่ายน้ำ ใ้ร่างกายสัมผัสกับกระแสน้ำ ทำให้ได้เรียนรู้ กระแสน้ำโดยตรงฝึกการถ่อ แพตั้งแต่ครั้งถ่อซุง ช่วงถ่อแพ ซุง มีเรื่องสนุกเล่ากันว่า เวลาแพไม้ซุงมามาก ๆ บางครั้งคนก็ อาจลงไปเก็บไม้ที่ลอยมาเกยตลิ่งมาเลื่อยใช้ได้เพราะพวกมัดแพไม้เอาไปไม่หมด โดยที่ใน ความรับรู้ชาวบ้านไม่ถือเป็นการลักไม่เป็นการนำไปใช้ประโยชน์ ช่วงการล่องเรือ ต้องรู้กฎ ธรรมชาติ คือเรื่องน้ำ กระแสน้ำ เวลาไม้แพไม้ซุงขนาดใหญ่ มาชาวเรือคลองกระทงที่มีเรือมอญ เรือไผ่มา ต้องคัดเรือให้ห่างออกไปมิฉะนั้นแบบอาจเสียให้เรือขึ้นเกยตลิ่งได้ เพราะมวลแพไม้มี มาก ชัดให้เรือเล็ก ๆ กระเด็นได้ แต่มีถือเป็นเรื่องยากที่จะเรียนรู้ ปัญหาจริง ๆ เกิดจากมนุษย์ มากกว่า กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างเขื่อนชัยนาท มีประตูน้ำ ทำให้การสัญจรทางน้ำลำบาก หลายคนเริ่มเลิกกิจการเดินเรือค้าทางน้ำ ช่วงมีเขื่อนชัยนาท ประกอบกับถนนเส้นทาง คมนาคมทางบก เริ่มดีขึ้น มีการสร้างเส้นทางติดต่อกับตัวจังหวัดรวดเร็วกว่าทางเรือการค้า

ทางเรือจึงเริ่มลดน้อยลง เรือย ๆ จนปัจจุบันไม่มีเรือมอญ เรือไผ่มา นำกล้วยตาก ในลำน้ำยม สำหรับชาวคลองกระทงอีกเลย จากนั้นวิถีการดำรงชีวิตจากคนเคยค้าขายทางเรือจึงเปลี่ยนไปสู่การทำสวนและค้าขายทางบก

ประการที่สอง การสร้างความรู้การค้า จากการค้าทางเรือ ทำให้เกิดประสบการณ์การค้าขายเกิดขึ้นกับคนบ้านคลองกระทง มีผลไปถึงกระบวนการสะสมทุน ช่องทางการหาทุน ทำการค้า ทำสวน และซื้อที่ดินทำสวน สินค้าที่เป็นกล้วยตากคลองกระทง เป็นสินค้าของชาวบ้านคลองกระทง ที่เจ้าของเรือรวบรวมไป พร้อม ๆ กับกล้วยของสวนตัวเอง ซึ่งราคาตอนแม่จำปา สกุลนาวา อายุไม่ถึง 20 ปี คือ ราว พ.ศ.2490 กล้วยตากกับซื้อกิโกลกรัมละ 3-4 บาท ล่องไปสองเสวียน ก็ทำให้มีประสบการณ์การทำ คือ รู้หลักการรวบรวมและการใช้เงินทุนเพื่อการค้า กล้วยตากคลองกระทงที่ล่องลงไปมักจะหมดที่เมือง สิงห์บุรี อ่างทอง หรือพระนครศรีอยุธยา จากนั้นจะยอมตีเรือเปล่าลงกรุงเทพ เพื่อซื้อสินค้าขึ้นมาขาย อันได้แก่ มะพร้าวแห้ง เกล็ด ทุเรียน หอมแห้ง น้ำตาลมะพร้าว เรียกว่าได้เงินจากการขายกล้วยตากจะไม่ด่วนกลับบ้านไปกรุงเทพก่อนไปซื้อสินค้าขึ้นมาขายเอากำไรอีกทอด ในขาเรือขึ้นสู่ขัยความรู้ในการใช้เงินเพื่อทำทุน หรือลงทุนการค้า จึงเกิดขึ้น คนคลองกระทงเรียนรู้ คุณค่าของทุน และนำกำไรไปซื้อข้าวของที่ดิน หรือพันธุ์ไม้ลงสวนที่คลองกระทง กระบวนการสะสมทุนจึงเกิดขึ้น เพราะมีกำไร พอที่จะสะสมได้ ส่งผลให้กลุ่มค้าทางเรือมีฐานะดี และกลายเป็นชาวสวนฐานะดีในเวลาต่อมา คนกลุ่มนี้จึงเข้าใจมีมุมมองต่อกองทุนหมู่บ้านในฐานะเงินทุน เพื่อทำมาหากินมิได้มองเป็นเงินหาคะแนนเสี่ยงอย่างที่คนเมืองมองว่า รัฐบาล/พรรค ได้ไปรยเงิน หาคะแนนเสี่ยงแต่เพียงมิติเดียว

กระบวนการสะสมทุนของชุมชน

กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคปัจจุบัน ยุคที่สังคมและวิถีชีวิตชาวไทยเลื่องเริ่มกลายเป็นสังคมในแบบทุนนิยมมีการบริโภคและระบบตลาดชัดเจน ในสมการทางเศรษฐศาสตร์บ่งบอกชัดเจนว่า เงินออมเท่ากับรายได้หักลบด้วยรายจ่าย และเมื่อมีเงินออมคนจึงนำไปลงทุน การที่คนมีรายได้ เหลือจากหักรายจ่ายเท่านั้นจึงจะสะสมทุนได้ หมายความว่า ถ้าทำสวนโบราณอย่างเดียวจะต้องมีรายได้จากของในสวนหักค่าใช้จ่ายแล้วเหลือมากกว่ารายจ่าย คือทำสวนมีกำไร หรือถ้าทำงานรับจ้างค่าแรงงานใน 1 วัน หักค่าใช้จ่ายประจำวันแล้ว มีเงินเหลือจึงจะสะสมทุนได้ トラบได้ที่ค่าแรงยังน้อยกว่าค่าใช้จ่ายของตัวเองใน 1 วัน คนก็จะจนตกดานต่อไป เว้นแต่จะมีสวัสดิการหรือลดรายจ่ายลงมา หรือสร้างงานใหม่เพิ่มขึ้น คือ ถ้าทำสวนก็ต้องรับจ้างด้วย หรือรวบรวมผลไม้ไปขายตลาดต่างท้องถิ่นด้วย เพื่อให้รายได้เข้าครัวเรือนหลายทาง หรือเพิ่มผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ และราคาที่ชาวสวนขายได้ให้สูงขึ้น ซึ่งทำ

ได้ค่อนข้างลำบาก เพราะมือที่มองไม่เห็นไม่ค่อยมาช่วยเกษตรกร เว้นแต่จะรวมกลุ่มเป็นกลุ่มแม่บ้านแปรรูปผลไม้ หรือรวมตัวจัดตั้งสหกรณ์การเกษตร เพื่อเพิ่มช่องทางหาทุนดอกเบี้ยต่ำมาใช้ผลิต

ทุนเงินตราและแหล่งเงินทุนของชาวนวน

ในรอบปี พ.ศ.2544 เท่าที่รวบรวมข้อมูลในบ้านคลองกระทง คนจะมีทุนเงินได้จากการกู้ สองประเภท คือ **เงินกู้นอกระบบ** เป็นการพึ่งพาญาติพี่น้อง เวลาขาดเหลือ มูลค่าการพึ่งพาดังแต่ 100 – 100,000 บาท โดยมากถ้าชั้นหลักหมื่นและแสน คือการนำเงินพ่อแม่มาซื้อรถยนต์ หรือปลูกสร้างบ้านหรือซื้อที่ดินหรือส่งลูกเรียน ส่วนเงินจากเก่าแก่ยังไม่ปรากฏ เพราะปัจจุบันซื้อขายกันเป็นเงินสด รถปิกอัพคันไหนจ่ายเงินเร็ว ราคาดี ชาวนวนจะขายให้คันนั้น โดยขายเป็นรายครั้ง หรือขายเหมา ตามแต่จะตกลงกัน **เงินกู้ในระบบ** เป็นการกู้จากสถาบันการเงินมากที่สุด คือ ธนาคารเพื่อการเกษตร บางคนกู้สะสมติดต่อกันมานานจนโดนดที่ดินไว้ใน ธกส. ตลอด ใกล้จะหมดก็จะทำสัญญากู้ต่อ ๆ มา สหกรณ์การเกษตรประจำอำเภอ สวรรคโลกที่มีกำนันช่วย พรแย้ม เป็นประธานชาวนวนนิยมกู้ ธนาคารพาณิชย์ มีบ้างเล็กน้อย เฉพาะชาวนวนที่ค้าขายผลไม้และไม่เปิดเผยข้อมูลการกู้เงินช่วยเหลือตามโครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังพายุกระหน่ำร้อยละ 3,000 บาท บ้านคลองกระทงได้มาประมาณ 12 ราย ใช้เป็นทุนซื้อต้นมะกอกน้ำ 92 ต้น ต้นมะปราง 174 ต้น และซื้อปุ๋ย สูตร 15-15-15 จำนวน 750 กิโลกรัม และซื้อปุ๋ยสูตร 46-0-0 อีกเล็กน้อย รวมทั้งทุนจากกองทุนหมู่บ้าน ส่วนกองทุนของวัดคลองกระทงยังไม่มีมีการกู้มาทำสวนในหมู่ 6

ส่วนการเช่าที่ดินทำสวนไม่พบในหมู่บ้านคลองกระทงแถว ๆ ตำบลใกล้เคียงมีการให้เช่าสวนในอัตรา 800 – 1,000 บาทต่อไร่ ทั้งนี้เพราะในหมู่บ้านคลองกระทงชาวนวนอยู่หนาแน่น ไม่ออกอพยพไปหาที่ดินอื่นจนหมดบ้าน แต่อาจมีคนรุ่นหนุ่มสาวออกไปเรียนหนังสือหรือไปหางานทำในเขตเมืองใหญ่ ก็จะเป็นโอกาสในการสะสมทุนของครอบครัว พ่อค้าชาวนวนที่บ้านคลองกระทงเป็นคนไทยเลื่อง ไม่มีพ่อค้าชาวจีนอยู่ในหมู่บ้านเลย เพราะส่วนใหญ่จะเลยไปตั้งรกรากอยู่ที่ตลาดสวรรคโลก คลองกระทงเป็นแหล่งที่ชาวนวนพอช่วยตัวเองให้รอดไปจากค่าใช้จ่ายสูง ๆ ได้ระดับหนึ่ง เพราะมีผัก ผลไม้เยอะ ในคราวน้ำท่วมปี พ.ศ.2545 ถึงกับทำให้ผักสด ผลไม้สุกหทัยขาดแคลนเพราะของออกจากสวนไม่ได้อยู่ระยะหนึ่ง

โอกาสการสะสมทุน

ชาวสวนโบราณ

ถ้าชาวสวนโบราณทำประมาณ 4 ไร่ ภายใน 4 ไร่ ประกอบด้วยมะกอก เพกา มะม่วง ส้มโอ ละมุด อย่างละ 25 ต้น รวม 125 ต้น และปลูกกล้วยตานีตัดยอดขายอีก 1 ไร่ ประมาณ 178 ต้น ในรอบปี ชาวสวนโบราณ มีต้นทุนดูแลสวนโบราณ (สวนเก่า) ประมาณ 15,500 บาท ประกอบด้วยค่าปุ๋ย 1,000 บาท ค่าสูบน้ำคลองลอย 2,000 บาท ยานำรูดต้นไม้ 5,000 บาท ค่าแรงงานตัดหญ้าและน้ำมันเชื้อเพลิง 1,000 บาท ค่าต้นพันธุ์ 3,500 บาท ค่าต้นเสริม 3,000 บาท และมีรายได้ในรอบปี พ.ศ.2545 ดังนี้

มะกอก เก็บได้ 1,250 กิโลกรัม ๆ ละ 2.50 บาท	เป็นเงิน	3,125 บาท
เพกา เก็บได้ 322.5 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท	เป็นเงิน	6,450 บาท
มะม่วง เก็บขายเหมา	เป็นเงิน	5,000 บาท
ส้มโอ เก็บได้ 3,000 ผล ๆ ละ 10 บาท	เป็นเงิน	2,500 บาท
ละมุด เก็บได้ 3,000 กิโลกรัม ๆ ละ 5 บาท	เป็นเงิน	15,000 บาท
ใบตองกล้วยตานี สอยได้ 6,120 ยอด	ขายยอดละ	1 บาท
	เป็นเงิน	6,120 บาท

รายได้ของชาวสวนโบราณจะประมาณ 38,195 บาท หักต้นทุนจำนวน 15,500 บาท จะเหลือเงิน 22,695 บาท เข้าครัวเรือน ทั้งนี้ยังไม่คำนวณต้นทุนค่าแรงงานเก็บผลไม้และชักใบตองแต่เมื่อคำนวณจาก 2 คน สามี-ภริยา ช่วยกันทำสวน จะเหลือรายได้เพียงคนละ 11,347.50 บาท เท่านั้น เมื่อรายได้ต่อปีต่อคนอยู่ในระดับนี้ และยังคิดต่อไร่โดยนำ 4 เข้าไปหารเพราะทำ 4 ไร่ ก็จะต้องต่ำลงไปอีก โอกาสที่เงิน 11,347.50 บาท จะเหลือเป็นเงินออมจึงมีโอกาสน้อย แต่ชาวสวนโบราณก็อยู่ได้เพราะมีรายจ่ายน้อยต่อวัน และบางคนออกทำงานรับจ้างในสวนคนอื่น หรือมีลูกส่งเงินมาให้ส่วนหนึ่งหรือหารถปิคอัพไปส่งขายที่ตลาดด้วยตนเอง เงื่อนไขที่ตั้งของตลาดที่อยู่ไม่ไกลสวนมากทำให้ชาวสวนโบราณนำผลไม้มาขายได้ตลอดฤดูกาลเก็บเกี่ยว แม้การใช้การหาบกระเชอเดินไปจะสิ้นยุคลง แต่ได้ทดแทนด้วยการบรรทุกรถประจำทางหรือรถยนต์ส่วนบุคคลไปส่งตลาด รวมทั้งมีการขยายข่ายการขายต่างจังหวัดด้วย

ชาวสวนรับจ้าง

ชาวสวนรับจ้าง คือ คนรับจ้าง เขาให้ความหมายตัวเองว่าเป็นชาวสวน แต่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของตัวเอง ในรุ่นพ่อแม่อาจมีแต่กรรมสิทธิ์นั้นหมดไปเพราะอาจออกโฉนดไม่ได้เพราะอยู่ติดตลิ่งแม่น้ำยม เช่น แม่โปลา จึงต้องมีอาชีพรับจ้างทำงานสวน ตั้งแต่เก็บผล

ไม้ สอยใบตอง ถางสวน หรือบางคนในวัยหนุ่มสาว ออกไปทำงานในกรุงเทพ แล้วกลับมารับจ้างทำสวนอยู่ที่บ้านคลองกระทง อยู่ที่ไหน ก็สุขสบายไม่เท่าอยู่บ้านเกิดจึงกลับมาทำงานสวนในหมู่บ้านที่คลองกระทง จึงมีคนรับจ้างอยู่ไม่มาก เพราะเป็นคนในหมู่บ้านไม่นิยมจ้างคนต่างหมู่บ้าน เพราะไม่ชำนาญในการสอยละมุด ชักใบตอง ซึ่งต้องใช้ความรู้ ความชำนาญ เฉพาะตัวสูง รายได้จากการสอยใบตอง วันหนึ่งสอยเต็มทีคนเดียวจะได้ประมาณ 500 ยอดก็เต็มที่แล้ว โดยออกสอยตั้งแต่เช้า แม่แบ่ง เล่าว่า

“สองโมงก็ออกได้แล้ว โมงเช้าถ้าไม่มีน้ำค้างก็ออก เข้าไหนมีน้ำค้าง
บางครั้งก็ออกสายสองโมง”

บางครั้งมีการทำงานสอยใบตองเป็นทีม 4 คน ประกอบด้วยคนสอย คนเก็บ คนเลื่อย คนเรียง ไม่ว่าจะสอย 1 คน หรือ 4 คน จะทำงานเสร็จราวบ่ายโมง ไม่เกินบ่ายสองโมงถ้า 4 คน จะสอยได้ประมาณ 2,000 ยอด ค่าสอยพันยอดละ 200 บาท จึงแบ่งกันได้นคนละ 100 บาทต่อวัน

การรับจ้างสอยละมุด คนที่สายตาดี สู้แดดเก่งจะสอยได้มาก สมัยก่อนนำขึ้นไปโปรยไล่แดดแดง บนต้น ปัจจุบันทันสมัยใช้ยาสเปรย์ฉีดไล่แดด คนรับจ้างต้องหาซื้อเอง คนละ 1 กระป๋อง สอยละมุดต้องมีความรู้ในการดูผลละมุด ดังนี้

- 1) “ไค” ผลละมุดดูว่าจะเหลืองไหม การไคคือการใช้หัวแม่มือฉีกผิวสีน้ำตาลของผลละมุดออกดูเนื้อเยื่อชั้นใน ถ้าผลสุกจะมีสีเหลือง ถ้าดิบจะมีสีเขียว
- 2) สังเกตขั้วละมุด ถ้าขั้วผลละมุดเต่งโตแสดงว่าเป็นผลละมุดอ่อน ถ้าขั้วเล็ก แสดงว่าผลละมุดแก่จัด
- 3) ลูกสังเกตผล ถ้าผลละมุดอ่อน ทรงกันผลจะป้านมน ถ้าเป็นผลละมุดสุกทรงกันผลจะแหลมยาว มองไกล ๆ ลูกแก่ผลจะยาว ลูกอ่อนผลจะกลม

การเลือกเก็บจะเก็บผลที่ยังไม่สุก เพื่อนำมาบ่มและส่งขาย วิธีเก็บมี 2 แบบ คือ ยืนสอย ด้วยไม้สอย กับขึ้นไปปลิดบนต้น ค่าแรงสอยละมุด คนสอยได้กิโลกรัมละ 1 บาท แต่จะสอยได้มากที่สุดไม่เกิน 200 กิโลกรัมต่อวัน จะได้ค่าจ้าง วันนั้น 200 บาท งานสอยละมุดนับว่าได้เงินดีที่สุดในการรับจ้างในสวน แม้เพกาก็สอยได้เพียงกิโลกรัมละ 3 บาท แต่มีไม่มาก ในรอบปี คนรับจ้างที่คลองกระทงจึงมีรายได้ ประมาณวันละ 100 บาทขึ้น ในช่วงผลละมุดออก ช่วงว่างงานคือเดือนเมษายนถึงตุลาคม จำนวน 7 เดือนจะมีงานจ้าง “จ้างชั่วคราว ชั่วครู่” คือทำเพียงครั้งวันมักจะเป็นงานสอยใบตอง และถางสวน ได้เงินครั้งวันละ 30-50 บาท ช่วงนี้เห็นว่าคนรับจ้างลำบาก จึงยังชีพด้วยอาหารหลักได้แก่ ไข่และปลากระป๋อง ผักเหี่ยวหาเก็บตามสวน เมื่อเงินรายได้เพียงวันละ 100 บาท จึงทำให้ไม่เหลือสะสม บางคนต้องรอเงินลูกไปทำงานต่าง

จังหวัดมาเสริมอีกเดือน 1,000 บาท หรืออาจพึ่งพาพี่น้องทางด้านข่าวสาร ค่าใช้จ่ายลูกไปโรงเรียนช่วยกันยืมกันก่อน รับจ้างได้จะคืนให้ ค่าจ้างที่เหลืออยู่ชาวบ้านที่รับจ้างมิได้ เข้าใจว่าเป็นการสะสมทุนแต่ความหมายยิ่งใหญ่ไปกว่านั้น หมายถึงเงินเพื่ออนาคตลูก แม่แบ่ง เห็นว่า

“ถ้าหากได้เราก็รวมไว้...รวมไว้เลี้ยงลูก ตอนไม่มีงานรับจ้างเรา
ก็เอาตรงนั้นออกมาซื้อกิน”

และในใจจริง คนรับจ้างล้วนต้องการมีที่ดินทำกิน มีบ้าน และมีทองคำเครื่องประดับ แต่มักจะกลัวเป็นหนี้ โดยเห็นว่าถ้าเป็นหนี้เขาก็ไม่ค่อยมีปัญญาจะหาใช้ เมื่อการสะสมค่อนข้างเกิดขึ้นยาก รวมทั้งช่องทางหาทุนมาสร้างงาน สร้างอาชีพก็ยาก คนรับจ้างจึงมีชีวิตอยู่ต่อไป ด้วยการรับจ้างตลอดชีวิตตั้งแต่วัยรุ่น จนแก่เฒ่าชราภาพ และแม้พยายามรวมเงินไว้ จะได้เพียง 500-600 บาท เท่านั้น สภาพการเลี้ยงลูกจึงเลี้ยงอด ๆ ยาก ๆ และเส้นทางคนรับจ้างปีที่ 61 ถ้าบางคนโชคดี ฝ่ายปกครองโดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอาจเสนอขอเงินสงเคราะห์ทางการมาให้เดือนละ 300 บาท แต่แม่เฒ่ายังคงรับจ้างต่อไป บางคนเกือบ 80 ปี ยังเก่งเข้าสวนได้ และจะเข้าสวนไปตลอดจนจะปลดเกษียณตัวเอง เพราะสวนคือวิถีชีวิต แต่สิ่งที่น่าสนใจได้แก่ ความรู้ในการเก็บผลไม้ การฉีกใบตองแห้งที่ติดตัวอยู่กับคนจะหายไปด้วย การฉีกใบตองแห้งเป็นภูมิปัญญาฉีกไม่มีเสียงดังมากและได้ไว

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้าน ในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้าน

ชุมชนชาวสวนบ้านคลองกระทง มีทุนชุมชนหลากหลายในสมัยก่อนการพัฒนาสู่ความทันสมัยผู้คนสะสมทุนจากการค้าขายผลไม้ พืชจากสวนโบราณ พื้นที่ลุ่มน้ำยมมีสภาพอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ การก่อตั้งชุมชน วัด มักก่อตั้งตามลำน้ำยม บ้านคลองกระทงก่อตั้งกระจายไปตามลำน้ำ คนทำอยู่ทำกินแบบพอเพียง ทำสวนแลกข้าว อาหาร เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชาวสวนกับชาวนาในต่างหมู่บ้าน เมื่อเริ่มมีความเจริญคนต้องการข้าวของ ทำให้เร่งจับจอง และขยายพื้นที่ทำไร่ให้มากขึ้น จากป่าพงจึงเริ่มกลายเป็นไร่ ผู้ใหญ่ฤกษ์เห็นว่า ป่าคลองกระทงลดลงมากในช่วง พ.ศ.2491 เป็นต้นมา ทำให้ของป่าเดิม อาทิ เห็ดปากนกแก้ว เห็ดยาง เห็ดหอบ หายไป ยิ่งความเจริญมีมากขึ้นการใช้จ่ายของคนได้ทวีความต้องการข้าวของมากเป็นเงาตามตัว จวบจนไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านคลองกระทง พ.ศ.2517 จึงเป็นปีที่เข้าสู่ยุคความเจริญอย่างแท้จริง การใช้จ่ายเงินในช่วงแรกเป็นการซื้ออุปกรณ์ ข้าวของราคาแพง ประเภทเครื่องมือ เครื่องใช้ก่อน น่าสังเกตว่า ตัวปัจจัยการผลิตประเภทปุ๋ย ยา สารเคมีวิทยาศาสตร์ เพื่อการทำสวน มาเริ่มใช้กันมากในช่วง พ.ศ.2534 ตรงนี้น่าสนใจมาก เพราะเมื่อคลี่คลายเข้าไปจะเห็นความยั่งยืนของทุนเดิมที่เป็นสวนโบราณ คนใช้วิถีชีวิตและการเรียนรู้ในชีวิตอย่างต่อเนื่อง เป็นจุดแข็งที่วิถีการผลิตแบบสวนการค้ามีอาจโถมตีเข้ามาสู่บ้านคลองกระทงได้รวดเร็ว ด้วยการมีฐานเดิมด้านแหล่งอาหารมั่นคง การบริโภคจึงมีอาหารที่หาได้จากสวนโบราณ มีพืชผลถึง 3 ระดับ ระดับเรือนยอดสูงมากได้แก่ มะพร้าว หมาก ไม้ ระดับกลางๆ ได้แก่ มะปราง เพกา ละมุด ขนุน น้อยหน่า ขึ้นล่างถึงพื้นดินได้แก่ กล้วย พืชผัก ขิง ข่า มะนาว พริก มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร เช่น ไก่ หมู ออกหากินตามธรรมชาติ มีการเก็บหาของป่า หน่อไม้ เห็ดต่างๆ มีการหาปลาในลำน้ำยม รวมทั้งการแปรรูปปลาสร้อยเป็นน้ำปลา

เมื่อไฟฟ้าเข้ามากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคเกิดขึ้น คนเริ่มหยุดหาของป่า เพราะป่าหมด แต่ใช้วิธีออกไปซื้ออาหารแห้ง ข้าว เหลือ น้ำตาล ปลาทุ ปลากกระป๋อง จากตลาดสุขุขทัย หรือตลาดอำเภอสุวรรณภูมิ ตลาดอำเภอศรีสำโรง บางบ้านเริ่มแปลงบ้านเป็นเพิงขายของหน้าบ้าน ขายจำพวกของใช้ ของกินง่าย ๆ รวมทั้งเส้นหมี่สำเร็จรูปมาฆ่า ไช้ไก่ ไช้เบ็ด รวมทั้งปัจจุบัน มีระบบรถขายกับข้าวเร่เข้ามาขายในหมู่บ้าน ติดเครื่องขยายเสียงประกาศขายตลอดทางที่เร่ผ่านไป เท่าที่พบบริเวณซื้อขายมีบริเวณเชิงสะพานหน้าวัด มีขายของ 2-3 บ้าน นอกนั้นเป็นบ้านพักอาศัยในสวน ตลาดประจำหมู่บ้านยังไม่มี ต้องออกไปริมถนนใหญ่ ๆ แถบกรงทอง หนองปลาหมอ การกระตุ้นการบริโภคอีกประการได้แก่การมีตลาดนัดที่ปากทางเข้าหมู่บ้านแยกตรงข้าม

กับทางเข้าสนามบินเอกชน คึกคักในช่วงบ่ายถึงเย็น เฉพาะวันอาทิตย์และวันอังคาร และหน้าวัดคลองกระทงในวันศุกร์ นำสังเกตว่าตลาดนัดบ้านคลองกระทงมีการขายกิ่งพันธุ์ไม้ด้วย ทั้งนี้เพราะพ่อค้า แม่ค้า และคนทำกิ่งพันธุ์ขายทราบว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนสวนโบราณ

ในครัวของชาวบ้านคลองกระทง นอกจากมีข้าว มะพร้าว น้ำปลา เกลือ เป็นหลักแล้ว อย่างอื่นคนไม่ค่อยนิยมรับประทานไม่ว่าจะเป็นเนื้อหมู เนื้อไก่ ร้านค้ามีเนื้อหมู เนื้อไก่ ขาย แต่คนจะนิยมปรุงอาหารด้วยผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ อย่างหลากหลาย เพราะผักหาได้ง่ายในสวน เงื่อนไขที่ทำให้การบริโภคเปลี่ยนไป ได้แก่ ความเจริญทางด้านไฟฟ้า ถนนทำให้คนมาเร่ขายของได้ และคนไปติดต่อซื้อของที่ตลาดอำเภอได้

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาได้เห็นเค้าร่างของการขยายการบริโภคและการแลกเปลี่ยนเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งจะต้องมีการปรุงระบบการผลิตขึ้นมาใหม่ ด้วยการสร้างงานใหม่ หรือเพิ่มเทคนิควิทยาการใหม่เข้าสู่การผลิต เดิมรูปแบบการพัฒนามักตั้งเป้าหมายให้ก่อนว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” คือรัฐพยายามลงทุนในตัวโครงสร้างพื้นฐานให้แก่ชุมชน เร่งสร้างถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา สร้างเขื่อน สร้างการชลประทาน โดยคิดว่า พอโครงสร้างพื้นฐานดีแล้ว ชาวบ้านจะสร้างระบบการผลิต ระบบอุตสาหกรรมชนบท ทดแทนระบบการเกษตร แต่การมีน้ำชลประทาน มีถนน มีไฟฟ้า เกษตรกร ก็ยังจนอยู่เหมือนเดิม ทำไมเป็นเช่นนั้น ชากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ โดยเฉพาะการล่มในวาระวิกฤตเศรษฐกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมาคงฉายคำตอบให้ชัดเจน ทรัพยากรไทยมีมาก แต่วัฒนธรรมความคิดสู่พื้นฐานของอุตสาหกรรมเราแทบไม่เคลื่อนไหว การปล่อยกู้ของระบบธนาคารสู่โครงการที่ไม่เหมาะสม หรือโครงการกระดาศมีมากมาย คือกู้แล้วไม่ทำอย่างเต็มที่ตามโครงการที่เสนอขอกู้เงิน ตรงนี้โครงการกองทุนหมู่บ้านจะต่างออกไป เพราะประธานกองทุนหมู่บ้านพร้อมคณะกรรมการ มาจากคนในหมู่บ้าน ทราบดีว่าใครเป็นญาติใคร ทำมาหากินอะไร ชีรณยศอะไร หรือที่พูดกันเล่นๆ ว่า ตื่นเช้าใครยืนทำกิจส่วนตัวหันหน้าไปทางทิศไหนยังรู้กัน จึงสามารถตรวจสอบได้ว่า ใครจะกู้ไปทำจริง หรือไปใช้ฉ้อฉลวัตถุประสงค์ เวลาสัมภาษณ์ถ้าถามว่ามีการเขียนโครงการขอกู้เงินไหม ตอบที่ว่ามีก็นับเป็นหลักประกันความเสี่ยง แต่ถ้าไม่มีกรรมการยังสามารถตรวจสอบได้ เพราะรู้จักกันในหมู่บ้าน นี่คือข้อต่างของกองทุนหมู่บ้านกับระบบการกู้เงินทุนจากธนาคาร กรรมการจึงรู้แง่ทั้งด้านการบริหารคนในชุมชนด้วยตนเอง

ตำแหน่งแห่งที่ของเงินทุน จากกองทุนหมู่บ้าน จัดวางลงไปส่วนใดของระบบการผลิต จึงสำคัญมาก การนำทุนไปลงทุนผิดตำแหน่งในโลกสมัยใหม่ย่อมชี้เป้าไปสู่ความขาดทุน อีกทั้งมิใช่การยอมขาดทุนในวันนี้ แต่ไปมีกำไรในวันหน้า การนำทุนไปสร้างงานใหม่ หรือปรับปรุงการผลิต ชาวสวนโบราณมีปัญญาสร้างสรรค์ได้พอสมควร ส่วนใหญ่เป็นการไปปรับปรุงสวน ทำทุนการค้าย่อย การค้าผลไม้ไม่ต้อง พุดให้กว้างขึ้นได้แก่ การวาง “ทุน” ลงไปในวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และในวิถีชีวิต คนจะมีการสร้างความรู้ ในยุคดั้งเดิม คนสร้างความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน

ในยุคพัฒนาคนในชุมชนสร้างความรู้ในเรื่องระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ซึ่งมีผลต่อท่าทีของคนต่อธรรมชาติ เพราะความเป็นมิตรของคนต่อธรรมชาติค่อยจางลง และยุคนี้คนยังต้องการธรรมชาติที่บริสุทธิ์มากขึ้น ยุคกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน คนจึงต้องการสร้างความรู้ สร้างอาชีพส่วนตัวพยายามปรับปรุงความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ใหม่ไปสู่การเป็นผู้ประกอบการก่อนขนาดเล็ก (ยังไม่อาจเรียกว่าผู้ประกอบการขนาดเล็ก) ลีลา ฝีมือการค้าการสวน คนจึงอยู่ระหว่างปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า ระบบการตลาด และบรรษัท หรือหุ้นส่วน หรือกลุ่ม ไม่ว่าจะเรียกว่า กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์การเกษตร การกำลังปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องระบบการตลาด การรวมกลุ่มทางธุรกิจ อันแตกต่างจากการรวมกลุ่มลงแขกถางสวนรับน้ำในอดีต การเพิ่มความรู้ด้านเทคนิคการทำการค้า การเงิน การตลาด การบริหารจัดการ ช่องทางการหาแหล่งทุน รวมทั้งระเบียบกฎเกณฑ์ทั้งของสังคมหมู่บ้าน และของรัฐ หรือแม้แต่การปลดปล่อยผ่อนคลายภาวะหนี้สิน ล้วนใช้ทุน ดังนั้นถ้าคนจะมีกำลังใจผลิตด้วยการนำเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในกระบวนการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ จึงไม่มีคนนอกให้ “ความหมาย” ได้ว่า เขาใช้เงินถูกหรือผิดวัตถุประสงค์ เว้นแต่คนในหมู่บ้านเอง วัตถุประสงค์จะต้องระบุให้ชัดว่าวัตถุประสงค์ของใคร ในเรื่องอะไร และเพื่อใครด้วย เพราะยังมีอาจแน่ใจว่าบ้านคลองกระทังทั้งสามยุคนั้นมีความเป็นทุนนิยมแค่ไหน นักเศรษฐศาสตร์ทราบดีว่าสูตรคำนวณที่ใช้นั้น ได้จากสังคมที่มีความเป็นทุนนิยมมากกว่าชนบทไทยอย่างแน่นอน นี่คือการลบล้างของการใช้ค่านิยมบางอย่างมาประเมิน “วิถีชีวิต” ผู้คน สุดท้ายจะกลายเป็นเพียง “ความนิยม” ทุนนิยม มิใช่การเป็นทุนนิยม

การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

การประชุมร่วมประชาคม “กองทุนหมู่บ้าน” ของบ้านคลองกระทัง หมู่ที่ 6 ตำบลคลองกระ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เริ่มประชุม ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2544 นับเป็นประวัติศาสตร์การทำงานโดยการมีส่วนร่วม และรวมกลุ่มทำงานในยุคสมัยใหม่ เพราะนับแต่นี้ชาวบ้านจะได้จัดการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านด้วยตัวเอง การประชุมวันนั้นมีผู้มาประชุม 82 ครอบครัว จากทั้งหมด 90 ครอบครัว ได้ทำการเลือกคณะกรรมการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้าน 10 คน โดยมีอัตราส่วน ชายต่อหญิง 5 ต่อ 5 พร้อมมีการแบ่งงานกันทำในคณะกรรมการดังนี้ ประธานกรรมการ กำนันสพล เข้มแข็ง รองประธานกรรมการ นายจรัส สุขวงศ์ เลขานุการ นายยงยศ หวานสกุล เจริญญิก น.ส.อุสร่า ผ้าทอง ผู้ตรวจสอภายใน นายจรัส สุขวงศ์ ประชาสัมพันธ์ นายคณิง บัวแก้ว ลงนามในสัญญา น.ส.รัชณี สุขสัน และนางพอใจ ฉัตรพร เปิดบัญชีธนาคาร กำนันสพล เข้มแข็ง นายจรัส สุขวงศ์ นายสมชาย พลังยิ่ง นางสุมาลี ดีเยี่ยม และ น.ส.สกุล กลมทัย

การทำงานค่อนข้างทำเป็นทีม และมีการแลกเปลี่ยนความรู้กันภายในคณะกรรมการ เหมัญญิก มีคุณวุฒิ ปวส. สาขาการบัญชี เคยทำงานในแผนกบัญชีของโรงงานผลิตรองเท้าที่ กรุงเทพฯ จึงมีประสบการณ์ทางด้านบัญชี ได้ถ่ายทอดให้คนในคณะ กรรมการตลอดเวลา บรรยายภาค การทำงาน ประธานมีความเป็นกันเองกับคณะกรรมการ มีลักษณะ “ติดดิน” คุยกันได้ง่ายกับทุกคน ไม่แปลกเลยถ้าวันไหนขณะเก็บข้อมูลจะเห็นประธานเดินทำงานอยู่กับชาวบ้าน บ้านโน้นบ้านนี้ พื้นฐานเดิม ทนชุมชนเดิมเป็นสว่นทำให้คนไม่มีอาชีพต่างกันมาก ส่วนใหญ่กู้เงิน กองทุนไป ทำสวน ทำไร่ ค้าขาย รับราชการ และรับจ้าง ขณะเปิดประชาคมหมู่บ้าน มีประชากรในหมู่บ้าน 407 คน โดยเป็นผู้สูงอายุเกิน 60 ปี จำนวน 65 คน เป็นกลุ่มคนที่เก็บความรู้สว่นโบราณ ไว้ในตัวและวิถีชีวิต จำนวนครัวเรือน 90 ครัวเรือน

การบริหารใช้วิธีการแบบวิถีชีวิตชาวสวน บริหาร คือเลือกคนทำอยู่ทำกินมาเป็นกรรมการ ใช้ความจำเป็นและเป้าหมายชีวิตเป็นตัวตัดสินใจในการทำงาน กรณีมีข้อขัดข้อง จะมีผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษา ได้แก่ อาจารย์มนต์ พร้อมพงศ์ อาจารย์นุโลม พานเลขา ปลัดวิระ ชอบสงบ และ น.ส.จิราพร รุ่งเรือง พัฒนาการ รวมทั้งปรึกษากับทางผู้จัดการธนาคารออมสิน สาขา สวรรคโลก โดยคณะกรรมการกองทุนได้เขียนโครงการจดทะเบียน ณ ธนาคารออมสินเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2544 จากนั้นประธานกองทุนและกรรมการไปติดต่อพัฒนาชุมชนอำเภอเพื่อจัดทำแบบ กทบ.7 แล้วไปธนาคารออมสินนำสมุดเงินฝากพร้อมแบบกทบ.7 ขอปรับสมุดรับเงิน 1 ล้านบาท เข้าบัญชี คณะกรรมการจัดประชุมสมาชิกให้สมาชิกเสนอโครงการขอกู้เงิน พร้อมรายชื่อผู้ค้ำประกัน 3 คน แล้วกรรมการพิจารณาเงินกู้เป็นรายบุคคล ด้วยการดูยอดเงินไม่เกินเป้าที่กำหนด ส่วนคนเกิน เป้าหมายกรรมการได้พิจารณาตัดยอดเงินลง แล้วแจ้งยอดอนุมัติพร้อมเชิญผู้ได้อนุมัติมาทำสัญญาเงินกู้ แล้วแจ้งธนาคารออมสินไปเปิดบัญชีเงินฝากประเภทเผื่อเรียกให้แก่สมาชิกผู้ได้รับอนุมัติ ส่วนคนที่ไม่มีสมุดบัญชีเงินฝากเพื่อเรียกอยู่กับธนาคารแล้วไม่ต้องเปิดบัญชีใหม่ แล้วกรรมการกองทุนทำแบบขอเบิกเงิน พร้อมหนังสือนำส่งลงนามโดยประธานกองทุน 1 ฉบับ บัญชีรายชื่อผู้ได้รับอนุมัติ ระบุยอดเงินและเลขที่บัญชีเงินฝาก เขียนแบบใบเบิกกรรมการ 3 คน ลงนามเบิก แนบสัญญาเงินกู้คนละ 1 ฉบับ ธนาคารออมสินโอนเงินจากบัญชีกองทุนหมู่บ้าน คลองกระโทงหมู่ที่ 6 เข้าบัญชีสมาชิก ซึ่งในปีแรกมีสมาชิก 89 ราย ขอกู้เงินจำนวน 51 ราย ครบปี วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2545และกู้เพิ่มเติมอีก 2 ราย ครบรอบปีวันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2545 ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี

การติดตามผลและการเตือนสมาชิกเมื่อใกล้กำหนดชำระเงินคืน คณะกรรมการใช้วิธีการ ประชุมและบอกกล่าวเป็นรายบุคคลด้วยความเป็นชาวสวนเหมือนกันการพูดคุยกบกล่าวจึงเป็นไปโดยง่าย การใช้เงินกู้ส่วนใหญ่ลงไปในกิจกรรมพัฒนาอาชีพด้วยการปรับปรุงสวนผลไม้และ รายได้จึงมีตามระบบสว่นโบราณที่สามารถเก็บสว่นใบตองขายได้ตลอดปีรวมทั้งผักเพกาที่ออก

ช่วงนี้คนจึงพอมีเงินเก็บไว้ใช้คืนกองทุน แต่ชาวสวนช่วงเดือนสิงหาคม กันยายน ยังไม่มีผลไม้หลัก ๆ สุกออก ละครุดจะออกกรวปลายเดือนตุลาคมถึงธันวาคม มะปรางออกกลางเดือนมกราคม ถึงกลางเดือนมีนาคม การติดตามที่ต่อเนื่องและคนพอมีเงินคนหมู่บ้านนี้จึงสามารถส่งใช้เงินกู้ได้ครบทุกคน ในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2545 โดยประธานกองทุนได้มีหนังสือแจ้งความประสงค์ชำระคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน ถึงธนาคารออมสิน สาขาสุวรรณภูมิ เป็นเงินรวมทั้งสิ้น 842,700 บาท แยกเป็นเงินต้น 795,000 บาท ดอกเบี้ย 40,700 บาท

เมื่อครบรอบปีบัญชี 1 ปี ซึ่งหมู่ 6 ครบในวันที่ 31 ธันวาคม ของปี คณะกรรมการจัดทำงบดุลและแบบงบกำไรขาดทุน เพื่อนำยอดจัดสรรเงินกำไรตามระเบียบ ซึ่งปีนี้เป็นเงินปันผล ร้อยละ 15 จะเป็นเงิน 7,318 บาท สมาชิก 89 หุ้นจะได้ผลตอบแทนคนละ 82 บาท (มาลงหุ้น 30 บาท) ประกันความเสี่ยง ร้อยละ 15 จะเป็นเงินของกองทุน เฉลี่ยคืนเงินกู้ ร้อยละ 5 ให้กับสมาชิก ตอบแทนคณะกรรมการ ร้อยละ 20 มีคณะกรรมการ 10 คน ได้คนละ 900 บาท ทุนการศึกษา ร้อยละ 10 เป็นเงิน 4,878 สมทบทุนจะเข้ากองทุนอีก ร้อยละ 15 เป็นเงิน 7,318 บาทสวัสดิการอีก ร้อยละ 10 สาธารณประโยชน์ ร้อยละ 5 ช่วยคนน้ำท่วม และค่าอื่นๆ ตามมติที่ประชุม

การเลือกกรรมการชุดใหม่โอกาสการเรียนรู้และถ่ายโอนอำนาจ

ประชาคมหมู่บ้านคลองกระทงประชุมกันเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ.2545 ทำการจับฉลากกรรมการออก 5 คน และเลือกกรรมการใหม่เข้ามาสนใจมาก ดังนี้

กรรมการกองทุน ปี พ.ศ.2544

1) กำนันสพล	ประธาน
2)นายจรัส	รองประธาน
3)นายยงยศ	เลขานุการ
4)น.ส.อุสร่า	เหรัญญิก
5)นายสมชาย	กรรมการ
6)นายคณิง	กรรมการ
7)น.ส.รัชนี้	กรรมการ
8)นางสุมาลี	กรรมการ
9)น.ส.สกุล	กรรมการ
10)นางพอใจ	กรรมการ

กรรมการกองทุน ปี พ.ศ.2545

1) กำนันสพล	ประธาน
2)น.ส.อุสร่า	รองประธาน
3)นางสุมาลี	เลขานุการ
4)นายยงยศ	เหรัญญิก
5)นางประทีน	กรรมการ
6)นายคณิง	กรรมการ
7)น.ส.รัชนี้	กรรมการ
8)นางสุมาลี	กรรมการ
9)น.ส.สกุล	กรรมการ
10)นางพอใจ	กรรมการ

จำนวนกรรมการชุดใหม่ปี พ.ศ.2545 มีกรรมการ 10 คน เป็นหญิง 7 คน ชาย 3 คนการให้กรรมการได้มีการถ่ายโอนอำนาจจากชายเป็นรองประธานมาเป็นหญิงซึ่งสามารถเป็นประธานการประชุมแทนประธานได้หากประธานมอบหมายหรือมีราชการ ให้เลขานุการคนเดิมคือนายยงยศลงไปทำหน้าที่เหรียญกษาปณ์เพื่อเรียนรู้งานการเงิน และให้กรรมการเก่าอีกคนคือนางสุมาลีมาเป็นเลขานุการเพื่อเป็นแม่บ้านขององค์กร และมีกรรมการเลือดใหม่เข้ามาในปี พ.ศ.2545 คือนางประทีป จากการสอบถามนายสมชายกรรมการเก่าที่ออกไปเพราะต้องการเปิดโอกาสให้คนอื่นเข้ามารับรู้งานกองทุนหมู่บ้านจะได้ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจร่วมกันให้มากขึ้น การค่อยๆ หมุนเวียนอำนาจเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมการเมืองการปกครองท้องถิ่นที่คนในชุมชนอยากให้อยู่เป็นไปมิฉะนั้นคงได้เลือกคนใหม่เข้ามาแทนที่ 5 คน แสดงให้เห็นโครงข่ายอำนาจที่เกรงใจกัน ให้โอกาสกันทำงานตามวาระถ้าผลงานดีจะอยู่ต่อไปได้ การดูแลให้สมาชิกได้ส่งคืนเงินกู้ได้ครบทุกคนตามระยะเวลากำหนดเป็นการสะท้อน “ความเข้มแข็งของชุมชน” และเงินกองทุนประสานเข้ากับระบบทุนของชุมชนได้

จำนวนเงินปล่อยกู้

กองทุนหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ในปี พ.ศ.2544 ปล่อยเงินกู้ไปจำนวน 795,000 บาท ในตอนแรกมีสมาชิก 89 ราย ขอกู้เงินงวดแรก จำนวน 51 ราย ครอบรอบปี วันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2545 และกู้งวดสองอีก 2 ราย ครอบรอบปี วันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2545 แยกตามจำนวนเงิน ดังนี้

ผู้กู้จำนวน	5,000 บาท	จำนวน	3 ราย
ผู้กู้จำนวน	10,000 บาท	จำนวน	19 ราย
ผู้กู้จำนวน	15,000 บาท	จำนวน	8 ราย
ผู้กู้จำนวน	20,000 บาท	จำนวน	22 ราย
ผู้กู้จำนวน	3,000 บาท	จำนวน	1 ราย

ผู้กู้ทุกคนได้คืนเงินกู้ให้แก่กองทุนผลได้ คือ เงินปันผล เฉลี่ยคืนให้แก่ผู้กู้ สมาชิกกู้ 5,000 บาท ได้เฉลี่ยคืน คนละ 415 คน ผู้กู้ 10,000 บาท ได้เฉลี่ยคืนคนละ 30 บาท ผู้กู้ 15,000 บาท ได้เฉลี่ยคืนคนละ 45 บาท ผู้กู้ 20,000 บาทได้เฉลี่ยคืนคนละ 60 บาท และผู้กู้ 30,000 บาท ได้เฉลี่ยคืน 90 บาท

การกู้เงินใหม่ในรอบปีที่สอง ทำเรื่องกู้ไปเมื่อ 26 กันยายน พ.ศ. 2545 จำนวน 51 ราย เป็นเงิน 925,000 บาท กรรมการได้รับสมุดจากธนาคารแล้วกำลังแจกคืนให้สมาชิก ส่วนการรับสมาชิกใหม่ ในปี 2544 มีจำนวน 89 คน ปี 2545 มีจำนวน 92 คน เพิ่มใหม่ 3 คน และได้กู้ทั้ง 3

คน ได้แก่ นางไกล่รุ่ง อาชีพค้าขาย นางภาวิณี อาชีพทำสวน และนางเจริญพร ผู้แทนขายผลิตภัณฑ์ได้กำไรรายละ 20,000 บาท นอกนั้นเป็นคนเก่าได้กำไร ยอดกู้ ปี 2544 จำนวน 795,000 บาท ยอดกู้ ปี 2545 และให้กู้ ปีสอง จำนวน 925,000 บาท ขนาดเงินกู้ภาพรวมสูงขึ้น ทั้งอาจมีหลายปัจจัยรวมทั้งส่วนหนึ่งต้องนำเงินไปซ่อมแซมสวนโบราณที่ถูกน้ำท่วม เช่น กล้วยจมน้ำตาย ราคาหน่อกล้วยหน่อละ 5 บาท ต้นเพกาจมน้ำตายมาก ต้องปลูกแซมใหม่ ล้วนต้องใช้เงินมากขึ้น

คนบ้านคลองกระทงนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการใด

ภาพการกู้โดยทั่วไปในรอบปีที่สอง มีวัตถุประสงค์ของการกู้ ได้แก่ การปรับปรุงสวน ประกอบด้วย การปรับปรุงสวนใบตอง สวนละมุด สวนส้ม สวนมะปราง และสวนผสม ได้แก่ สวนละมุด-ใบตอง สวนส้ม-ใบตอง รวม 38 คน อีก 13 คน กู้เพื่อวัตถุประสงค์ทำการค้าขาย ประกอบด้วยค้าขายใบตอง ค้าขายเพกา-ละมุด ค้าขายละมุด-ใบตอง ค้าขายผลไม้ ค้าขายขนม ค้าขายขนมหวาน ค้าขายอาหารคาว

ทั้งนี้คนได้กู้ในปีที่สองทุกคนเป็นคนที่เคยในปีที่ 1 และคนเข้าใหม่ ภาพการกู้ปีหนึ่งกับปีที่สองแทบไม่ต่างกัน เพราะเป็นคนกลุ่มเดิมกับคนใหม่อีกเพียง 3 คน ภาพของการกู้เงินไปเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ของชาวคลองกระทง คล้ายภาพรวมประเทศที่การประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2544 ได้มีมติรับทราบตามที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองรายงานความก้าวหน้าของการดำเนินงานนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ว่า วัตถุประสงค์ของการปล่อยกู้สินเชื่อบุคคลได้ดังนี้ 1) ภาคการเกษตรร้อยละ 75.4 2) อุตสาหกรรมครัวเรือน ร้อยละ 3.7 3) ค้าขายร้อยละ 1.0 4) การบริการ (ช่างซ่อม, ช่างเสริมสวย เป็นต้น) ร้อยละ 3.7 5) บรรเทาเหตุฉุกเฉิน และจำเป็นร้อยละ 1.0 และ 6) กิจกรรมกลุ่ม ร้อยละ 1.7 (เสริมพงษ์ รัตนะ 2545 : 84) ที่ต่างกันได้แก่ ค้าขาย ซึ่งผู้กู้ มีมากกว่าร้อยละ 1 แต่มีถึง 13 คนจากผู้กู้ 51 คน ดังนั้นการดูภาพเหมารวมเป็นร้อยละ บอกอะไรได้เพียงต้น ๆ เท่านั้น งานวิจัยนี้จึงลงไปคลีคลายว่า ลีลาการใช้เงินกองทุนและผลของเงินกองทุนต่อคนในฐานะปัจเจก และต่อชุมชนในฐานะที่มีทุนชุมชนต่างๆ อยู่ดั้งเดิม ทุนชุมชนเป็นอย่างไร ด้วยการเลือกกรณีศึกษา 2 กรณี มีความน่าสนใจมาก กรณีแรก คุณสมชาย กู้เพื่อการค้าละมุด ใบตอง กรณีสองแม่ขวัญกู้เพื่อการค้าแร่ ปรับปรุงสวน

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าละมุด-ใบตอง กรณีศึกษาครอบครัวคุณสมชาย

บ้านคุณสมชายอยู่ในสวนผลไม้ วิชาชีพค้าขายค้าละมุด ต้นกล้วย บ้านอยู่ค่อนข้างมาทางถนนใหญ่ ที่จะไปสวรรคโลก และอยู่ห่างจากแม่น้ำยมเข้ามาในพื้นที่ดิน ปีนี้อายุ 41 ปี และได้ศึกษาถึง ม.ศ.5 ทุนเดิมด้านความรู้ตั้งแต่สมัยคุณพ่อเคยค้าทางเรือ พ่อทำกล้วยตากส่งอยุธยา ต่อ

มาขายเรือมาซื้อรถยนต์เป็นรถปิกอัพ แล้วซื้อกล้วยหีสด จากภายในวนคลองกระทงไปขายตลาดอยุธยา ชัยนาท สมัยนั้นเก็บขายที่บ้านยังไม่รวบรวมไปขายต่างจังหวัด เมื่อมีพี่เขยที่รับราชการครูอยู่โรงเรียนท่าทอง พี่เขยมาช่วยในกิจการค้า ประมาณปี พ.ศ.2535 คุณสมชายได้ทุนโดยการยืมพ่อ แม่ ซื้อรถปิกอัพ อีซูซุ คันแรก ใช้วิ่งค้าขายละมุด ใบตอง และใช้รถยนต์ในระยะเวลา 15 ปี รวม 3 คัน คันปัจจุบัน คือ คันที่ 3 แล้ว

การรวบรวมละมุด-ใบตอง ใช้วิธีไปติดต่อที่สวนใบตองจ้างคนสอย 100 ยอด ค่าจ้างสอย 20 บาท ต้นหนึ่งได้ 2 ยอด เดือนหนึ่งสอยได้ 2-3 ยอดต่อต้น คือ 15 วัน สอยได้ 2 ยอด คนรับจ้างสอยเก่งๆ วันหนึ่งสอยได้ 3000 ยอด แล้วใช้รถไถโคบรูตาบุกเข้าไปขนจากสวนมารวบรวมไว้ที่บ้านเป็นรถพ่วง 2 ตอน มีแท่นเครื่องวางข้างหน้า ข้างหลัง ทำเป็นคอกบรรทุกทุกอย่าง แต่ละที่เรียกไม่เหมือนกัน เพชรบูรณ์เรียกกรดสกายแลป หรือรถแตก ไม่ค่อยติดโล่ม ข้ามคันดินสูงๆ ได้ เหมาะแก่การบุกตะลุยชนของในสวน เมื่อได้ของละมุด 40-50 เซ่ง ประมาณ 2 ตัน จะบรรจุลงเซ่งไม้ไผ่ ซึ่งผ่านกรรมวิธีการล้างเอายางออก การข้อมสี การบ่มแล้ว ต้นทุนอยู่ที่ประมาณ 15,000 บาท ปีนี้ละมุดขึ้นดีกิโลกกรัมละ 5-10 บาท ขึ้นอยู่กับขนาด การนัดหมายเจรจาการค้าละมุด-ใบตอง ใช้โทรศัพท์มือถือและโทรศัพท์บ้านนัดหมายส่งของ

ตลาดส่งละมุด-ใบตองของคุณสมชาย มีสามตลาด ทางอีสานได้แก่ตลาดขอนแก่น คล้ายตลาดไท เรียกว่าตลาดรถไฟ จากนั้นมีพ่อค้าจากจังหวัดต่างๆ ได้แก่ อุบลราชธานี อุตรธานี หนองคาย กาฬสินธุ์ และโคราช (เฉพาะช่วงของขาด) มารับอีกต่อหนึ่งไปขาย เป็นลักษณะรถปิกอัพเช่นกัน การเดินทางจากบ้านคลองกระทงถึงตลาดรถไฟขอนแก่นใช้เวลา 8-9 ชั่วโมง การขายต้องเก็บเงินสด และจ่ายค่าตลาด 40 บาท ค่าคนงานที่ขอนแก่นช่วยยกเซ่งละมุด 1 คน จำนวน 200 บาท บางโอกาสอาจมีสินค้าสวนอย่างอื่นไปด้วย เช่น เดือนตุลาคม มีผักเพกา หรือ ฤตุนาวามีส้มโอ ทั้งนี้ละมุด-ใบตอง ยืนพื้นตลอดปี เวลาที่ออกเดินทางมักเป็นเวลาเย็น บ่ายสามโมง ถึงขอนแก่น 1 ทุ่ม ความถี่ช่วงของมาก ตี 3 วัน ครั้งหนึ่ง ถ้าของน้อยสัปดาห์ละเที่ยว ทางภาคเหนือได้แก่ตลาดเชียงใหม่ ไก่ลั้ๆ เทศบาลริมปิง เชียงใหม่ส่งเฉพาะละมุดอย่างเดียว ใช้วิธีส่งเขาแผง “แจ้เกียง” ตกเที่ยวละ 50 เซ่งละมุด ที่ตลาดเชียงใหม่ไม่ต้องเสียค่าตลาดเพราะแจ้เกียงเป็นเจ้าของแผงผลไม้อยู่แล้ว ออกจากคลองกระทงบ่ายสามถึงเชียงใหม่ตอนดึก ตี 1 ตี 2 ส่งของได้เงินเสร็จตีรถยนต์กลับ ค่าละมุด 50 เซ่งประมาณ 15,000 บาท ได้เป็นเงินสด ทางภาคกลางส่งเฉพาะมะกอก ที่ตลาดไท นานๆ ไปครั้ง มะกอกผลตกกิโลกกรัมละ 5 บาท เขาเอาไปตอง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา คุณสมชายได้กู้ 20,000 บาท มาทำทุนการค้าขายละมุด-ใบตอง เพกา ส้มโอ มะกอก สำหรับทุนซื้อของตกเที่ยวละประมาณ 15,000-30,000 บาท ขึ้นอยู่กับช่วงว่าของถูกหรือแพง วิธีคิดของคุณสมชาย และกู้เพียง 20,000 บาท เห็นว่า

“ปีละ 20,000 นี่ก็พอแล้ว ก็เห็นว่าดอกมันถูก
ดีกว่าไปกู้ชาวบ้านร้อยละ 3 ต่อเดือน ปีหนึ่งก็
30 กว่าบาท อันนี้ร้อยละ 6 บาทต่อปี”

การที่กองทุนหมู่บ้านดอกเบี้ยถูกเป็นช่องทางให้คนตัดสินใจว่าควรจะทำหรือไม่ด้วย คน
ที่มีฐานเดิมทางด้านการค้าขายย่อมเห็นประโยชน์ของการได้กู้เงินมาลงทุนในอัตราดอกเบี้ยที่ถูกกว่า

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าเร่ ปรับปรุงสวนกรณีศึกษาครอบครัวแม่ขวัญ

ในการวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นผลจากการมีการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านจะพบภาพ
การใช้จ่ายในกิจกรรม ด้านการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างและเพิ่มรายได้ และการลด
รายจ่าย เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวคลองกระทง รายแม่ขวัญเป็นกรณีที่น่าสนใจ แม่ขวัญเป็นลูกชาว
สวนคลองกระทงเกิดที่นี่ ปัจจุบันมีอายุ 50 ปี มีพี่น้อง 5 คน สมรสกับพ่อถนัด เดิมอยู่บ้านเมืองเก่า
ใต้ ปัจจุบัน อายุ 53 ปี ทั้งคู่พื้นความรู้ระบบโรงเรียน ป. 4 มีบุตรชาย 1 คน จบ ม.6 ไปทำงาน
สมุทรปราการ ทำงานเกี่ยวกับการทำรองเท้าเมื่อกลางเดือนกรกฎาคมกลับมาบวชพระ บ้านหลัง
เก่าทรงปั้นหยา มีที่ดิน 5 ไร่ ในอดีตตอนเป็นเด็กพ่อเคยทำนา ตอนนี้อยู่ไม่ทำแล้ว ทำสวนโบราณ
เคยเห็นการแลกเปลี่ยน “เปลี่ยนกันกิน” คนมีข้าวจะมาแลก ผลไม้ จำพวก กล้วย ขนุน และ
มะพร้าวของคลองกระทง เคยเลี้ยงไก่ ทำถั่ว

การเริ่มต้นค้าขาย ต่อมาเมื่อ 8 ปีที่แล้ว เริ่มต้นค้าขาย ละมุด ใบตอง และของในสวน
เพราะมีเพื่อนบ้านชักชวนและว่างจากการทำสวน วิธีไปขายจะเก็บของในสวนรวมไว้ แล้วรวม
กลุ่มกัน 7-8 คน ไปขาย เจ้าของรถบรรทุก จะหักค่ารถจากการซังน้ำหนักของ กิโลกรัมละ 1 บาท
ไปขายที่ตลาด เชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพมหานคร ตลาดสี่มุมเมือง และแม่สอด เนื่องจากไม่มีรถ
ยนต์และละมุดปีหนึ่งเก็บละมุด 5 ไร่จะไปขายได้ประมาณ 5 เพียว จึงหันมาขายเร่ขนมและไข่ภายใน
หมู่บ้าน เมื่อเกือบ 5 ปีที่แล้ว เริ่มแรกทำขนม บัวลอยไข่หวาน ลอดช่อง เมี่ยง ขนมเป็๋ง ขนมหม้อ
แกงทำด้วยเตาถ่านแบบโบราณกลิ่นหอมจะไม่ใช้เตาแก๊ส เรียนรู้การทำแบบ “คิดเองทำเอง” ขาย
วิธีการใช้การหาขายในหมู่บ้าน พ่อถนัดเป็นคนเอาไปขาย ต่อมาได้ทำอาหารพวกก๋วยเตี๋ยว ทำ
แบบแห้งและน้ำ ราดหน้าใส่ถุ้ง ขายถุ้งละ 6 บาท ถุ้งฝนทำวันละ 60 ถุ้ง ถุ้งแล้งวันละ 100 ถุ้งซึ่ง
ขายดีมากและราคาถูก “ขายเอาลูกค้ามาก” การขายขนมในราคาถุ้งละ 5 บาท เพราะหาซื้อ
มะพร้าวในสวนคลองกระทงมาทำในราคาผลละ 1-5 บาท ต่อมาพ่อถนัดได้ต่อรถเครื่องเป็นแบบ
สามล้อบรรทุกของออกไปขายได้มากขึ้นขายทุกวันและไปต่างหมู่บ้าน แถบหนองป่าตอ บ้านป่าถ่อ
น บ้านล้าน บ้านไร่ ห่างจากบ้านคลองกระทง 5-6 กิโลเมตร ต้องขายให้ทันก่อนเที่ยงและมี ลูก
ค้าขาประจำไปถึงบ้านหากไม่อยู่สามารถแขวนถุ้งขนมไว้หน้าบ้านได้ วันรุ่งขึ้นเก็บสตางค์ ถ้าลูกค้า

คนนั้นไม่อยู่ใช้วิธีฝากเงินไว้ที่คนข้างบ้านพอถนัดก็จะถามหาเอาเอง ถ้าไรตวันละ 300 บาท จึงจะอยู่ได้

การใช้จ่ายเงิน มีการกู้มา 3 ระบบ ระบบแรกกู้ ธกส. ปัจจุบันกู้มา 60000 บาท และได้พักหนี้ 3 ปี เพื่อมาปรับปรุงสวน ระบบสองกู้ธนาคารแต่เป็นเงินไม่มากประมาณ 2000-3000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 3 บาทต่อเดือน กู้แบบนี้นาน ๆ ครั้งเท่าที่จำเป็น ต่อมาพี่ชายได้นำที่ดินและบ้านหลังปัจจุบันไปขายฝากแล้วหมดสัญญา คุณแม่ของแม่ขวัญรู้ถึงกับท้อ จึงตัดสินใจกู้ระบบสามคือธนาคารออมสิน 10000 บาท มาค้าขายของเร่ เพื่อนำเงินกำไรไปส่งบ้าน และเหตุที่กู้เพราะไม่มีปัจจัยเกื้อหนุนเช่นในอดีตที่เป็นบทเรียนถ้าจะรอความช่วยเหลือจากคนอื่น “บางปีเคยคิดว่าข้าวจะได้แล้วมั่ง ข้าวไม่ได้อีกแล้วนั่งร้องไห้อีกแล้ว...ผลท้ายบอกไปขอกิ่งพันธุ์ ขอไถ่ยังเจียนะไม่ได้ เอาที่ปีก็ได้” ครอบครัวแม่ขวัญต่อสู้ไม่นั่งรอความช่วยเหลือจากใครถ้ามยังแก้ปัญหาบ้านติดขายฝากให้แม่ พี่ชายสร้างหนี้ไว้ เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านมาปี 2544 แม่ขวัญ จึงกู้ 10000 บาทและถือเป็นระบบที่สี่ของเงินกู้ที่ได้กู้ เงินกองทุนหมู่บ้านก่อนนี้ได้นำมาทำทุนทำขนมขาย และซ่อมรถเครื่องที่ใช้เร่ขายขนม ปีแรกแม่ขวัญส่งใช้เงินกองทุนหมู่บ้านครบจำนวนพร้อมดอกเบี้ย ในปี 2545 นับเป็นโชคร้ายของชาวบ้านคลองกระทง ที่ถูกน้ำท่วมในเดือนกันยายน ถนนเลียบบแม่น้ำยมเสียหายมากเพราะตลิ่งพังยาวเป็นกิโลเมตร น้ำล้นฝั่งไหลเข้าสวนมากกว่าปกติ กล้วย และเพกาตาย ไม่ผลบางต้นล้มสวนแม่ขวัญต้องปลูกซ่อมใหม่อีกมาก ประกอบกับต้องการนำเงินมาซื้ออุปกรณ์ทำขนม ปีนี้พ่อถนัดต้องการเปลี่ยนชนิดขนมที่ทำเพื่อให้ลูกค้าไม่เบื่อหวังว่าจะทำขนมสาลี่ขนมชั้น แต่ต้องซื้อของใหม่ ครอบครัวนี้จึงตัดสินใจกู้กองทุนหมู่บ้านเป็น ปีที่สอง คือ พ.ศ.2545 จำนวน 20000 บาท เงินกองทุนหมู่บ้านจึงทั้งช่วยพัฒนาอาชีพ คือ สวนโบราณที่ปีนี้จะซื้อหน่อกล้วยมาปลูกแทนกล้วยน้ำจากน้ำท่วม และสร้างงานใหม่ คือขายขนมชนิดใหม่เพิ่มขึ้น

การสร้างและเรียนรู้ตลาดผลไม้ใบตอง

ชาวสวนคลองกระทงพยายามดิ้นรนหาตลาดผลไม้ด้วยตนเองมาโดยตลอด ใครนัดทิศทางใดก็ไปตามนั้น นับแต่เส้นทางบกสะดวก จะสามารถไปค้าได้ถึง 4 ทิศทาง โดยที่อัตราการขยายพื้นที่การทำสวนโบราณ หมู่ 6 บ้านคลองกระทง แทบไม่ได้ขยายไปมาก จึงใช้วิธีการปรับปรุงสวนโบราณ กอปรกับนิสัยการกินผลไม้ของคนไทยยังน้อย คนไทยบริโภคผลไม้ จำนวน 14.5 กิโลกรัม/คน/ปี เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นบริโภคผลไม้ จำนวน 40 กิโลกรัม/คน/ปี (สำนักงานเกษตรภาคเหนือ. 2537:55) ตลาดภายในประเทศจึงยังน้อยตั้งแต่อดีต อาทิ ตลาดอตก. ตลาดจตุจักร ตลาดสี่มุมเมือง ตลาดมหานาค ตลาดปากคลองตลาด และตลาดท่าเตียน ตลาดเหล่านี้ บางครั้งจะด้วยการถือใบตองกล้วยตานี มาให้ทดลองใช้ก่อน เมื่อคนเห็นคุณสมบัติใบตองกล้วยตานี ว่าไม่เปราะแตกง่าย แต่พับง่ายไม่แตก ทนไม่เหลืองอยู่ได้ 4-7 วัน มีสี

เขียวสด แม่ค้าจึงซื้อไปลองแข่งขนมจีนอยู่หลายวันใบตองยังเขียว รวากับว่าขนมจีนเพิ่งทำเสร็จใหม่ ๆ คนซื้อชอบ รวมทั้งพวกทำบายศรีก็ชอบใช้ใบตองคลองกระทง ฤดูกาลมีความสำคัญช่วงลอยกระทง ใบตองขายดีมาก ทั้งตลาดเชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพฯ สุดท้ายปราชญ์ของคลองกระทง คือหวังจะส่งออกใบตองกล้วยตานี ความรู้ตลาดนอกประเทศยังไม่เพียงพอ จึงพยายามบุกเบิกตลาดใหม่ๆ ภายใน เกิด “การดิ้นรน” (struggle) หาตลาดผลไม่ใบตอง

โลกทุนนิยมภายใต้กลไกตลาด ได้แก่การพยายามขายผลผลิตให้ได้รายได้มา คนสวนคลองกระทงพยายามเปิดตลาดใหม่ๆ อยู่เสมอ แต่เดิมคนรุ่น ปู่ ย่า หาบส้มโอ ส้มจุก เดินเลียบทางเดินโบราณไปขายผลไม้ที่ตลาดสวรรคโลก จวบจนมีระบบคมนาคมทางบกที่ดี จึงขยายตลาดผลไม้ออกไปทั้ง 4 ทิศ ตลาดแรกๆ ที่ขยายลงไปให้แต่กรุงเทพฯ ในยุคใหม่มองไปที่ตลาดไปที่ ตลาดสี่มุมเมือง

ระยะเริ่มต้นชาวสวนค่อยๆ ตีตรถเขาไปก่อน ไปกับหลายๆ เจ้าจนได้ตลาด จึงเอารถของตัวเองไป การสะสมทุนกับความมั่งคั่งคือตัวเดียวกันถ้าไม่สะสมก็ยากที่จะมั่งมี การดิ้นรนหาตลาดจึงนับเป็นความพยายามเปิดตลาดการค้า คำว่าตลาดจึงต้องมีผู้รับซื้อ แต่จะซื้อใครเป็นอำนาจของพ่อค้าคนกลาง ชาวคลองกระทงเป็นรองมาตลอด สำหรับสมัยดั้งเดิม

การมีโทรศัพท์ทำให้ชาวคลองกระทงมีความ “ทัน” เหตุการณ์มากขึ้น ช่วงใดของราคาดี ขายได้มาก แม่ค้าผลไม้จะโทรบอกว่าของขึ้นราคาแล้ว พ่อค้าในชุมชน ก็จะซื้อของผลไม้ที่ราคาแพงขึ้นได้ทันที ในทางตรงกันข้าม ถ้าของขายไม่ดีราคาลง พ่อค้าในหมู่บ้านคลองกระทงก็จะหยุด/ชะลอการรับซื้อผลไม้ไว้ก่อนได้ การลดความเสี่ยงจึงมีได้เมื่อมีโทรศัพท์ พ่อค้าจึงเป็นคนในโครงสร้างสังคม คลองกระทงที่สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจได้

เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาคนจึงปรับปรุงสวนผลไม้มากขึ้น แม้ในพื้นที่เท่าเดิม งานวิจัยจึงชี้ให้เห็นแนวโน้มว่าในอีก 2-3 ปีข้างหน้า ผลไม้คลองกระทงจะออกสู่ตลาดมากขึ้นตรงนี้ยังไม่มีแผนรองรับ การเรียนรู้เรื่องตลาด จึงควรมากกว่านี้

แบบแผนการค้าผลไม้ในคลองกระทง พบว่า มีสองแบบแผน แบบแผนแรก ผู้ค้าภายในหมู่บ้านทำการซื้อเหมาสวนจากชาวสวน แล้วจ้างคนงานลงไปเก็บ แล้วขนส่งผลไม้มาจำหน่ายยังตลาดต่างจังหวัดด้วยตนเอง แบบแผนที่สองชาวสวนพ่อเป็นค้าผลไม้เองด้วย รวบรวมของคนอื่นด้วย ทำหน้าที่รวบรวมในชุมชน (คล้ายเป็นหยงคนกลางของภาคกลาง) แล้วนำผลไม้ไปขายได้เงินแล้วเอามาให้ชาวสวน เพราะไว้วางใจกันรู้จักกัน การจ่ายภายใน 2-3 วันไม่ช้ากว่านี้

ด้วยความที่คลองกระทงค้าผลไม้ด้วยตลาดท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวสวนกับชาวสวนที่ไม่ค้า จึงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบต้องพึ่งพาอาศัยกัน อุปถัมภ์ค้ำจุนกัน พ่อค้าชาวสวนก็ได้ประโยชน์จากกำไรผลไม้ ชาวสวนโบราณก็จะลดความเสี่ยง เพราะมีตลาดผลไม้อยู่ภายในหมู่บ้าน และยังมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา การจ่ายเงินซื้อผลไม้ก็คล่องตัวขึ้น อาทิ คุณสมชาย